

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 9-10 (167-168)

2016

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Редактор Алла Чернова
Редактор-коректор Ганна Пашкова
Більд-редактор Андрій Хопта
Макет Тетяна Овсяник
Олександр Шаптала
Техніко-комп'ютерна Володимир Кекух
підтримка Євген Скрипка

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення KB № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 1300 примірників

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: http://www.razumkov.org.ua

У разі використання матеріалів,
посилання на журнал
“Національна безпека і оборона”
є обов'язковим

Усі фотоматеріали,
вміщені в цьому журналі,
взяті із власного фотоархіву та
загальнодоступних джерел

© Центр Разумкова, 2016

З М І С Т

“ГІБРИДНА” ВІЙНА РОСІЇ – ВИКЛИК І ЗАГРОЗА ДЛЯ ЄВРОПИ	2
Європейський напрям російської агресії	2
Російська “гібридна” агресія: український плацдарм	7

РОСІЙСЬКА “ГІБРИДНА” АГРЕСІЯ: ЦІЛІ І НАСЛІДКИ, ЗАСОБИ ПРОТИСТОЯННЯ

(Інтерв'ю)	17
------------------	----

Максим РОЗУМНИЙ, Анатолій ОКТІСЮК, Вадим ТРЮХАН,
Костянтин КОНОНЕНКО, Дмитро ЗОЛОТУХІН, Віталій МАРТИНЮК,
Григорій ПЕРЕПЕЛИЦЯ, Володимир ОГРИЗКО, Леонід ПОЛЯКОВ,
Олександр ХАРА, Євген МАГДА, Володимир ФЕСЕНКО,
Олексій СЕМЕНІЙ, Володимир КОПЧАК

РОСІЙСЬКА “ГІБРИДНА” АГРЕСІЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ: ПОЗИЦІЇ І ОЦІНКИ ЕКСПЕРТІВ

(Результати експертного опитування)	38
---	----

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ ОЧИМА ГРОМАДЯН

(Результати загальнонаціонального соціологічного дослідження)	45
---	----

СПЕЦИФІКА І НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ: ДІАЛОГ ЕКСПЕРТІВ

(Виступи учасників Круглого столу)	54
--	----

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ, Ігор РОМАНЕНКО, Анжела ДАНЕЛЯН,
Олександр САВЧЕНКО, Тарас СТЕЦЬКІВ, Руслан СИДОРОВИЧ

СТАТТІ

Тотальна війна по-путінськи: “гібридна” війна РФ проти України

Олександр ЛИТВИНЕНКО	60
----------------------------	----

Четвертая мировая “гибридная” война (2014-2016гг.).

Взлет и падение “Русского мира”

Андрей ПИОНТКОВСКИЙ	64
---------------------------	----

Інформаційно-психологічний складник “гібридної” війни

Лідія СМОЛА	68
-------------------	----

Від “величі Росії” до “Великої Євразії”: війна гібридного типу як механізм геополітичної експансії РФ

Михайло ГОНЧАР	72
----------------------	----

Военный компонент российской агрессии

Константин МАШОВЕЦ	81
--------------------------	----

Небезпека “гібридної” війни

Джеймс ШЕРР	85
-------------------	----

Стратегическое влияние России

в странах Центральной и Восточной Европы

(сокращенная версия доклада)

Павел БАЕВ	87
------------------	----

Мережі Кремля у Франції

(витяг з книги)

Сесіль БЕССЬЕ	98
---------------------	----

ВИДАННЯ ЖУРНАЛУ ЗДІЙСНЕНО
ЗА СПРИЯННЯ УРЯДУ ШВЕЦІЇ

“ГІБРИДНА” ВІЙНА РОСІЇ – ВИКЛИК І ЗАГРОЗА ДЛЯ ЄВРОПИ

Агресія Росії проти України, яка розпочалась у лютому 2014р. з анексії Криму та триває нині на Донбасі, виявила критичну вразливість західного світу до силової “гібридної” політики Кремля.

Захід, роз’єднаний і обтяжений внутрішніми проблемами (“міграційна криза”, *Brexit*) і зовнішніми викликами (“феномен” Д.Трампа, війна в Сирії), відчуває критичний дефіцит єдності та координованості дій на російському напрямі, публічного усвідомлення природи та цілей путінського режиму, страх ядерної конфронтації з РФ. А відцентрові процеси зростання націонал-радикалізму, євроскептицизму, популізму, ізоляціонізму – тобто “ЛеПенізація” Європи – можуть посилитися результатами наступних виборів у Франції, Німеччині. (Показові в цьому плані є нещодавні вибори в Болгарії і Молдові, де перемогли проросійські політики-соціалісти).

Усе це відбувається на фоні тотальної девальвації глобальної та регіональної структур безпеки і загрожує не просто ескалацією конфліктів на континенті, але й руйнуванням європейського співтовариства.

Західний світ поки що не сформував адекватних і ефективних засобів, механізмів і політик протистояння російській “гібридній” експансії. Навпаки, зростає загроза руйнування єдиного “санкційного фронту”, що сприйматиметься Кремлем як безкарність і заохочення до активних дій. Отже, сирійський конфлікт довів, що імперська політика Кремля не обмежується пострадянським простором, і Україна є лише “проміжним пунктом”, плацдармом для подальшої експансії.

Російсько-український конфлікт за останні три роки набув глибинного та довгострокового характеру і призвів до тектонічних змін у відносинах Києва та Москви. Російська агресія завдала Україні величезних втрат (людських, територіальних, економічних) і з усього модельного ряду міждержавних відносин (не говорячи про війну як таку) залишила Україні на тривалий період лише формат конфронтаційного співіснування з Росією – обмеженого, вимушеного, холодного.

Російсько-українська “гібридна” війна не є локальним, периферійним конфліктом. Агресія Кремля несе не лише загрозу державності України, її суверенітету, але й єдності ЄС, загалом політичному устрою Європи. Тому вкрай важливим є пошук адекватних, ефективних відповідей, формування спільної політики протистояння російській експансії.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАПРЯМ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

За останні роки опубліковано ряд змістовних аналітичних досліджень вітчизняних і іноземних експертів, де розглядаються цілі, механізми, технології і засоби російської “гібридної” агресії в Україні та Європі. Зокрема, одне з останніх (листопад 2016р.) – “Троянські коні Кремля”, підготовлене групою експертів *Atlantic Council*, викриває факти російської “гібридної” експансії у Німеччині, Франції і Великій Британії¹.

Російський вплив набув таких загрозливих масштабів, що це змусило шефа британської розвідки M15 Е.Паркера вперше за 107 років діяльності

служби (!) виступити з публічною заявою 1 листопада 2016р. в *The Guardian*: “Вона [Росія – ред.] використовує весь спектр своїх державних органів для просування своєї зовнішньої політики за кордоном у дедалі більш агресивний спосіб – з допомогою пропаганди, шпигунства, диверсій і кібератак. Росія веде сьогодні діяльність по всій Європі та у Великій Британії”².

Тактичними завданнями російської “гібридної” агресії є поступова дискредитація і розмивання базових європейських цінностей, об’єднуючих країни ЄС, дезорієнтація громадської думки, формування впливового проросійського лобі в європейському істеблішменті, сприяння поглибленню

¹ Херпен Х.Ван Марсель Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. – Харків, 2015; Федоров Ю. “Гібридная” война по-русски. – Центр исследования армии, конверсии и разоружения, Киев, 2016; Магда Е. Гібридная война: выжить и победить. – Харьков, 2015; Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. – Центр глобалистики “Стратегия XXI”, Киев, 2016; Горбулін В., Власюк О., Кононенко С. Україна і Росія: дев’ятий вал чи китайська стіна. – НІСД, Київ, 2015, http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Gorbulin_Ukraine_08_05_pereverstka2.indd-2da77.pdf; Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії. – Монографія НІСД, Київ, 2016, http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_nauk_anal_rozrob/inform_vukluku.pdf; Аржановський А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке. – Харків, 2015; Фельштинський Ю., Станчев С. Третья мировая: битва за Украину. – Київ, 2015; Шерр Дж. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение. – Центр Разумкова, Киев, 2013; Vaissie C. Les reseaux du kremlin en france. – Les Petit Matins, 2016; The kremlins Trojan horses. – Atlantic Council, atlanticcouncil.org/images/publications/The_Kremlins_Trojan_Horses_web_1116.pdf.

² M15 head: ‘increasingly aggressive’ Russia a growing threat to UK. – The Guardian, 1 november 2016, <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/oct/31/andrew-parker-increasingly-aggressive-russia-a-growing-threat-to-uk-says-mi5-head>.

розбіжностей між європейськими державами та інституціями ЄС³. Тобто нині йдеться вже не про відсіч європейського впливу на пострадянському просторі – “зоні привілейованих інтересів” Кремля, а про ведення масштабної “гібридної” експансії саме на теренах ЄС з метою максимального послаблення / фрагментації (розвалу) Європейського Союзу, мінімізації американської присутності на континенті та переформування усталеного європейського політичного устрою за російським сценарієм.

Експертна думка

Переважна більшість (84%) експертів переконані в тому, що Росія здійснює гібридну агресію проти країн ЄС. На їх думку, головними цілями російської агресії є: розвал ЄС, знищення об'єднуючих цінностей і формування нового європейського устрою під егідою Росії (70%), відродження “імперської величі” Росії і забезпечення домінуючих позицій в Європі (64%).

Російська політика на європейському напрямі має системний і скоординований характер і використовує весь доступний інструментарій “гібридного” впливу. Насамперед, це масована, наступальна пропаганда потужного російського іномовлення (компанії *Russia Today*, *Sputnik*), що є ефективною інформаційною зброєю, засобом адресного просування російської ідеології і концепції “*русского мира*”⁴. На думку Дж.Шерра “руський мир – це світ із власним дискурсом, логікою та зв'язністю. “Факти”, які випливають з нього, можна оскаржувати і навіть спростовувати. Але світогляд цього середовища фактами не розбити...розбіжність між “руським миром” і порядком, ґрунтованим на Гельсінкських угодах, не подолати “розумним компромісом”⁵.

Експерти спеціальної робочої групи при Європейській службі зовнішніх дій (*East StratCom Task Force*) протягом жовтня 2015р. - липня 2016р. зареєстрували 1649 випадків дезінформації, фейкових повідомлень з боку прокремлівських ЗМІ, що поширювалися в Європі і світі 18 мовами⁶.

Експертна думка

Експерти переконані, що найбільш небезпечними засобами гібридної агресії Росії проти ЄС є формування проросійського лобі в середовищі європейських політиків і громадських лідерів (4,4 бали за п'ятибальною шкалою), втручання у виборчі процеси (4,2), пропаганда в європейському інформаційному просторі (4,1). Також, серед небезпечних засобів експерти відзначають фінансову допомогу проросійським партіям (4,1), шпигунські розвідувальні акції (4) і кібератаки (3,8).

До інструментарію російської “гібридної” агресії можна віднести комплекс “традиційних” засобів впливу – політико-дипломатичний тиск (у т.ч. активне використання міжнародних інституцій), економічні заходи (найменш чутливі для Заходу), активне використання “енергетичної зброї” (ефективний важіль впливу, насамперед на пострадянському просторі)⁷. Водночас, кремлівське керівництво активно та широко використовує методи і заходи з арсеналу спецслужб. Насамперед йдеться про операції з формування за допомогою корупційних схем, підкупу, шантажу проросійського лобі в середовищі європейських політиків. До цього можна віднести й різноманітну допомогу (в першу чергу, фінансову) проросійським політичним силам в Європі (загальновідомі факти російського фінансування французької партії “Національний фронт”)⁸.

У рамках “гібридної” агресії РФ використовує розвідувально-шпигунську діяльність, технології дискредитації державних структур країн, здійснюється підтримка праворадикальних, націоналістичних, популістських рухів, які продукують у суспільствах країн ЄС антинатовські та антиамериканські настрої, триває адресна робота в середовищі “співвітчизників” тощо. В країнах Європи формуються мережі лояльних до Росії політичних, громадських організацій, ЗМІ тощо.

Водночас, використовується і “силова складова” “гібридного” впливу – за останні роки почастішали випадки “воєнного тестування” системи оборони НАТО – створення провокацій у повітряному та морському просторі Європи з боку Збройних сил Росії. У щорічному Звіті Генерального секретаря НАТО за 2015р. наголошується: “За останні кілька років суттєво зросла воєнна активність Росії поблизу кордонів НАТО, а також чітко продемонстрована готовність задіяти силу заради досягнення своїх зовнішньополітичних і оборонних цілей”. Зокрема, в документі зазначається, що протягом 2013-2015рр. російська активність поблизу європейського повітряного простору зросла на 70%. У 2015р. літаки НАТО піднімалися у повітря для перехоплення російських літаків понад 400 разів, що значно більше, ніж у 2014р.⁹

До арсеналу “гібридних” засобів слід віднести і **вкрай небезпечне втручання у виборчі процеси**. Зокрема, американські спецслужби – Міністерство внутрішньої безпеки і Офіс директора національної розвідки у спільній заяві звинуватили російську сторону в кібератаках під час виборчої кампанії в США¹⁰. Федеральне відомство з охорони конституції Німеччини заявило про можливу загрозу російського втручання у виборчу кампанію в країні. На думку експертів американського Фонду захисту демократії, Росія має намір втручатися у перебіг виборів у 2017р. у Нідерландах, Франції, Німеччині¹¹.

³ Детально цілі, завдання і засоби російської “гібридної” агресії розглядаються у статтях О.Литвиненка, М.Гончара, А.Піонтковського, П.Баєва та в матеріалах заочного круглого столу, розміщених у цьому журналі.

⁴ Див.: статтю Л.Смоли “Інформаційно-психологічний складник гібридної війни”, розміщену в цьому журналі.

⁵ Дж.Шерр. “Валдай”-2016. – Український тиждень, №44, 2016р., с.31.

⁶ Експерти ЄС викрили тисячі брехливих сюжетів російських ЗМІ. – Сайт Deutsche Welle, 26 липня 2016р., <http://www.dw.com/uk>.

⁷ Докладно див. статтю М.Гончара “Від “величі Росії” до “Великої Європи: війна гібридного типу як механізм геополітичної експансії РФ”, розміщену в цьому журналі.

⁸ Про це йдеться у книзі С.Вессе “Мережі Кремля у Франції”, фрагмент якої опубліковано в цьому журналі.

⁹ Щорічний Звіт Генерального Секретаря НАТО за 2015р. – http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_01/20160205_SG_AnnualReport_2015_ru.pdf.

¹⁰ Уряд США офіційно: Кремль віддав наказ про кібератаки з метою вплинути на вибори в Америці. – сайт Голос Америки, 7 жовтня, 2016р., <http://ukrainian.voanews.com/a/vybory-ameryka-kreml-hakery-rozvidka/3541485.html>.

¹¹ США предупреждают о возможном влиянии России на европейские выборы. – Deutsche Welle, 6 листопада 2016р., <http://www.dw.com/uk>.

Чехія¹². 2 вересня 2016р. чеська контррозвідка *BIS* повідомила, що російські спецслужби ведуть у Чехії інформаційну війну, намагаючись створити на території Республіки мережу маріонеткових осередків і пропагандистів, яких Кремль міг би використовувати для дестабілізації країни. У щорічній доповіді *BIS* вказала, що Росія прагне вплинути на чеські ЗМІ в питаннях висвітлення ролі Кремля в українських і сирійських конфліктах¹³.

Німеччина. 16 травня 2016р. представники спецслужб Німеччини звинуватили російських хакерів у кібератаках на інформаційні сервери влади ФРН. Зазначено, що з російської сторони може походити й інша серйозна небезпека – диверсії на об'єктах промислової та енергетичної інфраструктури. Стурбованість кібератаками з-за кордону висловив глава Федерального відомства із захисту конституції Х.Маасен: “У кіберпросторі ведуться “гібридні” війни і з'являються нові можливості для шпигунства та диверсій”¹⁴.

29 листопада 2016р. керівник німецької розвідки *BND* Б.Каль заявив, що хакери і тролі з Росії впливали на вибори у США, тепер їх ціллю можуть стати вибори в Німеччині в 2017р. “Європа знаходиться у фокусі таких підливних дій, а Німеччина особливо”¹⁵.

Польща. У червні 2016р. польські ЗМІ повідомили про перспективу створення нової воєнізованої сили проти “гібридної” агресії Росії. Міністр оборони А.Мацеревич зазначив, що планувалося розпочати набір добровольців у нові воєнізовані формування. Їх завдання – відсіч спробам агресора розв'язати “гібридну” війну на кшталт тієї, яку Росія організувала проти України в Криму і Донбасі¹⁶. 20 жовтня 2016р. польський Сейм підтримав Декларацію пам'яті та солідарності щодо подій Другої світової війни й російської агресії. У документі наголошується, що “ведення РФ

агресивної зовнішньої політики... гібридної інформаційної війни становлять загрозу для миру і безпеки всієї Європи”¹⁷.

Латвія. У квітні 2016р. сейм Латвії вніс зміни до кримінального кодексу на випадок можливої “гібридної” війни, з огляду на агресію Росії до України. Передбачено покарання за антидержавну діяльність, зокрема посягання на територіальну цілісність Латвії. Зокрема, це стосується іноземних громадян, яких звинувачують у сепаратистській діяльності та її популяризації¹⁸. Навесні 2016р. Латвія заборонила російський канал “Росія – РТР”, що розповідав про “окупацію України фашистами”¹⁹.

Міністр оборони Латвії Р.Вейоніс заявив, що держави Балтії готові до протистояння Росії в “гібридній” війні. За його словами, Естонія, Латвія і Литва готові оперативно реагувати на будь-яку агресію з боку РФ²⁰.

Чорногорія. Головний спеціальний прокурор Чорногорії М.Катніч заявив, що має факти та докази причетності “руських націоналістів” до спроби теракту в день парламентських виборів 16 жовтня 2016р. За словами прокурора, для підготовки теракту було сформовано групу з громадян Сербії, Чорногорії і Росії²¹.

Хорватія. Президент Хорватії К.Грабар-Кітарович заявила, що новий конфлікт на Балканах не виключений, оскільки Росія намагається активно впливати на події в регіоні, будучи залученою до “гібридної” війни в Боснії і Герцеговині²².

Швеція. У листопаді 2015р. шведські ЗМІ повідомили, що Швеція розробила стратегію боротьби з Росією на випадок “гібридної” війни. Стокгольм вирішив зміцнити оборону острова Готланд. За оцінками військової академії Швеції – “гібридна” війна може початися з того, що острів буде відрізаний від зовнішнього світу²³.

¹² Зрозуміло, що це лише неповний і поверховий фрагмент, що ілюструє стурбованість ряду європейських країн від гібридної агресії Росії. Але він дає певне уявлення про небезпеку і масштаби російської експансії.

¹³ Служба безпеки Чехії: Росія фінансує інформаційну війну в країні. – Deschide, 2 вересня 2016р., http://deschide.md/ru/russian_news/externe_ru/346.

¹⁴ Дудина Г. Русские хакеры дошли до Берлина. – Коммерсант, 2 мая 2016р., <http://kommersant.ru/doc/2988139>.

¹⁵ Німецька розвідка попереджає про загрозу кібератак з боку РФ. – Європейська правда, 29 листопада 2016р., <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/11/29/7058134>.

¹⁶ Польща створює нові воєнізовані отряди проти агресії Росії. – Зеркало недели, http://zn.ua/WORLD/polsha-sozdast-novye-voenizirovannye-otryady-protiv-gibridnoy-agressii-rossii-215409_.html.

¹⁷ Польський Сейм підтримав декларацію по Другій світовій війні та російській агресії, прийняту Радой. – Новое время, 21 октября 2016р., <http://nv.ua/world/countries/polskij-parlament-podderzhal-deklaratsiju-po-vtoroj-mirovoj-i-agressii-rf-prinjatiju-vr-249432.html>.

¹⁸ Латвія підготувалася до можливої гібридної війни. – Обозреватель, <http://obozrevatel.com/abroad/63549-surovyie-nakazaniya-latviya-podgotovilas-k-vozmozhnoj-gibridnoj-vojne.htm>.

¹⁹ Латвія заборонила російський канал про окупацію України фашистами. – Обозреватель, <http://obozrevatel.com/abroad/74208-latviya-zapretila-rossijskij-kanal-veschayuschij-ob-okkupatsii-ukrainyi-fashistami.htm>.

²⁰ Латвія заявила про готовність до гібридної війни з Росією. – Обозреватель, <http://obozrevatel.com/abroad/98231-latviya-zayavila-o-gotovnosti-k-gibridnoj-vojne-s-rossiej.htm>.

²¹ Росія має намір втручатися у хід виборів в європейських країнах – ЗМІ. – Українська правда, 6 листопада 2016р., <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/6/7125925>.

²² Президент Хорватії висунув Росії серйозне обвинувачення. – Сегодня, <http://www.segodnya.ua/world/prezident-horvatii-vydvinul-rossii-serезное-obvinenie-775376.html>.

²³ Швеція готується до гібридної війни з Росією. – Факти, 4 листопада 2015р., <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1565830>.

Захід виявився неготовим до російської експансії, насамперед, через накопичення внутрішніх проблем, але й у т.ч. через небажання вірити в перспективу масштабної конфронтації з Росією, інерцію попередніх надій на лібералізацію і демократизацію РФ, віру у незмінність комфорту, добробуту та безпеки на континенті. Досить популярними є думки про те, що “не можна заганяти Росію у глухий кут”, “треба дати Путіну зберегти обличчя” тощо. В європейському бізнес-істеблішменті поширеним є “суто прагматичний” підхід стосовно того, що протистояння з РФ (зокрема, санкції) не вигідне, недоцільне, бо несе фінансово-економічні збитки.

Відомий дослідник М.Херпен, оцінюючи західну політику на російському напрямі, зазначає: “Захід – як США, так і ЄС – припустився грандіозних тактичних помилок... ми повинні зробити принаймні три важливі висновки:

1. фальшиві засади у підґрунті постмодерної європейської політики;
2. помилки європейських політичних очільників;
3. наївний підхід Президента США Б.Обами до геополітики, який призвів до невірної оцінки намірів кремлівської влади і проведення непродуманого політики щодо Москви”²⁴.

Є підстави говорити про дефіцит адекватних оцінок європейським істеблішментом геополітичної ситуації в Європі. Загалом небезпідставними є думки про те, що Європа, перебуваючи в “посмодерністському самозаспокоєнні”, сама себе “демобілізувала та роззбрóїла, незважаючи на виразні ознаки того, що Росія, спадкоємиця Радянського Союзу, стає вкрай націоналістичною та реваншистською”²⁵.

З іншого боку, говорячи про слабкі місця Заходу, “точки вразливості”, експерти часто відзначають те, що російська сторона досить ефективно використовує притаманні західним демократіям “людиноцентричні” риси – широкий політичний плюралізм, ліберальну свободу слова і зібрань, повагу до прав особистості, законослухняність, толерантність, політкоректність²⁶. Усе це обумовлює вразливість країн ЄС до “гібридних спецоперацій”, що здійснюються поза рамками норм, правил і моралі. На думку авторів дослідження “Троянські коні Кремля”: “Москва розглядає цінності Заходу, плюралізм і відкритість, як уразливості для використання. Її тактика асиметрична, підривна, їй не так легко протистояти”²⁷.

Експертна думка

На думку експертів, **уразливість ЄС** насамперед обумовлена: браком єдності та координованості дій країн ЄС проти Росії (67%), браком політичної волі лідерів Євросоюзу (52%), а також накопиченням внутрішніх проблем (50%). Також заважає ефективному протистоянню російській експансії хибне уявлення природи, специфіки та цілей нинішнього російського режиму (46%).

Російська “гібридна” агресія – результат внутрішніх процесів у РФ, які Захід не міг не бачити і не розуміти²⁸.

Максимально лаконічно внутрішні процеси в Росії можна позначити кількома пунктами.

- Сформувалася нова ідеологічна природа російської держави – імперські цінності величі та самодостатності, силового домінування на пост-радянському просторі, ізоляціонізму, агресивної зовнішньої політики та конфронтації з іншими світовими центрами впливу.
- Обмежені права і свободи громадян. Звичайною практикою стало публічне цькування за нелояльність до режиму та переслідування опозиційних лідерів.
- Створено “середній клас у погонах” – опору режиму. Розширено функції і права силових відомств, підвищений соціальний статус їх працівників, порівняно з іншими категоріями громадян. Створена “персональна армія” російського Президента – національна гвардія.
- Відбулося тотальне одержавлення ЗМІ, створені потужні провладні “холдинги правди”, дрібні незалежні ЗМІ знищені або відсунуті на периферію.
- Встановлено тотальний контроль влади над “третім сектором”. Нелояльні (в першу чергу, правозахисні) організації отримали чорну мітку “іноземних агентів”, а іноземні NGO заборонені.
- Посилено мілітаризацію як країни (бюджет силового блоку зростає), так і суспільної свідомості (відновлюються мілітаристські ритуали і практики радянських часів).

Отже, створено авторитарну державу з елементами культу особи, з тоталітарною внутрішньою і агресивною зовнішньою політикою, із зневагою, цинізмом і лицемірством стосовно міжнародних норм і правил. З такою державою Захід співіснуватиме в найближчій перспективі.

Проблема конструювання відносин з путінською Росією постає перед Заходом у геополітичному та філософському сенсі.

Спробою визначити стратегію на російському напрямі став саміт міністрів закордонних справ країн ЄС (березень 2016р.). Запропонований пакет з п'яти концептуальних напрямів зводиться до наступного:

- 1) умовою нормалізації відносин з РФ є безумовне виконання Мінських домовленостей;
- 2) можливою є вибіркова співпраця (“послуга за послугу”) з РФ щодо врегулювання кризових ситуацій (Сирія, Близький Схід, боротьба з ІДІЛ і т.ін.);
- 3) зміцнення внутрішньої стійкості ЄС;
- 4) зміцнення контактів зі східними та центрально-азійськими партнерами;
- 5) допомога громадянському суспільству в РФ.

²⁴ Херпен Х. Ван Марсель Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. – Харків, 2015, с.4.

²⁵ Там само.

²⁶ Ця проблема обговорюється в рамках заочного круглого столу, матеріали якого вміщені в цьому журналі.

²⁷ The kremlins Trojan horses. – Atlantic Council, atlanticcouncil.org/images/publications/The_Kremlins_Trojan_Horses_web_1116.pdf.

²⁸ При цьому не слід недооцінювати й те, що Москва за допомогою власних ЗМІ і спецслужб активно формує “сприятливий імідж” – використовуючи політичну корупцію представників еліт західних країн, скуповуючи медіа та окремих лідерів громадської думки.

План ЄС – це скоріше тактична схема, яка є узгальненою констатацією діючої практики. (Подальше обговорення спільної політики щодо РФ на саміті ЄС 20-21 жовтня 2016р. не принесло жодних результатів). Про що йдеться? Про тривале стримування Росії, її ізоляцію? Про “умиротворення” В.Путіна й обмеження його геополітичних амбіцій? Про реалізацію мрії демократизації і лібералізації РФ? Про будівництво довгострокових відносин у форматі обмеженого партнерства та “обміну послугами”?

До такого “обміну” Захід все більше підштовхує, з одного боку – внутрішні проблеми (міграційний криза, *Brexit*, наближення виборів у Франції та Німеччині) і зовнішні виклики (Сирія, ІДІЛ, теракти в Європі, конфлікт Анкари і Брюсселя, “ядерний демарш” КНДР, конфлікт у Південнокитайському морі та ін.). А з іншого – відсутність внутрішньої єдності як щодо норм поведінки з РФ, так і стосовно санкцій. Очевидно, що серйозні геополітичні очікування Кремля пов’язані з презентацією зовнішньополітичного курсу нового Президента США і з виборами в 2017р. у Нідерландах, Франції та Німеччині. Особливо у Франції, де позиції проросійських сил є традиційно сильними та інформаційний вплив істотним.

Однак, у цій грі “послуга за послугу” В.Путін, порівняно з західними лідерами, має ряд очевидних переваг. **По-перше**, російський Президент не обтяжений міжнародними договірно-правовими “умовностями” типу кордонів і договорів. **По-друге**, він має унікальну за західними мірками персональну оперативність прийняття рішень та безумовність їх підтримки іншими державними інститутами. **По-третє**, він спирається на традицію утилітарного і безконтрольного використання людських ресурсів (засекреченість людських втрат силових відомств). **По-четверте**, він має такий рівень підтримки громадян, який не мають західні лідери. І це за наявності надійних і ефективних механізмів забезпечення суспільної підтримки.

У протистоянні російській експансії ЄС здійснив ряд різних контрзаходів. Зокрема, у 2014р. запроваджено спільну санкційну політику на російському напрямі, ухвалено ряд документів (у рамках ЄС, ОБСЄ, ПАРЕ) щодо засудження російської агресії проти України. У березні 2015р. на саміті ЄС ухвалене рішення про необхідність боротьби з російськими кампаніями дезінформації, а влітку створено в рамках Служби зовнішніх дій оперативну групу зі стратегічних комунікацій на Сході (*East StratCom Task Force*), для інформаційної підтримки політики ЄС і протистояння “зовнішній дезінформації”.

10 червня 2015р. Європарламент ухвалив Резолюцію “Про відносини між ЄС і Росією”, в якій наголошено на неможливості вважати Росію стратегічним партнером і пропонується переглянути систему відносин з РФ²⁹. Брюссель здійснив ряд кроків політичного, організаційного, інформаційного характеру для протистояння російському впливу. У липні

2016р. керівництво ЄС підписало з Генсеком НАТО спільну декларацію про співпрацю і протидію “гібридним” загрозам. А 6 грудня 2016р. на саміті міністрів закордонних справ НАТО ухвалене рішення про створення у 2017р. Європейського Центру протидії гібридним загрозам, погоджено відповідний комплекс заходів (сім напрямів) поглиблення співпраці НАТО і ЄС³⁰.

Країни ЄС (у рамках програм НАТО) беруть участь у формуванні системи захисту від кіберзагроз. У 2014-2015рр. розроблена поглиблена політика та нова воєнна концепція кібезахисту. В Ризі створено новий центр стратегічних комунікацій (*StratCom*)³¹. 20 європейських країн беруть участь у натовській програмі “Розумна оборона”.

У листопаді 2016р. ЄС почав рух у напрямі зміцнення “військової складової” Євросоюзу. 14 листопада ухвалений новий план з оборони і безпеки, яким передбачено створення окремого органу (“постійне оперативне планування і управління потенціалом”) і формування спільних сил швидкого реагування. (Це не означає створення європейської армії). Згодом Європарламент ухвалив резолюцію щодо зміцнення співробітництва країн ЄС у сфері оборони і необхідності збільшення відповідних витрат у бюджетах країн ЄС. Для фінансування початкових фаз європейського воєнного проекту пропонується відкрити спеціальний фонд.

Наступний крок у протистоянні російській агресії – ухвалення Європарламентом 23 листопада 2016р. резолюції “Стратегічні комунікації ЄС як протидія пропаганді “третьох сторін”, в якій міститься комплекс заходів з протидії пропагандистським впливам з боку Росії (зокрема, йдеться про телеканал *RT*, агентство *Sputnik*, фонд “*Русский мир*” і “*Россотрудничество*”).

Загалом останнім часом здійснюється ряд важливих заходів у протистоянні “гібридним” загрозам на європейському континенті. Зміцнюється співпраця у форматі ЄС-НАТО. Однак, слід констатувати, що політика європейського співтовариства (ЄС) щодо Росії мала переважно паліативний, інколи непослідовний і суперечливий характер, неадекватний специфіці та масштабам російської експансії. Часто заходи з протистояння російському впливу зустрічали опір з боку окремих лідерів країн ЄС, не мали системного характеру.

Певним “проривом” у цьому напрямі можна вважати Варшавський саміт НАТО, в рішеннях якого зафіксоване реальне та адекватне розуміння природи внутрішньої і зовнішньої політики Кремля, чітке усвідомлення необхідності масштабного та силового протистояння російській загрозі за формулою “силове стримування і готовність до діалогу”. Нині, по суті, є дві політики європейського співтовариства на російському напрямі – “цивільна” ЄС і “воєнна” НАТО.

Очевидно, що головним викликом для Євросоюзу є насамперед внутрішні проблеми, конфлікти та суперечності (економічні кризові явища,

²⁹ Європарламент призывает не рассматривать Россию как стратегического партнера. – Интерфакс, 10 июня 2015г., <http://interfax.com.ua>.

³⁰ ЄС і НАТО у 2017 році створять Центр протидії гібридним загрозам. – Європейська правда, 6 грудня 2016р., <http://www.eurointegration.com.ua/news/2016/12/6/7058528>.

³¹ Докладно див. статтю П.Баєва, вміщену в цьому журналі.

“міграційна криза”, *Brexit*, рост популістських настроїв, конфліктність між країнами ЄС, недостатньо ефективні бюрократичні механізми та інституції офіційного Брюсселя тощо). Цю складну ситуацію, а також відкритість і лібералізм європейського співтовариства активно використовує російська сторона задля зміцнення власних позицій і впливу на європейському континенті.

Внутрішньополітичні процеси в країнах ЄС (національний ізоляціонізм, ксенофобія, зростання активності праворадикальних сил) загрожують послабленням і корозією єдності європейського співтовариства. Така ситуація дає підстави говорити про реальну загрозу корегування політики на російському напрямі внаслідок виборів у ключових європейських країнах – Нідерландах, Франції, Німеччині.

З іншого боку, внаслідок виборів у США виникла невизначеність у розвитку подальших відносин на осі США-Європа, зокрема, позиції нової Адміністрації Білого дому стосовно взаємовідносин з НАТО і ЄС. Це викликає стурбованість європейських політиків. Водночас, саме з новим зовнішньополітичним курсом Д.Трампа Кремль пов'язує певні геополітичні очікування. Очевидно, що принаймні найближчим часом не слід очікувати демократичних перетворень у внутрішньополітичній ситуації в РФ і відповідно змін на краще в політиці Кремля на європейському напрямі.

Навпаки, російська сторона продовжуватиме (й можливо, посилюватиме) вплив на європейському напрямі з метою дезінтеграції ЄС, мінімізації присутності на континенті США і переформування нинішнього європейського устрою за російським сценарієм.

Причому російська “гібридна” експансія відбувається на фоні тотальної девальвації глобальної і регіональної структур безпеки (ОБСЄ перебуває у кризовому становищі, а діяльність Ради Безпеки ООН зокрема з врегулювання російсько-українського конфлікту блокується російською стороною).

Отже, в середньостроковій перспективі Заходу доведеться співіснувати з путінською Росією – державою з тоталітарною внутрішньою і агресивною зовнішньою політикою і зневагою до міжнародних норм і правил.

У такій ситуації ЄС вкрай важливо зберегти солідарну лінію поведінки щодо РФ, зокрема утримати “санкційний фронт” на російському напрямі, оскільки самі по собі й адресні, й секторальні санкції мають надзвичайно важливий стримуючий політико-економічний і психологічний ефект. Їх скасування (послаблення) в нинішній ситуації буде сприйняте Кремлем як слабкість Заходу та заохочення до активних дій.

Очевидно, що збереження єдності європейського співтовариства, його демократичного устрою значною мірою залежить як від успішного подолання внутрішніх проблем, так і від ефективності та координованості дій у протистоянні російській “гібридній” експансії на континенті.

РОСІЙСЬКА “ГІБРИДНА” АГРЕСІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ПЛАЦДАРМ

Три роки триває російська “гібридна” агресія, яка завдала Україні безпрецедентних людських, територіальних, економічних втрат – загинули понад 10 тис. українських громадян, 21 тис. – поранені, 1,8 млн. – вимушених переселенців, окуповано 44 тис. км² території (7%), зруйновано 20% промислового потенціалу країни.

Одним з глибинних мотивів російської агресії проти України було прагнення зірвати реалізацію українського “європейського проекту”. Перспектива того, що Україна може стати прикладом проведення реформ і створити кращі умови життя для своїх громадян саме через реалізацію європейського, а не євразійського інтеграційного курсу, створює серйозну загрозу для правлячого режиму Росії.

На думку Голови Комітету Європарламенту у закордонних справах Е.Брока: *“найгірше, що може трапитися з Росією – це якщо Україна стане демократичною і економічно успішною державою, де пануватиме верховенство права. Це буде катастрофою для Кремля...”*³².

З одного боку, в разі успіху європейських реформ в Україні закономірно постало б питання про нездатність керівництва Росії запропонувати привабливу для громадян модель суспільного розвитку. З іншого, – євроінтеграція України, вихід зі сфери впливу Росії означали б провал російськоцентричного євразійського інтеграційного проекту, крах претензій Москви на регіональне лідерство та “особливі права” на пострадянському просторі.

Реалізація цілей “гібридної” агресії Кремля може досягатися через різні сценарії.

Перший з них передбачає доведення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації до вибухонебезпечного стану і формування лояльної до Росії (контрольованої нею) влади. Йдеться про формування в суспільстві та політикумі джерел нестабільності та конфліктів, створення нових конфронтаційних ліній, формування атмосфери невпевненості і страху (в т.ч. за допомогою терактів).

Другий передбачає реалізацію неодноразово озвучених російським керівництвом цілей – федералізації України з можливістю регіонів впливати на зовнішню політику та політику безпеки держави. Це дало б можливість загальмувати європейську інтеграцію України й відмовитися від курсу вступу до НАТО, що, відповідно, викликало б опір більшості громадян і масштабний громадянський конфлікт. Засоби реалізації цього сценарію закладені в Мінських домовленостях, де головною вимогою до України є надання особливого статусу районам, контрольованим “ДНР-ЛНР”. Розвиток подій в Україні в 2014-2016рр. характеризувався поєднанням обох сценаріїв.

³² Элмар Брок: худшее, что может случиться с Кремлем, – демократическая и экономически успешная Украина. – УНИАН, 23 декабря 2016г., <http://interfax.com.ua/news/interview/392660.html>.

Громадська та експертна думка

На думку експертів, цілями російської агресії **проти України** є: зміна влади і встановлення контролю над Україною (66%), унеможливлення європейської і євроатлантичної інтеграції (59%), знищення української державності (36%).

Громадяни вважають головними причинами російсько-українського конфлікту: намагання України вийти з-під впливу РФ (46%), неприйняття Москвою євроінтеграційного курсу Києва та загалом України як самостійної держави з незалежною зовнішньою політикою (по 42%).

Російська агресія призвела до тектонічних, незворотних змін у відносинах Києва та Москви – зруйновані міждержавні інститути, демонтовані торговельні механізми, де-факто анігільована договірно-правова база (близько 350 документів).

“Гібридна” війна Росії проти України з усього модельного ряду міждержавних відносин (не кажучи про війну як таку) залишає Україні на тривалий період тільки формат вимушеного та конфронтаційного співіснування з Росією – залежно від поточної ситуації.

Нормалізація відносин з путінською Росією унеможливлена через наступні причини. По-перше, існує ряд базових проблем, де компроміс нині є неможливим. Не простежується перспектив вирішення проблеми анексованого Криму. Конфлікт на Донбасі в кращому випадку буде заморожений на тривалий час. Для Кремля європейська інтеграція Києва є неприйнятною, а євроатлантична – неприпустимою.

По-друге, Україна під час війни отримала колосальний травматичний досвід від “братньої” країни. **По-третє**, відбулися довгострокові глибинні зміни в суспільній свідомості. За роки конфлікту докорінно змінилося ставлення громадян України до РФ, її керівництва, до політики Кремля, перспектив відносин з Росією. Виникла “прірва” відчуження, недовіри та ворожості³³.

Очікувати в найближчому майбутньому змін на краще в політиці Кремля на українському напрямі не доводиться. Слід нагадати, що 31 грудня 2015р. В.Путін підписав нову Стратегію національної безпеки, де повторюються тези про “підтримку США і ЄС антиконституційного перевороту в Україні”, “зміцнення ультраправої націоналістичної ідеології”³⁴. Такі тези лунали і в наступних виступах і заявах Президента РФ. Зокрема, на прес-конференції 10 серпня 2016р. В.Путін, “звинувачуючи” Україну – жертву російської агресії в тероризмі (!), неодноразово повторював: “люди, які захопили владу в Києві”³⁵. Аналогічні оцінки висловив В.Путін на

VIII інвестиційному форумі 12 жовтня 2016р.³⁶ Це означає, що російська сторона, як і раніше, сумнівається в легітимності української влади і не вважає європейський вибір Києва остаточною.

Прикладом безпрецедентного лицемірства та цинізму виглядає пасаж про Україну в новій Концепції зовнішньої політики РФ (затверджена В.Путіним 30 листопада 2016р.) – “РФ зацікавлена в розвитку всього різноманіття політичних, економічних культурних і духовних зв’язків з Україною, на основі взаємоповаги... Росія докладатиме необхідних зусиль для політико-дипломатичного врегулювання внутрішнього українського конфлікту”³⁷.

З іншого боку, не варто орієнтуватися на прогнози швидкого економічного краху та розпаду Росії, близькі зміни у вищому кремлівському керівництві. (Подібні зміни в умовах авторитарного режиму не означають змін на краще). За результатами опитування російського Фонду “Громадська думка” 25 грудня 2016р., якби вибори відбулися наступної неділі, за В.Путіна проголосували 6 – 67%, за В.Жириновського – 8%, Г.Зюганова – 4%, а за іншого політика – лише 1% громадян РФ³⁸. Така “прірва” між 67% і 1% красномовно свідчить про тотальну відсутність реальної конкуренції нинішньому кремлівському лідеру. Слід додати, що в 2018р. до виборчих урн в РФ прийдуть представники нової генерації, які народилися і вирости за путінського режиму.

Громадська та експертна думка

Експерти вважають, що найбільш реальним сценарієм розвитку **відносин Україна-РФ** у найближчій перспективі є продовження конфлікту в нинішньому стані (45%) або консервація конфлікту з наступним періодом конфронтації без застосування зброї (40%). Більшість громадян вважають, що найближчими роками відносини України і Росії або погіршаться (35%), або залишаться без змін (35%).

На офіційному рівні українська сторона визнає свою позицію стосовно РФ: Росія є державою-агресором і військовим противником; мета Кремля – руйнування української державності; агресія має довгостроковий характер, нормалізація відносин можлива за умови повернення окупованих територій, компенсації збитків від агресії, невтручання у внутрішні справи України³⁹.

Разом з воєнними засобами агресії (окупація і анексія Криму, збройне вторгнення на Донбас), РФ використовує весь наявний арсенал засобів “гібридної” війни – від інформаційно-пропагандистської експансії, економічного, енергетичного тиску та дискредитації Києва на світовій арені до підривних, шпигунсько-диверсійних дій на українській

³³ Докладно див. результати соціологічних досліджень, вміщені в цьому журналі.

³⁴ Стратегія національної безпеки РФ. – Сайт Президента РФ, static.kremlin.ru.

³⁵ Прес-конференція по итогам переговорів с Президентом Армении Сержем Саргсяном. – Сайт Президента РФ, <http://kremlin.ru/events/president/news/52684>.

³⁶ Див.: Инвестиционный форум ВТБ Капитал “Россия зовет!” – Сайт Президента РФ, <http://kremlin.ru/events/president/news/53077>.

³⁷ Див.: Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 30 ноября 2016 г.). – Сайт МЗС РФ, http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/2542248.

³⁸ В.Путин: рейтинг, отношение, оценки работы. Индикаторы отношения к главе государства. – Фонд “Громадська думка”, <http://fom.ru/Politika/10946>.

³⁹ Ця позиція чітко зафіксована в актах Верховної Ради, указах Президента, нових Стратегії національної безпеки і Воєнній доктрині. Більш детально див.: Перспективи українсько-російських відносин. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2015, №8-9, с.7-8.

території, підбурювання сепаратистських настроїв у регіонах і масованих кібератак на державні електронні мережі.

Серед арсеналу різноманітних засобів російської “гібридної” агресії проти України можна виокремити наступні.

Перше. Збройна агресія Росії. “Силовою” складовою “гібридної” війни РФ проти України є військова експансія – окупація і незаконна анексія Криму, згодом – вторгнення російських військ в ОРДЛО.

У лютому-березні 2014р. було окуповано півострів, блоковані українські військові частини і флот, транспортна інфраструктура, проведено псевдореферендум, ухвалено акт про незалежність Криму та ухвалено рішення про його входження до складу РФ. **Отже, здійснена масштабна, швидка і заздалегідь ретельно спланована військово-політична спецоперація.**

Окупаційна влада розпочала в Криму широкі етнічні чистки, запровадила геноцид кримськотатарського народу, поширеною є практика політично мотивованих кримінальних переслідувань, викрадання людей, тортур, незаконних затримуваль. У Криму спостерігається масове порушення прав людини, зокрема, свободи слова, віросповідання, права на мирні зібрання. У квітні 2016р. російська влада оголосила Меджліс кримськотатарського народу екстремістською організацією і заборонила його діяльність. Міжнародні правозахисні організації не мають доступу до Криму і можливості впливати на ситуацію.

Усі ці злочини російського окупаційного режиму окреслені та зафіксовані у Резолюції ГА ООН “Ситуація у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим...” від 19 грудня 2016р.⁴⁰ Світова спільнота загалом засудила анексію Криму. Зокрема, ще 27 березня 2014р. ГА ООН схвалила резолюцію, у якій висловила підтримку суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності України⁴¹. Незаконну анексію Криму засудили провідні країни світу та міжнародні організації – ООН, ЄС, НАТО, ОБСЄ, ПАРЄ, країни G-7 та ін. Відтак, у міжнародному дискурсі дедалі ширше утверджується визначення ситуації навколо Криму – як **“незаконної анексії”, “тимчасової окупації”, а подій на Донбасі – як “російської воєнної інтервенції”, “збройного конфлікту між Україною і РФ”** (таблиця “Деякі міжнародні документи...”).

Нині тема анексії Криму перетворюється на “заморожену”, відкладену проблему – не знайдено міжнародно-правових, політичних, економічних шляхів і механізмів вирішення ситуації з окупованим півостровом. Для керівництва РФ цієї проблеми не існує. У щорічному посланні Президента РФ Федеральним Зборам (3 грудня 2015р.) тема Криму була закрита, “возз’єднання Криму та Севастополя з Росією” оголошено як “принциповий, доленосний вибір шляху”⁴⁵.

Три роки окупації довели, що для російського керівництва Крим є винятково стратегічно вигідною військовою базою, мілітаризованим плацдармом для зміцнення позицій у Чорноморському регіоні.

Деякі міжнародні документи (2016р.) стосовно російської воєнної агресії проти України

Назва документа	Витяги
Резолюція ПАРЄ від 12 жовтня 2016р. “Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на окупованих українських територіях, невідконтрольних українській владі” ⁴²	“2. Вона (Парламентська Асамблея) знову підтверджує свою позицію щодо того, що анексія Криму Російською Федерацією та військова інтервенція військ РФ у Східну Україну порушують міжнародне право і принципи, підтримані Радою Європи , про що йдеться в Резолюції 2112 (2016р.), Резолюції 2063 (2015р.), Резолюції 1990 (2014р.) і Резолюції 1988 (2014р.)”.
Звіт про дії за попереднім розслідуванням Канцелярії Прокурора Гаагського суду (14 листопада 2016р.) ⁴³	“Згідно з отриманими даними, ситуація на території Криму і Севастополя рівнозначна міжнародному збройному конфлікту між Україною та Російською Федерацією . Даний міжнародний збройний конфлікт почався не пізніше 26 лютого, коли Російська Федерація задіяла особовий склад своїх збройних сил для отримання контролю над частинами території України без згоди уряду України...” “Додаткові відомості... вказують на пряме військове протистояння між російськими збройними силами і силами уряду України, яке передбачає наявність міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій у східній Україні найпізніше з 14 липня 2014р. ... ”
Резолюція Генеральної Асамблеї ООН “Ситуація у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна)” від 19 грудня 2016р. ⁴⁴	“Генеральна Асамблея... ... Посилаючись на свою резолюцію 68/262 від 27 березня 2014р. про територіальну цілісність України, в якій підтверджується прихильність Генеральній Асамблеї суверенітету, політичній незалежності, єдності і територіальній цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах ; і відповідні рішення міжнародних організацій, спеціалізованих установ та органів системи Організації Об’єднаних Націй, засуджуючи тимчасову окупацію Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (далі Крим) – і підтверджуючи невизнання її анексії ... ”

⁴⁰ Див.: https://twitter.com/UKRinUN/status/810925513413971969/photo/1?ref_src=twsrc%5Etfw.

⁴¹ Резолюцію ООН підтримали 100 країн світу, 58 – утримались. Проти Резолюції голосували 11 країн – Росія, Білорусь, Зімбабве, Венесуела, Сирія, Болівія, Вірменія, Північна Корея, Куба, Нікарагуа, Судан.

⁴² Див.: Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities. – Сайт ПАРЄ, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?fileid=23167&lang=EN&search=KjoqfHR5cGVfc3RyX2VuOUIlc29sdXRpb24=>.

⁴³ Див.: Отчет о действиях по предварительному расследованию (2016г.). – <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>.

⁴⁴ Див.: Росія – держава-окупант. Крим – тимчасово окупована територія. Не визнається анексія, засуджуються репресії кримських татар. Текст резолюції. – https://twitter.com/UKRinUN/status/810925513413971969/photo/1?ref_src=twsrc%5Etfw.

⁴⁵ Щорічне послання Президента РФ Федеральним Зборам РФ. – Сайт Президента РФ, remlin.ru/events/president/news/50864.

Одразу після захоплення Криму, Росія в березні 2014р. інспірувала та підтримала масові заворушення в окремих районах Донбасу, сприяла створенню сепаратистських “ДНР” і “ЛНР” і ввела туди регулярні збройні сили.

За три роки “гібридної” окупації Донбасу зусиллями РФ створено маріонеткові мілітаризовані псевдо-державні “владні” інституції. Тільки в “ДНР” налічується 20 “міністерств”, всілякі: “народна рада”, “рада міністрів”, “прокуратура”, “центробанк”, “верховний суд”. Діють свої профспілки, спілка журналістів та ін. Створена система ЗМІ у складі: семи телеканалів, чотирьох радіостанцій та 13 газет. Уся ця пропагандистська машина керується Міністерством пропаганди у складі 120 осіб. Громадські організації в “ДНР” представляє 140-тисячний рух “Донецька республіка”.

У “республіках” створюється своя (повністю русифікована) система “патріотичного” виховання молоді за російськими методикам, що оспівує подвиги “ополченців”⁴⁶. Система вищої освіти в “ДНР-ЛНР” повністю зав’язана на РФ. Йде відкрита і тотальна русифікація окупованих територій. Паралельно триває масова видача російських паспортів місцевим жителям⁴⁷.

У вересні 2015р. в “ЛНР” і “ДНР” як обов’язкова валюта введений російський рубль, за яким здійснюються розрахунки, в т.ч. виплати бойовикам⁴⁸. Курс на Росію однозначний і незаперечний. Лідер “ДНР” О.Захарченко ще у вересні 2015р. в зверненні до “жителів ДНР” заявив про те, що вони не збираються повертатися в Україну і ведуть “дипломатичну битву з безжалісною терористичною бандою”. У травні 2016р. він під час “прямих ліній” з жителями Одеси та Харкова закликав до розвалу України: “Може бути, навпаки, демонтувати її [Україну] та почати жити своїм власним життям”. Він же 12 червня 2016р. в своєму зверненні привітав росіян з Днем Росії і заявив, що “кожен з нас захищає і готовий захищати до кінця право бути частиною *русского мира*”⁴⁹.

Російська сторона фактично створила в “ЛНР” і “ДНР” регулярну армію, кістяк якої складають російські спецпідрозділи, офіцери та генерали, і яка забезпечується російською технікою та озброєнням і діє під командуванням Міноборони РФ⁵⁰.

За даними Міноборони України, станом на кінець грудня 2016р. - початок січня 2017р., “армія ДНР/ЛНР” нараховує 40 тис. бойовиків, з яких 5 000 – регулярні російські війська. На озброєнні бойовиків – близько 600 танків, 1 300 БМП, 860 артилерійських систем, 300 систем залпового вогню”⁵¹.

Ситуація у “республіках” тотально контролюється російськими спецслужбами. Звичайною практикою стали інспекційні візити до Донецька комісій Генштабу РФ, спільне планування силових операцій за участю ФСБ і місцевих бойовиків.

За даними західних джерел⁵², соціально-економічною сферою “ДНР-ЛНР” керує Уряд РФ через міжвідомчу комісію (шість робочих груп, створених п’ятьма російськими міністерствами) – контролюються фінанси, податки, інфраструктура, транспорт, енергоресурси і т.ін.⁵³

“Гібридна” анексія Донбасу створила “ДНР-ЛНР” – ворожу та чужу Україні мілітаризовану зону, просочену ідеологією “русского мира”, наповнену зброєю, вкриту густою мережею агентури та резидентури російських спецслужб, контрольовану армією бойовиків на чолі з російськими офіцерами. Причому, для багатьох бойовиків зворотна мирна “реінкарнація” у “шахтарів і трактористів” уже неможлива.

Слід констатувати, що зусилля міжнародної дипломатії в рамках “Нормандської четвірки” і тристоронньої контактної групи в Мінську не призвели ні до врегулювання, ні навіть до стабільного зупинення бойових дій на Сході України. 19 жовтня 2016р. в Берліні відбулася зустріч лідерів Німеччини, Франції, України і Росії, де ухвалені рішення про розробку “дорожньої карти” з виконання Мінських домовленостей. Однак, 29 листопада на переговорах глав МЗС у “нормандському” форматі не досягнуто жодного результату. Причина – блокування переговорного процесу російською стороною, намагання країни-агресора включити до складу України терористичні проросійські утворення “ДНР/ЛНР”, закріпивши їх “особливий” статус у Конституції. Це категорично неприйнятно для української сторони.

Російський план приєднання до України “ДНР” і “ЛНР” з конституційно закріпленим “особливим статусом”, перетворення бойовиків на “місцеву міліцію”, по суті, є “міною уповільненої дії” для Європи. Інтеграція до України терористичних утворень у нинішньому вигляді може спричинити масштабні соціальні протести, виклики небезпечні відцентрові тенденції в регіонах і критично дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Україні. Особливо небезпечним такий сценарій виглядає в умовах складної соціально-економічної ситуації, росту недовіри до діючої влади. Це є прямою загрозою українській державності, цілісності країни. По суті, врегулювання конфлікту на Донбасі за російським варіантом

⁴⁶ Наприклад, у Горлівському ліцеї №14 створено музей історії героїчної захисту “ДНР”, перший розділ якого розповідає про “звірства” української армії.

⁴⁷ Тільки у травні 2016р. на Донбас було переправлено 35 тис. бланків паспортів для оформлення громадянства РФ. Не кажучи про те, що в лютому почалася видача місцевих “паспортів”.

⁴⁸ За інформацією агентства *Bloomberg*, Росія щомісяця перераховує в “ДНР” близько 2,5 млрд. руб. (Військова розвідка Міноборони України повідомляє, що в травні 2016р. в “ДНР” було ввезено з території Ростовської області близько 1,2 млрд. руб. і \$382 тис. готівкою).

⁴⁹ Обращение Главы ДНР по случаю празднования Дня России. – Донецкое агентство новостей “ДНР”, 12 июня 2016г., <http://dan-news.info/official/obrashhenie-glavy-dnr-po-sluchayu-prazdnovaniya-dnya-rossii.html>.

⁵⁰ Докладно див.: статтю К.Машовця “Военный компонент российской агрессии”, вміщену в цьому журналі.

⁵¹ Полторак раскрыл численность российской военной группировки. – УНИАН, 3 января 2017г., <http://www.unian.net/war/1709736-poltorak-raskryil-chislennost-rossiyskoy-voennoy-gruppirovki-i-tehniki-rf-na-donbasse.html>.

⁵² Putins shadow government for Donbass exposed. – Bild, 29 березня 2016р., <http://m.bild.de/politik/ausland/ukraine-konflikt/donbass-shadow-government-45102202.bildMobile.html>

⁵³ У складі цього тінювого уряду – віце-прем’єр Д.Козак, заступник Мінекономрозвитку С.Назаров, заступник Мінфіну Л.Горнін. А з боку Кремля “донбаський проект” курує радник Президента РФ В.Сурков.

загрожуватиме ескалацією масштабного конфлікту в центрі Європи, новою “міграційною кризою”.

Нині ситуація на Донбасі залишатиметься вибухонебезпечною, існуватиме загроза ескалації конфлікту з непередбачуваними наслідками.

Друге. Гуманітарно-інформаційна агресія. Експансія в інформаційному просторі є ключовою і найнебезпечнішою складовою “гібридної” війни Росії проти України. Медіа-вплив Москви здійснюється упродовж усієї новітньої історії українсько-російських відносин. Але можна припустити, що “гаряча фаза” інформаційної війни розпочалася восени 2013р. напередодні Вільнюського саміту, де планувалося підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС. Кремль задіяв проти України потужну пропагандистську машину, яка охоплює теле- та радіомовлення, друковані та електронні ЗМІ, кіно, театр і книговидавництво, концертну, фестивальну та виставкову діяльність, молодіжні субкультури та соціальні Інтернет-мережі, різноманітні громадські та релігійні організації⁵⁴. Головними інструментами зовнішньої інформаційної агресії РФ є потужні державні медіа-корпорації – телеканал *Russia Today* та агентство *Sputnik*.

У щорічній доповіді міжнародної організації *Freedom House* за 2015р. наголошується, що “Росія стала новатором сучасної державної пропаганди... Російська влада активізувала зусилля з маніпуляції ЗМІ в геополітично значущих питаннях політики з сусідніми державами – Україною, Молдовою, країнами Балтії”⁵⁵.

Спеціальна робоча група при Європейській службі зовнішніх дій (*East StratCom Task Force*) з жовтня

2015р. по липень 2016р. зафіксувала 936 випадків дезінформації, фейкових повідомлень кремлівської пропаганди російською мовою для громадян України, Білорусі, країн Балтії⁵⁶.

Важливим об’єктом російського впливу є внутрішньополітична ситуація в Україні, а також окремі політичні та громадські інститути: система влади, місцеве самоврядування, політичні партії і громадські рухи, релігійні організації, ЗМІ. Мета російської інформаційної (психологічної) війни – руйнація українського суспільства “зсередини” – через дискредитацію діючої влади, її курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, інспірування соціального невдоволення і сепаратистських настроїв у регіонах, просування в українському культурно-інформаційному просторі доктрини “*руського мира*” і правомірності захисту “співвітчизників” на українській території. Загалом йдеться про дезінтеграцію і знищення української державності.

Методами російської ворожої пропаганди є відверта брехня, спотворення фактів, інсинуації, наклепи, інформаційні диверсії, провокації, викривлення історичних подій тощо (таблиця “*Окремі топ-фейки російської пропаганди*”)

Ворожа антиукраїнська пропаганда за три роки інформаційної агресії сформувала стійкий фальшивий стереотип сусідньої держави. Для звичайного росіянина Україна це країна, де: (а) за допомогою Заходу відбувся антиконституційний заколот і до влади прийшли “бандерівці”, які розв’язали геноцид проти російськомовного населення і братовбивчу громадянську війну; (б) русофобська київська влада проводить каральну операцію проти повстанців Донбасу;

Окремі топ-фейки російської пропаганди⁵⁷

Джерело	Зміст
МЗС РФ	У заяві від 20 квітня 2014р. МЗС РФ повідомило, що “бойовики “Правого сектора” напали на блокпост Слов’янська”. За словами російських журналістів, “бойовики” підпалювали автівки проросійськи налаштованих громадян, залишаючи на місці злочину особливу мітку – червоно-чорну візитівку Дмитра Яроша.
Перший канал	За повідомленням Першого каналу, травневі вибори 2014р. в Україні закінчилися перемогою лідера “Правого сектора” Д.Яроша, який набрав 37,13% голосів. В якості доказу демонструвався скріншот сайту, схожого на сайт ЦВК.
Перший канал	12 липня 2014р. в ефірі Першого каналу вийшов сюжет, в якому Г.Пишняк (“мати та жінка ополченця, із Західної України”) розповіла історію про трирічного хлопчика, якого розіп’яли на дошці оголошень у Слов’янську, та його мати, яка теж зазнала знущань.
НТВ	2 листопада 2014р. канал НТВ показав сюжет, в якому розповідалося, як “українські військові побили батьків хлопчика, після чого накачали його наркотиками та відправили розвідувати місцезнаходження блокпостів ополченців”.
“Росія 1”	15 грудня 2014р. в ефірі телеканалу розповіли, як вчителі Запоріжжя вчать діточок годувати синиць (жовто-блакитних, уособлюючих Україну) та вбивати снігурів (що уособлюють Росію).
“Российская газета”	В інтерв’ю 8 вересня 2015р. Голова слідчого Комітету РФ А.Бастрикін заявив, що А.Яценюк у складі карательних загонів “Арг” і “Вікінг” брав участь у тортурах і розстрілах полонених російських солдат у січні 1995р. у Грозному і був нагороджений Д.Дудаєвим орденом “Честь нації”.
РИА Новости	26 квітня 2016р. Агентство поширило інформацію про доповідь Генпрокурора РФ Ю.Чайки Раді Федерації, де йдеться про те, що прихильники “правого сектора” готували державний заколот у РФ.

⁵⁴ Більш докладно див.: Перспективи українсько-російських відносин. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2015, №8-9, с.18-20.

⁵⁵ Уровень свободи СМІ в мире рекордно упав, Россия стала новатором госпропаганды – Freedom House. – УНИАН, 27 апреля 2016г., <http://www.unian.net/world/1331514-uroven-svobodyi-smi-v-mire-rekordno-upal-rossiya-stala-novatorom-gospropagandyi-freedom-house.html>.

⁵⁶ Експерти ЄС викрили тисячі брехливих сюжетів російських ЗМІ. – Сайт *Deutsche Welle*, 26 липня 2016р., <http://www.dw.com/uk>.

⁵⁷ Фейк – від англ. *Fake* “підробний, фальшивий, липовий”, фальшиві фотографії, відеоролики, новини, сторінки в соціальних мережах, сфабриковані або змонтовані за допомогою спеціальних технологій та комп’ютерних програм. Подаються як правдива інформація.

(в) вороги Росії втягують Україну до ЄС і НАТО всупереч волі її народу; (з) Україна – “держава, яка не відбулася” і без Росії її чекає деградація і розпад.

Інформаційна агресія Кремля зруйнувала контакти українців і росіян, створила глибинний (в масштабах поколінь) вододіл відчуження, ворожості та недовіри між двома народами.

Україна вжила певних заходів з протистояння російській інформаційній експансії. Зокрема, в грудні 2014р. створено Міністерство інформаційної політики. Згодом, у жовтні 2015р. почала діяти Мультимедійна платформа іномовлення України. У 2015-2016ррр. Україна запровадила пакетні санкції проти російських ЗМІ, діячів культури, видавництв тощо. (Зокрема протягом 2014-2016ррр. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення заборонила ретрансляцію 73 російських телеканалів). Відновлюється мовлення на окуповані території Донбасу. В жовтні 2016р. під егідою РНБО України створено Міжнародний інформаційний консорціум “Бастіон” для протистояння російському інформаційному впливу⁵⁸.

Однак, загалом контрзаходи української сторони є певною мірою ситуативними, досить вузько спрямованими і далеко не повною мірою відповідають масштабам російської експансії. Розгортання дієвого спротиву на всьому гуманітарному, соціокультурному полі заважає відсутність державної гуманітарної політики, отже, – комплексного ідейного, ідеологічного забезпечення інформаційної діяльності⁵⁹.

Очевидно, що РФ (принаймні доки існуватиме її нинішній політичний режим) продовжуватиме інформаційну агресію проти України як у власному та українському інформаційному просторах, так і на міжнародному рівні. Також очевидно, що навіть у випадку “заморожування” ситуації на Донбасі, слід очікувати зміцнення головного напрямку російської агресії – інформаційного. Причому ця медіа-експансія активізуватиметься мірою просування України на європейському та євроатлантичному шляху.

Третє. Економічна війна. Починаючи з середини 2000-х років важливим інструментом політичного та економічного тиску РФ на Україну РФ стало широке запровадження різноманітних торговельних обмежень. Мета цих заходів – заблокувати євроінтеграційний курс Києва і втягнути Україну до реінтеграційних проектів Кремля на пострадянському просторі⁶⁰.

Початком широкомасштабних торговельних воєн вважається 20 січня 2006р., коли РФ без попередження заборонила ввезення всіх видів української продукції тваринництва, нібито за її низьку якість. Надалі РФ залучала до антиукраїнських торговельних заходів країни-союзники. Зокрема, у червні 2011р. Митний союз (під тиском РФ) запровадив мита на

українські метал і труби, підвищив мита на широко-вживані продовольчі товари – зокрема, цукор, гречку, картоплю, капусту тощо. Експорт українських солодошів було заборонено зовсім.

Гостра кризова ситуація виникла влітку 2013р. Так, 14 серпня всі українські товари, які постачалися до Росії, були віднесені до категорії ризикових, що фактично створило ситуацію “митної війни” – поставки всіх українських товарів до Росії були заблоковані. Невипадково ця економічна блокада України розпочалася напередодні Вільнюського саміту, де передбачалося підписання Угоди про асоціацію Україна-ЄС.

Росія використовувала всі наявні економічні важелі впливу: (а) підвищення мита; (б) заборона експорту українських товарів; (в) дискредитація українських товарів в очах європейських споживачів; (г) блокування постачань української продукції на ринки третіх країн; (д) заборона українського транзиту через російську територію до Кавказького регіону та Центральної Азії; (е) економічні диверсії. Все це здійснюється з метою руйнування української економіки, встановлення економічного та політичного протекторату й утримання Києва в зоні власних “привілейованих інтересів”.

Ситуація катастрофічно погіршилася після військової агресії Росії проти України. Обсяги торгівлі стрімко знижувалися (таблиця “Обсяги торгівлі України з РФ”⁶¹). Навіть у відносно “спокійному” 2013р. обсяги торгівлі між Україною та РФ скоротилися на 15%, а упродовж наступних 2014-2016рр. щорічне зниження сягало 35-40%.

За деякими оцінками, закриття російського ринку вже обійшлося Україні в \$15 млрд.⁶² З іншого боку, разом із зниженням обсягів торгівлі з РФ, Україна позбувалася монополістичної залежності від Росії у низці галузей, насамперед газовій. Знаковим стало припинення імпорту російського газу для внутрішніх потреб з 25 листопада 2015р. Україна розірвала контакти у сфері військово-технічного співробітництва з РФ, денонсувавши пакет відповідних угод.

Нині Росія втратила виключне значення, як головний торговельний партнер для України⁶³. За підсумками дев'яти місяців 2016р. український експорт (товарів) до РФ зменшився на 30,1% (порівняно з відповідним періодом 2015р.) і його частка в загальному експорті становить лише 10% (для прикладу, у 2012р. частка українського експорту до РФ перевищувала чверть загального експорту країни).

Така тенденція зберігатиметься, в т.ч. і в результаті обопільних обмежувальних заходів (запровадження Росією обмежень на українську продукцію і відповідні контрзаходи української сторони⁶⁴).

За словами Президента П.Порошенка: “напевно, стратегічно це добре, що таким кардинальним чином

⁵⁸ Олександр Турчинов закликав створити інформаційну армію, що дасть гідну відсіч російській пропаганді. – Сайт РНБО України, 28 жовтня 2016р., <http://www.rnbo.gov.ua/news/2622.html>.

⁵⁹ Див.: Перспективи українсько-російських відносин. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2015, №8-9, с.19.

⁶⁰ Наприклад, 3 вересня 2013р. радник Президента РФ С.Глазьев озвучив ціну на газ для України – \$166 (за 1 000 м³) у випадку приєднання країни до Митного союзу, інакше ціна залишалася для України дискримінаційною – на той час Україна купувала газ по ціні \$422.

⁶¹ Джерело: Державна служба статистики України, <http://ukrstat.gov.ua>.

⁶² Щорічне Послання Президента до Верховної Ради “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2016р.”. – Офіційне інтернет-представництво Президента України, president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-do-verhovnoyi-radi-pro-vnutri-38077.

⁶³ Так, якщо у 2012р. частка РФ у зовнішньоторговельному обігу складала близько 24% загального обсягу торгівлі, то у 2015р. – вже менше 13%. Докладно див.: сайт Державної служби статистики, <http://ukrstat.gov.ua>.

⁶⁴ У серпні 2015р. Україна запровадила санкції проти 388 фізичних осіб та 105 російських підприємств, банків, теле- та авіакомпаній. У серпні 2016р. Кабінет Міністрів додав до цього списку ще 259 фізичних та 46 юридичних осіб.

Обсяги торгівлі України з РФ, \$ млрд.

	Загальний експорт	Експорт до РФ		Загальний імпорт	Імпорт з РФ	
	\$ млрд.	\$ млрд.	до попереднього року, %	\$ млрд.	\$ млрд.	до попереднього року, %
2012р.	68,8	17,6	–	84,7	27,4	–
2013р.	63,3	15,1	85,4	77,0	23,2	84,7
2014р.	53,9	9,8	66,3	54,4	12,7	55,0
2015р.	38,1	4,8	49,3	37,5	7,5	59,0%
Дев'ять місяців 2016р.	25,9	2,6	69,9	27,6	3,6	65,7

скоротилася наша залежність від російського ринку, де балом правлять не закони економіки, а політичний шантаж та імперський тиск⁶⁵. Загалом економічна політика Кремля на українському напрямі спрямована на загострення соціальної кризи, зниження обороноздатності країни, підігрівання протестних настроїв і, у підсумку, – зміни нинішнього політичного режиму. **З огляду на це, сама по собі торгівля з РФ викликає питання, оскільки по суті це є спонсоруванням країни-агресора.**

Хоча загальні обсяги торгівлі України з рештою країн світу також суттєво скоротилися, проте, *по-перше*, це стало відбиттям загалом зниження глобальних темпів міжнародної торгівлі, *по-друге* – наслідком російської агресії, через яку Україна втратила частину свого зовнішньоекономічного потенціалу, *по-третє* – започаткуванням Україною структурних змін переорієнтації на нові ринки та пошук нових конкурентних ніш. Натомість частка українського експорту до країн Європи (в загальному експорті) зросла з 24% у 2012р. до 40% у 2016р.⁶⁶

Звичайно, найближчими роками відбуватиметься подальша переорієнтація зовнішньої торгівлі України на нові ринки (в т.ч. висхідних країн), за збереження стратегічної орієнтації на розвинуті країни ЄС та Північної Америки⁶⁷.

Четверте. Енергетична агресія. Упродовж багатьох років Україна залишалася залежною від імпорту енергетичних ресурсів з Росії: природного газу (Україна змушена була імпортувати до 50 млрд. м³ на рік), нафтопродуктів, палива для АЕС (сьогодні країна закуповує понад 90% ядерного палива), а згодом – для ТЕС, що перетворило газ, нафту, ядерне паливо та вугілля на важелі тиску на Україну з боку сусідньої держави. Така ситуація склалася через історичну тісну виробничу співпрацю, яка будувалася на доступі до дешевих енергоресурсів ЄСРП, що зробило їх, а згодом й енергетичну інфраструктуру інструментами ведення “гібридної” війни

Росією проти України з метою збереження контролю над останньою та досягнення власних політичних цілей.

Енергетичним ресурсом, яким Росія почала шантажувати Україну, став природний газ. “Газова” війна Росії проти України розпочалася задовго до початку військових дій: першими проявами її стали газові кризи у 2006р.⁶⁸ і 2009р., коли Росія переривала транзит природного газу територією України. Енергетична зброя стала ефективною за умов 100% залежності України від поставок газу монополістом, яким виступав ВАТ “Газпром”, що давало можливість Росії диктувати ціни на газ – з 2005р. ціна підвищилася з \$50 за 1 000 м³ до \$420 за 1 000 м³ у 2012р.

Натомість ряд реформ, проведених в енергетичному секторі протягом 2014-2016рр., дозволили відмовитися від закупівель природного газу у Росії, чим вдалося зламати російську газову монополію. Україна диверсифікувала поставки природного газу і у 2015р. підписала договір з угорським оператором про об'єднання транскордонних газопроводів. (Однак, український оператор – ПАТ “Укртрансгаз” – не може повноцінно співпрацювати з операторами суміжних ГТС країн-членів ЄС через поточні схеми їх взаємодії з ВАТ “Газпром”. Зокрема, російська компанія не надає українській стороні шипер-коди (інформацію про окремі партії газу, який транспортується територією України)).

Зрозумівши, що Україна може обходитися без російського газу, Росія у якості енергетичної зброї почала використовувати інфраструктурний компонент – створення маршрутів транспортування природного газу в обхід України, реалізація яких є досить витратною, технологічно складною та економічно необгрунтованою. Серед таких проектів – Південний потік⁶⁹, Турецький потік⁷⁰ та Північний потік-2⁷¹, метою яких є ослаблення України як надійного транзитера, а також енергетичної безпеки і

⁶⁵ Щорічне Послання Президента до Верховної Ради “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2016р.”.

⁶⁶ Докладно див.: сайт Державної служби статистики, <http://ukrstat.gov.ua>.

⁶⁷ Показовою є переорієнтація агросектору. Загальний товарообіг з РФ у сфері АПК скоротився в 2015р. на 68%. При цьому змінилася географія ринків збуту: частка країн Азії вже склала 45%, ЄС – 28%, а країн Африки – 14%, що вже перевищує поставки до країн СНД. Див. зокрема: Агросектор України вийшов на новий рівень розвитку. – Hronika.info, 4 лютого 2016р., <http://hronika.info/mnenia/118846-agrosector-ukrayini-viyshov-na-noviy-rven-rozvitku.html>.

⁶⁸ Напередодні першої газової війни Україна робила спробу диверсифікувати закупівлі палива з Туркменістану, однак вона не була реалізована через заборону керівництва Росії транспортувати туркменський газ територією РФ.

⁶⁹ “Південний потік” повинен був пройти дном Чорного моря до Болгарії і через Угорщини та Австрії.

⁷⁰ 10 жовтня 2016р. стартувало засідання міждержавної російсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва, в рамках якого було підписано угоду за проектом “Турецький потік”, який суперечить нормам європейського антимонопольного законодавства і є аналогом проекту газопроводу “Південний потік”, від ідеї будівництва якого Росія була вимушена відмовитися у 2014р.

⁷¹ Проект “Північний потік-2” передбачав будівництво двох ниток газопроводу загальною потужністю у 55 млрд. м³/рік від узбережжя Росії через Балтійське море до Німеччини. 9 листопада 2016р. ВАТ “Газпром” розірвав угоду акціонерів консорціуму Nord Stream AG 2, створеного для будівництва цього газопроводу, оскільки газовий концерн отримав дозвіл Єврокомісії збільшити прокачування природного газу по існуючому трубопроводу OPAL (сухотупне продовження Nord Stream I) в обхід України, що нівелювало необхідність будівництва “Північний потік-2”. Єврокомісія підтвердила вилучення газопроводу OPAL з норм Третього енергетичного пакета ЄС до 2033р. Див. зокрема: В обхід України. Єврокомісія пішла на поступки Газпрому. – НВ. Бізнес, 28 жовтня 2016р., <http://biz.nv.ua/ukr/economics/v-obhid-ukrajini-jevrokomisija-pishla-na-postupki-gazpromu-255651.html>.

України, і Європи. З початком експлуатації “Турецького потоку” та підвищенням прокачування природного газу по *OPAL* Україна може втратити значний обсяг транзиту природного газу, що скоротить її валютну виручку від транзиту газу та негативно відобразиться на роботі ГТС.

Російська агресія завдала величезних збитків українській енергетичній інфраструктурі. Внаслідок анексії Криму Україна втратила ряд об’єктів ПЕК та перспективних територій для розробки вугледобувних ресурсів, а воєнна експансія на Донбасі призвела до руйнування нафтогазової інфраструктури та енергетичних об’єктів у Донецькій і Луганській областях.

Через військові дії на Сході України відбулося суттєве зменшення видобутку антрацитового вугілля, що спричинило нарощування його імпорту, головним чином з Росії (через менші логістичні витрати та часові рамки). Натомість, поставки антрациту на вітчизняні ТЕС неодноразово заморожувалися РФ, що ставило під загрозу безперебійне електропостачання країни⁷². Зокрема до середини 2015р. вугілля не надходило з окупованих територій Донбасу, а Росія блокувала постачання антрациту.

Нині російська енергетична експансія спрямована, з одного боку, на дискредитацію і ліквідацію України як країни-транзитера енергоресурсів, іншого – на захоплення/руйнування української енергетичної інфраструктури, що загрожує сталому функціонуванню системи життєзабезпечення країни в цілому.

П’яте. Російська кіберекспансія. Вкрай небезпечною складовою “гібридної” війни проти України є агресія в кіберпросторі. Зокрема, йдеться про масовані атаки на сайти органів влади і державних компаній, війну в соцмережах, яку розгорнули російські “фабрики тролів”, кібершпигунство. З російського боку діють численні хакерські групи, зокрема такі як *Sandworm*, “Кіберберкут”, “Спрут” (з території “ДНР”) та ін. Очевидно, що за ними стоять і керують їх діяльністю російські спецслужби. (Для протистояння російській кіберекспансії українські волонтери в 2014р. організували групу “Українські кібервійська”. Також було створено український “кіберальянс” (об’єднання груп *FalconsFlame*, *Trinity*, “Рух8” і “КіберХунта”).

Російська “гібридна” агресія в кіберпросторі набуває розмаху. Група *CERT-UA* (*Computer Emergency Response Team of Ukraine*) при Державній службі спецзв’язку в 2014р. зафіксувала 216 кібератак ззовні (більше половини з них – на державні установи)⁷³. У 2015р. кількість атак збільшилася в 1,5 рази. За останні три роки проросійські хакери здійснювали масовані напади на урядові інтернет-портали та інтернет-ресурси державних органів, зокрема на сайти Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, Держспецзв’язку. Були атаковані портали ряду областних державних адміністрацій, де хакери завантажували антиукраїнський контент і радянську символіку⁷⁴.

23 грудня 2015р. відбулася найнебезпечніша кібердиверсія, коли було завдано масований удар по диспетчеру компанії “Укренерго” і 6 енергокомпаніям, що призвело до відключення електроенергії у 103 населених пунктах на Заході України (використовувався небезпечний вірус *BlackEnergy*). Американські експерти встановили, що ця масована диверсія була здійснена з боку РФ. А вже в січні 2016р. були атаковані Інтернет-ресурси аеропорту “Бориспіль”.

27 січня 2016р. на засіданні РНБО України, присвяченому створенню державної системи кіберзахисту, Президент України зазначив: “Кіберпростір зараз перетворився на ще одне поле протистояння і боротьби за незалежність держави... спроби використати кібератаки для досягнення політичних цілей – це лише одна невеличка частина того, з чим вже зіткнулася Україна від самого початку російської агресії”⁷⁵.

15 березня 2016р. Указом Президента було введено в дію рішення РНБО “Про стратегію кібербезпеки України”⁷⁶. Згідно з цим документом при РНБО був створений Національний центр кібербезпеки. Попри те, що при силових структурах України були сформовані спеціальні підрозділи електронного захисту (зокрема в МВС в 2015р. було створено підрозділ кіберполіції) країна виявилася неготовою до війни в Інтернет-просторі.

Свідченням масштабності кібервійни РФ проти України стала нещодавня масована інтернет-диверсія проти українського фінансово-банківського сектору. 6 грудня 2016р. внаслідок хакерської атаки була заблокована робота сайтів Державного казначейства, Міністерства фінансів, Пенсійного фонду. Згодом були атаковані Інтернет-ресурси “Укрзалізниці” і Міноборони. За словами Секретаря РНБО О.Турчинова: “Ці атаки були заздалегідь сплановані і скоординовані з єдиного центру, розміщеного у РФ”⁷⁷.

Російська агресія в Інтернет-просторі викликала дуже серйозне занепокоєння спецслужб ряду країн світу. Спецслужби США звинуватили вище керівництво РФ в організації кібердиверсій під час виборчої кампанії в США. Про небезпеку російського втручання заявили представники розвідслужб Німеччини, Чехії, інших країн Європи.

Очевидно, що активність і масштаби російської інтернет-експансії проти України зростатимуть. Кібер-агресія стає однією з головних складових “гібридної” війни Кремля проти України.

Експертна думка

Експерти вважають, що найбільш небезпечними засобами російської “гібридної” агресії є – пропагандистська експансія в українському медіа-просторі (4,4 бали за п’ятибальною шкалою), ведення бойових дій в зоні АТО (4,3), мілітаризація Криму і ОРДЛО (4,3), шпигунська діяльність російських спецслужб (4,3). Також дуже небезпечними є – підтримка “п’ятої” колони в органах влади і ЗМІ, підбурювання сепаратистських настроїв у регіонах, кібератаки на українські комп’ютерні мережі тощо.

⁷² Через дефіцит вугілля енергетичних марок на складах ТЕС (як однієї з основних причин), було скорочено виробництво електроенергії, що викликало необхідність у її експорті з Росії.

⁷³ При Держспецзв’язку також діє і інший аналогічний підрозділ – Центр антивірусного захисту інформації.

⁷⁴ Зокрема, такі напади були здійснені на портали Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської, Запорізької та ін. облдержадміністрацій.

⁷⁵ Президент: Має бути негайно відпрацьована Національна система кібербезпеки. – Офіційне інтернет-представництво Президента України, 27 січня 2016р., <http://www.president.gov.ua/news/prezident-maye-buti-negajno-vidpracovana-nacionalna-sistema-36667>.

⁷⁶ Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016р. “Про стратегію кібербезпеки України” №96 від 15 березня 2016р.

⁷⁷ У РНБО кажуть, що за останніми кібератаками стоять росіяни. – Українська правда, 14 грудня 2016р., <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/14/7129820>.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

“Гібридна” агресія Кремля несе не лише загрозу державності України, її суверенітету, а загалом постгелсінському політичному устрою Європи. Кремль намагається дискредитувати базові європейські цінності, дезорієнтувати громадську думку, сформувати впливове проросійське лобі в європейському істеблішменті, поглибити розбіжності між європейськими державами та інституціями ЄС. Йдеться про ведення масштабної “гібридної” експансії саме на теренах ЄС з метою максимального послаблення/фрагментації (розвалу) Європейського Союзу, мінімізації американської присутності на континенті та переформатування усталеного європейського політичного устрою за російським сценарієм.

Російсько-українська “гібридна” війна не є локальним, периферійним конфліктом. У цій війні Росія використовує весь наявний арсенал засобів – від воєнної агресії, інформаційно-пропагандистської експансії, економічного, енергетичного тиску до підривних, шпигунсько-диверсійних дій і масованих кібератак.

Нині немає підстав говорити про наявність ефективних шляхів і механізмів комплексного врегулювання російсько-українського конфлікту – довгострокового і глибинного, що охопив всі сфери двосторонніх відносин. (Нормандський і Мінський формат – лише інструменти вирішення конфлікту на Донбасі, а проблема анексованого Криму де-факто отримала “відкладений” характер).

Тому найбільш вірогідний сценарій на середньострокову перспективу – конфронтаційне (вороже) співіснування Києва і Москви за наявності загрози ескалації “гібридної” агресії. Причому ця загроза, очевидно, буде посилюватися мірою поглиблення європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Триваюча “гібридна” війна проти України унеможливорює врегулювання ситуації на Донбасі та інтеграцію до України окупованих районів, де нині російською владою створено мілітаризовані псевдодержавні “республіки”, чужі і глибоко ворожі Україні. Сценарії “експрес-виборів”, що легітимізують “ДНР-ЛНР”, є вкрай небезпечними та загрожують масштабним “гарячим” конфліктом в Україні та Європі в цілому.

У такій ситуації Заходу вкрай важливо зберегти солідарну лінію поведінки щодо Росії, оскільки в середньостроковій перспективі доведеться співіснувати з путінською Росією – авторитарною державою з тоталітарною внутрішньою та агресивною зовнішньою політикою і зневагою до міжнародних норм і правил. Важливим є продовження/поширення антиросійських санкцій, які мають надзвичайно важливий стримуючий політико-економічний і психологічний ефект. Їх скасування (ослаблення) в нинішній ситуації буде сприйняте Кремлем як капітуляція Заходу та сигнал до активних дій, причому не тільки на пострадянському просторі.

Розвиток геополітичних процесів в Європі і світі дає підстави прогнозувати критичне погіршення ситуації довкола російсько-українського конфлікту. Йдеться про ймовірні зміни зовнішньополітичного курсу США, реальну можливість приходу до влади в ряді європейських країн лояльних Росії політичних

сил, перегляд Заходом політики санкцій щодо Росії і несприятливу для України розстановку сил у “Нормандському” переговорному форматі. Відтак, на українську сторону буде здійснюватися потужний тиск, зокрема щодо врегулювання ситуації на Донбасі за російським сценарієм.

У цих умовах Україна в протистоянні з РФ має орієнтуватися насамперед на власні сили та можливості. Водночас, критично важливою є підтримка та солідарність європейської та світової спільноти, допомога у проведенні ефективних внутрішніх реформ і, в першу чергу, в приборканні корупції. Ключове значення має зовнішня військово-технічна підтримка у зміцненні оборонного сектору країни, нарощуванні надійного військового потенціалу.

З огляду на наведене вище, виявляється доцільним здійснити ряд наступних кроків у протистоянні російській “гібридній” агресії.

Перше. У пріоритетному порядку здійснювати комплексну реформу і зміцнення сектору безпеки країни, нарощувати надійний воєнний потенціал, зокрема, посилювати та модернізувати Збройні Сили та інші силові структури України. З цією метою слід активізувати співробітництво з НАТО, як у рамках Річних національних програм, так і у форматі “Комплексного пакета допомоги” і в перспективі – Програми розширених можливостей. На основі рішень Варшавського саміту НАТО, поширювати військово-технічне співробітництво на двосторонньому рівні з країнами Альянсу, зокрема для отримання летальної зброї.

Друге. Забезпечити прислання до європейської системи протистояння “гібридним” загрозам, що нині створює НАТО разом з ЄС (Центр стратегічних комунікацій (*StratCom*) у Ризі, Центри НАТО в Польщі та Литві, а також Центр протидії гібридним загрозам, який заплановано відкрити у 2017р. у Фінляндії).

Організувати ефективну співпрацю українських державних структур з кіберзахисту з профільними центрами та агентствами НАТО і ЄС (Агентство НАТО із зв'язку та інформації (Бельгія), Центр досвіду НАТО з кіберзахисту (Естонія), Європейський Центр боротьби з кіберзлочинністю (Нідерланди)). Брати участь як країна-партнер у проектах Альянсу “Розумна оборона”. Розширювати “кіберкомпонент” у Річних національних програмах співробітництва з НАТО. Ключовим напрямом партнерства з НАТО має бути участь України у формуванні натовської системи захисту від кіберзагроз на базі нової концепції кіберзахисту.

Третє. Активно захищати і просувати національні інтереси на двосторонньому рівні і в міжнародних інституціях. Зокрема, українській стороні слід максимально ефективно використовувати статус непостійного члена Ради Безпеки ООН, підтримку в Європарламенті, ПАРЕ, НАТО, активно просувати власні ініціативи (насамперед щодо врегулювання ситуації на Донбасі) в рамках ОБСЄ. Водночас, вкрай необхідно, як мінімум, утримувати діючий рівень міжнародної солідарності та допомоги у протистоянні агресії Росії.

З цієї метою важливо, з одного боку, поглиблювати партнерство з країнами, які підтримують Україну (Німеччина, Польща, країни Балтії, інші країни ЄС, Канада, Японія, Австралія та ін.), а також активізувати відносини з іншими провідними країнами світу (Китай, Індія та ін.), розвивати політико-економічні відносини з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, Близького Сходу, Африки. З іншого боку, – налагоджувати продуктивні контакти з новою Адміністрацією Президента США, його оточенням, зміцнювати відносини з республіканською більшістю у Конгресі, яка традиційно підтримує Україну.

Четверте. Активно використовувати участь України в міжнародних організаціях, двосторонні контакти, різні міжнародні майданчики для пошуку шляхів і механізмів вирішення проблеми анексованого Криму (зокрема у форматі “Женева плюс”). Докласти всіх дипломатичних зусиль для утримання актуальності та першочерговості “кримської теми” у світовому політико-правовому дискурсі. Активізувати і просувати позови щодо незаконної анексії Криму в міжнародних судах.

П’яте. Поступово формувати комплексну загальнонаціональну систему протистояння ворожому інформаційному впливу з боку РФ. З цієї метою забезпечити як пріоритет державної політики підтримку (законодавчу, дипломатичну, податкову, фінансову) українських культурних індустрій (телебачення, кінематограф, книговидавництва, перекладацька, виставкова, гастрольна діяльність тощо). Ефективно протистояти масованій інформаційній експансії можна насамперед шляхом виробництва та поширення власного якісного та конкурентоспроможного інформаційного й культурного продукту. У цьому контексті невідкладним завданням є розробка Концепції державної гуманітарної політики.

Шосте. Здійснити ряд превентивних запобіжних кроків на російському напрямі з огляду на перспективу ускладнення зовнішньополітичної ситуації довкола конфлікту на Донбасі. З цієї метою:

- **зафіксувати на нормативному рівні позицію української сторони в переговорному процесі щодо Донбасу** (припинення вогню, розведення військ, вивід російських ЗС, контроль на кордоні, ліквідація структур “ДНР/ЛНР” та ін.). Необхідно ухвалити спеціальну постанову Верховної Ради з переліком вимог з врегулювання ситуації в ОРДЛО. Цей офіційний акт Парламенту, з одного боку, унеможливить будь-яку “переговорну торгівлю” з принципових питань стратегічного значення для України, а з іншого – дасть чіткий сигнал партнерам по переговорному процесу про вичерпаність потенціалу односторонніх поступок України;
- **ухвалити закон про окуповані території України.** Відповідним законом має бути врегульовано статус окупованих територій у політико-правовій, економічній, культурно-гуманітарній та ін. сферах, унеможливлено “сірі схеми” та тіньовий бізнес, визначено статус і правовий режим

адміністративного кордону з окупованими територіями, покладено всю відповідальність за ситуацію на окупованих територіях на країну-окупанта, відповідно до норм міжнародного права (Женевська конвенція 1949р.). З ухваленням цього закону має припинити дію Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” від 15 квітня 2014р.;

- **на політико-правовому рівні чітко визначити позиції України щодо ситуації на Донбасі.** На підставі відповідних рішень Верховної Ради, Стратегії національної безпеки, Воєнної доктрини ініціювати розгляд питання про можливість скасування режиму АТО із запровадженням воєнного стану на окремих прифронтових територіях⁷⁸;
- **ініціювати процес “заморожування” конфлікту на Донбасі.** Йдеться про трансформацію перших трьох пунктів Мінських домовленостей (припинення вогню, відведення озброєнь і контроль) в окрему угоду без попередніх політичних умов і вимог. Мета документа – стабільне зупинення бойових дій, розведення сторін, створення 400 кілометрової буферної зони по всій лінії фронту під міжнародним контролем. Узгодити цей документ у рамках “Нормандської четвірки”;
- **домогатися широкого залучення до врегулювання ситуації на Донбасі міжнародних структур і організацій** для максимальної інтернаціоналізації цього процесу. Йдеться про розширення присутності на Донбасі місії ООН, ОБСЄ, ПАРС, ЄС, Червоного хреста, репортерів без кордонів, інших правозахисних і гуманітарних міжнародних організацій.

Сьоме. Визначити концептуальні засади політики України на російському напрямі. З цієї метою:

- **розробити новий закон про засади внутрішньої і зовнішньої політики.** Зокрема, в ньому визначити новий зовнішньополітичний курс України з огляду на сучасні європейські та світові реалії. Зафіксувати стан війни з Росією та факт окупації Криму та ОРДЛО. Визначити умови нормалізації відносин з Москвою;
- **розробити середньострокову концепцію відносин з РФ.** Йдеться про чітке визначення правил і норм відносин з країною-агресором у політико-дипломатичній, фінансово-економічній, енергетичній, науково-технічній, гуманітарній та ін. сферах.

“Гібридна” агресія Росії є наднебезпечною загрозою для української державності, ефективне протистояння їй на “зовнішньому фронті” разом з країнами-союзниками залежатиме переважно від ефективності і темпів внутрішніх трансформацій в Україні й в першу чергу – боротьби з корупцією.

⁷⁸ У разі рішення про недоцільність запровадження воєнного стану та збереження режиму АТО – розглянути питання про визнання “ДНР/ЛНР” терористичними організаціями. Йдеться про систему псевдо-державних інституцій (силових структур), утворених окупаційною владою в межах ОРДЛО. Підстави для цього – терористичні акти, масові злочини проти людяності, зафіксовані в масиві документальних матеріалів, зібраних СБУ, Генпрокуратурою, МВС і переданих міжнародним інституціям. (Зокрема, Звіт міжнародної слідчої групи щодо катастрофи рейсу MH-17).

РОСІЙСЬКА “ГІБРИДНА” АГРЕСІЯ: ЦІЛІ І НАСЛІДКИ, ЗАСОБИ ПРОТИСТОЯННЯ

Цей заочний Круглий стіл, присвячений російській “гібридній” агресії в Україні та Європі, по суті є продовженням дискусії експертів, матеріали якої були опубліковані рік тому в журналі “Національна безпека і оборона”¹. Наразі заочний обмін думками є вступом і відправною точкою для широкої фахової дискусії в рамках міжнародного Круглого столу “Гібридна” війна Росії – виклик і загроза для Європи” (14 грудня 2016р.).

Фахівці з міжнародних питань аналізували специфіку та цілі “гібридної” війни, яку веде РФ проти України та Європи, окреслювали фактори вразливості західних демократій у протистоянні з путінською Росією, узагальнювали досвід російсько-українського конфлікту. Найбільш важливими та актуальними є думки експертів стосовно того, як протистояти Україні та Європі “гібридній” агресії Росії. Узагальнюючи матеріали дискусії, слід зазначити наступне.

“Гібридна” агресія Росії не є ноу-хау Кремля, проте саме на українському напрямі російський режим використовує майже весь арсенал “гібридних” воєн – від прямої збройної агресії до комплексу економічних, енергетичних, інформаційних та ін. засобів розхищення країни зсередини. Ряд з них – інформаційні диверсії, шпигунство, експорт корупції, дискредитація державних структур, підтримка деструктивних сил активно використовуються проти європейських країн.

Цілями Росії у війні з Україною є блокування європейського та євроатлантичного курсу Києва, повернення у сферу впливу Росії, а врешті-решт – дезінтеграція української державності. Стосовно ЄС Кремль намагається розхитати єдність європейського співтовариства, дискредитувати його базові цінності, посилити вплив і контроль РФ над процесами на континенті, встановити новий устрій і порядок в Європі за російським сценарієм.

На думку експертів, Україні та Європі необхідно формувати комплексні стратегічні підходи у протидії російській “гібридній” агресії, створювати гнучкі та ефективні механізми реагування, зміцнювати єдність європейських країн у протистоянні зовнішнім загрозам².

ЄВРОПІ ПОТРІБЕН ЧІТКИЙ АЛГОРИТМ КОЛЕКТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ПЕРШІ ОЗНАКИ “ГІБРИДНОЇ” АГРЕСІЇ

Максим РОЗУМНИЙ,
керівник Центру досліджень
проблем Російської Федерації
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Російська війна проти України має на меті вирішення тих внутрішніх і зовнішніх проблем Російської Федерації, перед якими опинилося керівництво цієї країни від зростання економіки до спаду.

Різка збільшення доходів державного бюджету РФ супроводжувалося концентрацією влади, системною корупцією, а також зростанням великодержавних амбіцій російської еліти. Завершення цього періоду загрожувало тим, що легітимність влади різко впаде, ресурси для розподілу суттєво скоротяться, а зовнішньополітичні амбіції залишаться нереалізованими.

Для запобігання такому розвитку подій й був застосований кризовий сценарій, що обіцяв максимальний виграш Кремлю.

Руйнування української державності мало на меті (а) показати своїм громадянам катастрофічні наслідки будь-якої протестної активності та запевнити його в підтримці “сильної руки”; (б) сформувати для внутрішньої аудиторії образ ворога в особі українського націоналізму та західного експансіонізму, який його підтримує; (в) нейтралізувати загрозу внутрішньої опозиції Путіну – як ліберальної (“зрадники та вороги народу”), так і націоналістичної (“поки вони говорять, Путін робить значно більше для величі Росії”); (г) перехопити геополітичну ініціативу у Заході, який переживає кризу ідентичності та політичної спроможності;

¹ Докладно див.: Українські і російські експерти про стан і перспективи відносин Києва та Москви. – Національна безпека і оборона, 2015, №8-9, с.21-46.

² Заочний круглий стіл проведено 10-25 листопада 2016р. Експертні інтерв'ю подаються у порядку їх надходження до редакції.

(д) захистити свою нішу в глобальному поділі праці; (е) конвертувати силову (мілітарну) перевагу в зростання політичного впливу.

Уразливість західних демократій полягає насамперед у тому, що **рефлексія цілей і цінностей політики, сформована в рамках ліберального глобалізаційного тренду, увійшла в системну суперечність з реаліями як зовнішнього світу (за межами “золотого мільярда”), так і з життям самих західних суспільств.** Своїми діями Путін запропонував світові іншу інтерпретацію політичної дійсності, в основі якої лежить право сильного та національний егоїзм. Природно, що за цю альтернативу вхопилися усі лузери ліберальної глобалізації, починаючи з класу “синіх комірців” Північної Америки і закінчуючи озброєними фундаменталістами Близького Сходу.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Українсько-російський конфлікт вкотре продемонстрував, що, за бажання, будь-яку країну (зокрема, й європейську) можна дестабілізувати та довести до межі розпаду. І навпаки – відновити цілісність і стабільність країни, що стала жертвою “гібридної” агресії, дуже складно, і це потребує зусиль мало не всього світового співтовариства.

Власне, цей висновок можна було зробити вже на прикладі війни на території колишньої Югославії, але тоді насильство було витлумачено як атрибут регіональної специфіки або ж відповідальність за нього покладалася на якусь одну зі сторін конфлікту.

Тому, якщо в Європі з’явиться спільна воля до створення системи попередження і запобігання подібним кризам, то для цього мають бути запроваджені (а) чітка система індикаторів наявності “гібридної” агресії і (б) чіткий алгоритм колективного реагування на появу перших ознак такого розвитку подій. ■

ДІЄВИЙ ЗАСІБ ПРОТИСТОЯННЯ “ГІБРИДНИМ” ЗАГРОЗАМ – ПОБУДОВА ЕФЕКТИВНИХ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Анатолій ОКТИСЮК,
член правління
Міжнародного центру
перспективних досліджень

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

“Гібридна” війна – особливий тип збройного конфлікту, в якому бойовим діям відведена другорядна роль. Мета “гібридної” війни полягає в нав’язуванні

противнику волі шляхом застосування різних видів сили. При цьому бойові дії відіграють допоміжну роль в ослабленні противника, будучи лише катализатором дестабілізаційних процесів, попередньо запущених за допомогою економічних, політичних, інформаційних та інших методів.

Росія була не першою державою, яка застосувала “гібридну” війну проти інших країн, а Україна – не першою жертвою “гібридної” війни. Різні прояви “гібридної” війни та “гібридних” загроз були продемонстровані задовго до того, як вперше з’явилася відповідна термінологія. **Однак російська агресія (яка має “гібридний” характер) проти України стрімко популяризувала ідею “гібридних” воєн насамперед у тих країнах, які відчувають загрозу національній безпеці з боку Кремля.**

Крім того, передумови для “гібридної” війни Росії проти України були закладені задовго до того, як українська влада та суспільство усвідомили ці загрози. Наприклад, упродовж 2000-х років Росія активно вербувала співробітників українських силових відомств, які відіграли важливу роль у сприянні анексії Криму та дестабілізації Донбасу. Росія також активно підтримувала дискредитований режим В.Януковича під час Революції Гідності 2013-2014рр., внаслідок чого Україна, сильно ослаблена громадянським протистоянням, виявилася неспроможною протистояти російській агресії.

“Гібридна” агресія з боку Росії передувала війні на Донбасі, яка стала класичним прикладом “гібридної” війни, що характеризується застосуванням нерегулярних збройних формувань, місцевих кримінальних груп, а також регулярних збройних сил Росії. При цьому Кремль офіційно заперечує свою участь у збройному конфлікті та формально не несе правової відповідальності за агресію проти України.

Європейські країни також відчувають “гібридні” загрози з боку Росії. Наприклад, активна підтримка Кремлем ультраправих політичних сил у Франції, Нідерландах, Німеччині та інших країнах служить катализатором інших проблем (фінансова та міграційна кризи, *Brexit*³), які підривають європейську єдність. Своєю чергою, прихід антисистемних сил до влади в країнах ЄС ще більше ускладнить вирішення проблем, які ослаблюють політичну та економічну ролі ЄС у світі.

Крім того, потужні інформаційні ресурси Росії значною мірою впливають на свідомість громадян європейських держав, особливо їх оцінку подій в Україні та навколо неї. У цьому випадку ліберальні демократії Заходу демонструють уразливість стосовно дезінформації з огляду на відсутність цензури та формальну відповідність російських мас-медіа їх національному законодавству. Некоректний інформаційний супровід впливає не лише на суспільну думку, але й позицію політичних сил, які приймають важливі державні рішення, зокрема ті, які прямо чи опосередковано стосуються України. Нідерландський референдум, на якому більшість громадян цієї країни проголосували проти ратифікації Угоди про асоціацію України з ЄС, є однією з тактичних перемог Росії на полях інформаційної війни⁴.

³ Термін, що визначає вихід Великої Британії з ЄС. – Ред.

⁴ 6 квітня 2016р. в Нідерландах відбувся консультативний референдум стосовно затвердження Угоди про асоціацію між ЄС та Україною. 61% виборців, які взяли участь у референдумі, виловилися проти затвердження Угоди. – Ред.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

“Гібридні” загрози становлять різний ступінь небезпеки Україні та країнам ЄС. *По-перше*, на відміну від європейських країн, в Україні “гібридна” війна вже стала доконаним фактом із активним залученням російських військових, найманців та військової допомоги через неконтрольовану ділянку кордону. *По-друге*, на противагу Україні, майже всі країни ЄС перебувають на найнижчих позиціях у рейтингу “Fragile States Index”⁵ за сумою показників, які можуть призвести до дестабілізації. Ефективні державні інституції та низький рівень структурного насильства в цих країнах значною мірою нейтралізують “гібридні” загрози з Росії. *По-третє*, сильні історичні зв’язки української політичної еліти та фінансово-промислових груп з російським керівництвом зробили Україну вразливішою до “гібридних” загроз з боку Росії, які в 2014р. переросли у “гібридну” війну.

Оскільки “гібридні” війни та “гібридні” загрози являють собою асиметричні виклики національній безпеці, то й держави повинні реагувати на них асиметрично.

Як показує українська практика, “гібридна” війна загрожує насамперед слабким країнам, нездатним протистояти “гібридним” загрозам з боку країн, які мають значно вищий військовий та економічний потенціал. **Відповідно, дієвим засобом протидії “гібридним” загрозам є побудова ефективних державних інституцій, здатних гарантувати безпеку, права і свободи громадян та представляти інтереси суспільства.**

Іншим кроком у протидії “гібридним” загрозам є збільшення інформаційно-аналітичних потужностей органів державної влади, які змогли б вчасно реагувати на потенційні виклики та адекватно оцінювати їх небезпеку.

Розвиток політичної культури та освіти може бути важливим асиметричним методом протидії “гібридним” загрозам. Це дасть змогу попередити посилення маргінальних груп, які зазвичай служать інструментом реалізації цілей держави-агресора.

Держави світу також повинні спрямувати зусилля щодо кваліфікації “гібридної” війни та встановлення механізму міжнародної відповідальності за такі дії. На рівні ООН має бути прийнятий багатосторонній документ, який міститиме поняття “гібридної” війни, перелік її проявів та форм правової відповідальності.

Таким чином, збройний конфлікт на Донбасі є класичним проявом “гібридної” війни, яка може стати поштовхом у напрямі дослідження цього сучасного феномена та координації міжнародних зусиль щодо його протидії. При цьому, “гібридні” війни Росії використовують багато інструментів, починаючи від поширення панічних чуток до мобілізації потенціалу церкви, агентів впливу в економіці, політичних органах чи застосування т.зв. “м’якої сили”. ■

“ГІБРИДНІ” ВІЙНИ РОСІЇ – ЦЕ ЗАСІБ ВИЖИВАННЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Вадим ТРЮХАН,
голова правління
ГО “Європейський Рух України”

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

“Гібридна” війна, яку розпочала в лютому 2014р. Росія проти України, не є чимось новим для європейського континенту. Стверджувати, що світ зіткнувся з якимось неочікуваним феноменом було б великою методологічною помилкою.

По суті, ще в період розпаду Радянського Союзу Росія почала серію “гібридних” за своїм характером воєн на території СНД, одночасно готуючись до експансії в далеке зарубіжжя.

Як мінімум три воєнні конфлікти, без підтримки Кремлем однієї зі сторін, не перетворилися б у заморожені.

По-перше, Придністровський конфлікт. У разі, якщо б Росія виконала взяті на себе під час Стамбульського саміту ОБСЄ 1999р. зобов’язання і вивела свою 14-ту армію з території Молдови до 2001р., конфлікт вже давно був би врегульований.

По-друге, Нагорний Карабах. Без прямої підтримки Росією однієї зі сторін конфлікту, – Вірменії, він не набув би статусу замороженого.

По-третє, Грузія. Без відкритої агресії Росії проти Грузії у 2008р. і попередньої підтримки нею самопроголошених лідерів Абхазії та Південної Осетії, Грузія не втратила б 20% власної території.

Відмінність згаданих ситуацій від війни, яку веде Росія проти України, полягає лише в одному – масштабах її дій.

Питання полягає в тому, чому Росія насмілилася піти на відверте нехтування міжнародним правом і почала війну проти України? Адже цілком очевидно, що російські аналітики прогнозували негативну реакцію міжнародної спільноти, проте це не зупинило путінський режим.

Відповідь на це питання на поверхні.

Перш за все, російське керівництво, обираючи між двома варіантами дій, а саме, – “наздоганяючої

⁵ *Fragile States Index* – Рейтинг крихких держав – розроблений Фондом миру для всіх країн світу (з 2005р.). Головною метою є аналіз здатності держав контролювати цілісність своєї території, політичну, демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні. За рейтингом, “крихкі” держави набирають більше очок і посідають вищі місця в переліку, а успішні – менше і посідають останні місця.

Так, наприклад, деякі позиції в Рейтингу “крихких” держав 2015р.: **84 – Україна**, 137 – Хорватія, 139 – Угорщина, 146 – Естонія, 153 – Польща, 160 – Франція, 163 – Бельгія, 165 – Німеччина, 167 – Австрія, 175 – Данія. Рейтинг “крихких” держав 2016р.: **85 – Україна**, 135 – Угорщина, 136 – Хорватія, 146 – Естонія, 152 – Польща, 158 – Франція, 164 – Бельгія, 165 – Німеччина, 167 – Австрія, 175 – Данія. – Ред.

стратегії” і “стратегії зламу”, – обрали другий⁶. Прагматично прорахувавши, що шлях модернізації економіки є тернистим і непрогнозованим в умовах безнадійного відставання Росії за рівнем ВВП від провідних країн світу, було прийняте рішення в душі керманців колишнього СРСР, – силою зброї та грошей, отриманих від експорту енергоносіїв та іншої сировини, зламати несприятливий для Кремля геополітичний баланс у світі.

Водночас, важливу роль під час прийняття рішення ймовірно відігравали й суто внутрішні фактори. Нинішній російській політичній “еліті” небезпечно мати на своїх кордонах економічно успішні демократії європейського зразка. Адже потенційно приклад успішної України, Грузії чи Молдови спонукав би громадян РФ замислитися над тим, а чи так усе добре в самій Росії? Політичний хаос у ближньому та, за можливості, в далекому зарубіжжі, війни, економічний занепад і постійні майдани, – це ті страшилки, які дозволяють тримати росіян у спокої. Мовляв, у нас все стабільно та мирно завдяки Президенту і владі, яка вже набула статусу сакральності. При цьому російська пропагандистська машина навчилася максимально ефективно використовувати чітко режисовані картини, в переважній більшості випадків маніпулюючи фактами та вигадуючи історії про розп’ятих хлопчиків, кров немовлят, яку п’ють українські нацисти, тощо. Саме за рахунок масованої щоденної пропаганди в російському суспільстві домінує образ України як “недодержави” і Заходу – як ворога Росії.

Аналізуючи ж цілі, які переслідує Кремль, можна дійти таких висновків.

Програма мінімум режиму Путіна – не допустити членства в ЄС і НАТО країн, які утворилися на теренах колишнього СРСР – Грузії, Молдови та України в першу чергу.

По-друге, зламати євроатлантичну та європейську єдність і отримати залежні від Москви режими в якомога більшій кількості європейських країн, а також забезпечити лояльність США.

По-третє, отримати доступ до дешевих, а краще дармових (як у випадку з т.зв. ДНР/ЛНР, звідки масово вивозиться обладнання з промислових об’єктів) ресурсів, у т.ч. людських.

Програма максимум – вийти на щось типу “Ялти-2”, під час якої здійснити новітній поділ світу на зони впливу, як це було за результатами Другої світової і що в результаті призвело до холодної війни. Саме з огляду на це й піднімаються ставки у великій геополітичній грі шляхом втягнення Росії в сирійську авантюру та постійного бряцання зброєю по всіх кордонах РФ.

Після майже двох років від початку агресії Росії проти України, в результаті якої понад 7% території нашої держави опинилися під окупацією, стало зрозуміло, що демократія європейського зразка виявилася вкрай уразливою перед лицем євразійської дикої експансії. Слід визнати, що процес прийняття рішень у Росії виявився в рази ефективнішим за той,

який десятиріччями напрацьовувався в ЄС. Ключова відмінність, – принцип “ціль виправдовує засоби”, який сповідується Москвою. Тоді як для російського керівництва нічого не вартує кинути в горнило війни, будь-якої, не важливо, де і якого вона типу, десятки тисяч власних громадян як гарматне м’ясо, – для європейських демократій, і для України зокрема людина залишається найвищою цінністю. Розуміючи свою перевагу в питанні прийняття рішень щодо війни та миру, Кремль з кожним роком і місяцем діє дедалі більш нахабно, відверто шантажуючи керівництво України та інших європейських країн.

Як наслідок, така ситуація стала вкрай вибухо-небезпечною не лише для європейського континенту, але й всього світу, і може завершитися широко-масштабною континентальною війною з ймовірним застосуванням зброї масового знищення.

За великим рахунком, кінець 2016р. нагадує ситуацію, що склалася у світі напередодні Другої світової війни. Тоді окремі європейські лідери всіма доступними їм методами намагалися умирити Гітлера. Зараз те саме спостерігається стосовно Путіна та його режиму. Історія нічому не вчить?

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Починаючи з лютого 2014р. в центрі Європи точиться війна. Як би хто не називав події з початку спецоперації Росії з анексії Криму та Севастополя, а також на Сході України, з моменту захоплення перших адміністративних будівель, згідно з нормами міжнародного права, це саме війна. Історикам ще доведеться визначитися з її назвою. Проте, за аналогією з війною між Хорватією та Сербією, яка точилася у 1990-ті роки, вже зараз можна припустити, що сторони цієї війни досить тривалий час по-різному тлумачитимуть ці події.

Для України де факто це війна за незалежність і відновлення територіальної цілісності держави в її міжнародно визнаних кордонах. Як би не називали ці події на російських телеканалах та в офіційних заявах російських керманців, для України та міжнародної спільноти це не має жодного значення. Адже Росія, розв’язавши війну, поставила себе поза міжнародним правом і цивілізованими рамками міжнародного життя. Чим далі продовжується ця війна, тим більше міжнародних організацій та окремих держав визнають реальний стан справ, який склався в результаті російської агресії і відходять від розмитих сором’язливих формулювань в офіційних документах та офіційних заявах, як це мало місце в перші місяці після анексії Криму.

Терміни та вирази на кшталт “громадянська війна”, “повстали шахтарі та трактористи”, “українська криза” тощо відходять у небуття. На заміну їм приходять інші – “агресія”, “окупація Росією території України”, “російсько-українська війна”.

Саме російсько-українська війна має настановити Україну, Європу та загалом міжнародну спільноту на кілька висновків.

⁶ Докладно див.: Яхно О. Аудит зовнішньої політики. Якою має бути “російська стратегія” України. – Європейська правда, 18 вересня 2016р., <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/09/28/7055124>.

По-перше, у світі ще достатньо фанатиків, готових розв'язати війну або чинити терористичну атаку задля задоволення власних хворобливих амбіцій. Це означає, що без участі в ефективній системі безпеки та/або боєздатної сучасної армії жодна країна світу не може почуватися в безпеці.

По-друге, самопроголошення позаблоковою чи навіть нейтральною державою без надійних міжнародних гарантій незалежності та територіальної цілісності – це міна уповільненої дії, яка раніше чи пізніше може вибухнути.

По-третє, лише консолідація зусиль усіх європейських держав, США та інших демократичних держав світу є запорукою недопущення домінування держав, для яких головне – право сили, а не сила права.

Наразі ще залишається шанс на повернення Росії в цивілізовані рамки співіснування. Проте вікно можливостей дуже швидко закривається, адже в будь-який момент якась чергова провокація російських збройних сил або диверсантів може призвести до переростання спорадичних воєнних дій у повномасштабну війну.

Затамувавши подих, світ спостерігає за тим, куди вирішить “рушити” далі путінська Росія. Проте час спостережень закінчився. Настала необхідність виробити чітку стратегію протидії Кремлю і втілити нарешті її в життя. Економічні та політичні заходи – основа стратегії. Проте обійтися без військових інструментів далі буде складніше. ■

УКРАЇНА ПОВИННА НАВЧИТИСЬ ЕФЕКТИВНО ПРОТИДІЯТИ ВИКЛИКАМ “ГІБРИДНОЇ” ВІЙНИ

Костянтин КОНОНЕНКО,
заступник директора
Національного інституту
стратегічних досліджень

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Російська “гібридна” війна – явище багатогранне. Провідні науковці та аналітики з усього світу сперечаються щодо новизни цього явища, але комплексні операції, що охоплювали заходи інформаційного та психологічного тиску на противника, диверсійні дії чи економічний тиск, завжди були елементами військових кампаній. Усе це ми спостерігаємо й сьогодні в Україні на прикладі Криму та Донбасу.

Росія використовує такі ключові компоненти заходів у рамках “гібридної” війни проти України:

- традиційні військові засоби (використання регулярних військових підрозділів та озброєнь, а також сил спеціальних операцій);

- квазімілітарну діяльність (створення і підтримка незаконних збройних формувань, підтримка та радикалізація сепаратистських рухів);
- операції немілітарного впливу, в першу чергу спеціальні інформаційні заходи, економічний тиск, кібератаки, дипломатія тощо;
- провокування політичної нестабільності в Україні через фінансування РФ певних політичних сил, спроби інспірувати у країні політичну кризу та постійний хаос у системі держуправління;
- втручання у соціально-економічне життя України, спрямоване на поширення відчуття страху та паніки серед громадян.

Разом з тим, очевидно, що наша держава не є кінцевою ціллю агресивних зусиль Кремля. Розв'язана Росією “гібридна” війна є більш масштабною та “глобалізованою”. Вона стала можливою завдяки системній кризі сучасного світового устрою і власне є її похідною. Кремль повною мірою використовує наслідки цієї кризи (як у регіональному, так і в глобальному вимірах) для того, щоб підірвати базові основи західної цивілізації і таким чином реалізувати свої імперські амбіції та отримати реванш за програш у холодній війні.

Успіхам російських “гібридних” атак сприяють й вразливість безпекової ситуації в Європі, зростання тут ксенофобських та антиімгрантських настроїв. Європа, яка ще донедавна була осередком стабільності та процвітання, нині послаблена хвилею терористичних атак та наступом євроскептицизму. Військове втручання Росії в Сирії ще більше загострило наявні проблеми, призвівши до небаченого збільшення в європейських країнах числа неінтегрованих біженців-мусульман.

Як результат, дедалі більшої популярності набувають ультраліві та ультраправі антиєвропейські рухи та партії. Саме тому став можливим *Brexit*, а французькі соціалісти не матимуть шансів на президентських виборах у квітні 2017р., і Франція напевне постане перед важким вибором між кандидатами від правих (Ф.Фійоном чи А.Жюппе) та ультраправих (М.Ле Пен), які обидва виступають за покращення відносин з путінською Росією. Так само як й Німеччина, де політичні експерти дедалі частіше говорять про можливу перемогу поміркованих соціал-демократів, налаштованих на дружбу з Москвою, над християнськими демократами А.Меркель на парламентських виборах у вересні 2017р.

Проявом “гібридної” війни можна вважати намагання російської пропаганди спекулювати на складних моментах українсько-польських відносин, щоб демонізувати образ українців у Польщі через події 70-річної давнини. Варшава залишається ледь не єдиним реальним союзником України, що цілковито усвідомлює загрозу Росії, тому нинішня актуалізація Волинської трагедії 1943р. дуже грає на руку Москві. Натомість Варшава стає ситуативним супротивником для Києва в скрутний час, коли Україна потерпає від збройної агресії та нестачі стабільності в суспільстві та політикумі.

Уразливість західних демократій, що дедалі більше проявляється останніми роками, зумовлена зростаючим відривом між базовими ліберальними

цінностями, покладеними в основу західної ідеології, та реальною політикою. Ціннісне бачення світу, властиве постбіполярній добі, поступається перед агресивним поверненням *Realpolitik* під тиском сьогоденних викликів і загроз, кількість та масштаб яких є безпрецедентним. Молоде покоління лідерів західного світу, виховане в традиціях лібералізму та гуманізму, не в змозі адекватно реагувати та ефективно відповідати на ці виклики, внаслідок чого шанс на владу отримують популісти та націоналісти, діяльність яких не обмежена ціннісними орієнтирами ліберального світу.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

“Гібридна” війна РФ проти України досі триває, тому говорити про те, що всі наслідки російської агресії вже визначені, а уроки засвоєні, ще дуже зарано. Проте, деякі з них можна назвати сьогодні.

Перш за все, агресія Росії проти нашої держави засвідчила глибоку кризу міжнародного права, яка створила прецедент регулювання відносин між державами силою, а не правом. **Світ фактично поділився між тими державами та лідерами, що поважають міжнародне право, і тими, хто його зневажає.** Існує спокуса використання негативного прикладу Росії щодо досягнення своїх цілей на міжнародній арені завдяки силі та статусу в міжнародних організаціях (перш за все РБ ООН) іншими її послідовниками. Склалися передумови для фактичного демонтажу системи міжнародних відносин, що сформувалася після Другої світової війни.

“Гібридна” війна проти нашої держави засвідчила також відсутність дієвості міжнародних глобальних і регіональних безпекових інститутів (ООН, ОБСЄ, ЄС, Ради Європи, СНД) у врегулюванні міжнародних конфліктів і локальних воєн та як наслідок – втрату ними міжнародного авторитету.

Конфлікт на Сході України виявив багато особливостей та новітніх підходів Росії у військовій сфері. Окуповані російськими військами Крим і ОРДЛО⁷ фактично перетворені в дослідницький полігон для іспитів та тестування нових російських озброєнь та військової техніки, а також для перевірки нових концепцій застосування російських військ та проведення спеціальних операцій.

Основним уроком з пропагандистської “гібридної” війни Росії проти України є її масштабність і різновекторність. Вона спрямована не тільки на нашу державу як жертву агресії, але й на аудиторію самої Росії та країн Заходу, зрозуміло з різним змістом, цілями та завданнями.

Україна повинна навчитись ефективно протидіяти викликам “гібридної” війни, незважаючи на складність цього завдання.

Змістовність відповіді у військовій площині багато в чому залежатиме від зовнішнього чинника, зокрема від міжнародної допомоги. У найближчій перспективі Україна, швидше за все, й надалі потребуватиме суттєвої підтримки з боку партнерів саме у військовій

сфері, щоб бути готовою до військової відсічі в разі подальшої ескалації силових компонентів “гібридної” війни.

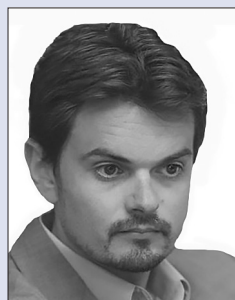
Не менш важливим є завдання формування системи аналізу загроз і захисту критичної інфраструктури. Очевидно, що захист об’єктів енергетичної інфраструктури (особливо в зоні, наближеній до АТО) має стати одним з пріоритетів державної політики.

Більш цілісним повинне стати реагування на інформаційну агресію. На державному рівні вже запроваджено низку заходів (переважно обмежувального характеру), однак вони навряд чи можуть стати вичерпною відповіддю на такі виклики. Левову частку російської пропаганди держава обмежити часто не в змозі, тому необхідно створити умови, за яких її замінить якісний вітчизняний інформаційний продукт.

Більш ефективною має стати державна інформаційна політика на окупованих територіях АР Крим та Донбасу. Україна повинна знайти механізми інформаційного спілкування з російською аудиторією, попри складність роботи в російському інформаційному просторі, ізоляваність його від зовнішніх впливів, наявність законодавчих обмежень і цензури.

Далеко не повною мірою використаний потенціал інформаційного опору на міжнародній арені: МЗС України хоча й робить багато, проте навряд чи зможе закрити всі проблемні напрями. Тому більш активно тут мають використовуватися інструменти публічної дипломатії. ■

**ГОЛОВНИЙ ВАЖЕЛЬ
“ГІБРИДНОЇ” ВІЙНИ – ВИКОРИСТАННЯ
“ВРАЗЛИВОСТЕЙ” ДЕМОКРАТІЇ**

Дмитро ЗОЛОТУХІН,
директор Інституту
постінформаційного
суспільства, радник Міністра
інформаційної політики України

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Саме вразливість західних демократій є, на мою думку, ключовим фактором успішності “гібридної” агресії Росії.

Головна мета В.Путіна та того оточення полягає у збереженні легітимності своєї майже необмеженої влади та контролю над суспільством всередині Росії.

Ця мета може бути досягнута винятково через послаблення зовнішньополітичного впливу США та країн Європи на загальний контекст, динаміку

⁷ ОРДЛО – Окремі райони Донецької та Луганської областей.

та напрям розвитку країн на пострадянському просторі. Зокрема йдеться про Україну, Білорусь та безпосередньо громадян РФ.

Революція Гідності, що супроводжувалась іншими подіями, які зіграли на користь збереження та розвитку незалежної України, виступили каталізатором та надмірно пришвидшили всі процеси реагування путінського істеблішменту на загрози для їх *status quo*. Ці загрози полягають у неминучій еволюції громадянського суспільства через інтенсивний розвиток інформаційного простору.

Таким чином, усі дії Росії так чи інакше спрямовані на:

1. збереження *status quo* путінської верхівки;
2. повернення України в орбіту контролю чи маніпуляцій Москви (або, в разі невдачі, перетворення її на максимально і тривало нестабільну буферну зону між НАТО та Росією);
3. максимальне послаблення США та європейських країн з точки зору взаємного впливу (ідеальним варіантом для Кремля було б: (а) продовження активного бізнесу із Заходом на базі видобутку та торгівлі вуглеводнями; (б) продовження зберігання активів і навчання дітей на Заході, користуючись усіма “благами Заходу”; (в) унеможливлення політичного тиску на Росію.

Очевидно, що досвід В.Путіна та його найближчого оточення, якого вони набули, працюючи у спецслужбах, надав їм успішний та ефективний інструментарій і методологію впливу на політику інших країн через вплив на їх лідерів і лідерів суспільної думки. Власне тим самим займалися у XX ст. і США, і Радянський Союз. (І СРСР мав неабиякі успіхи на цих теренах).

Подивитися хоча б на голосування ООН з актуальних для України питань на кшталт не визнання анексії Криму чи прав людини на окупованій території. За результатами голосування можна бачити, що більшість африканських країн голосують на користь Росії. На мою думку, це є наслідком саме успішного використання зовнішньополітичного спадку Радянського Союзу на цьому континенті.

Однак такі технології могли діяти раніше і в той час, коли головною метою В.Путіна було утримання внутрішньодержавного контролю. Зараз його “гебістські заходи” абсолютно не мають свого ефекту, а подекуди ще й шкодять самому В.Путіну. (Згадайте хоча б епізод з лабрадором російського Президента та А.Меркель⁸).

Отже, на зовнішньополітичний курс інших країн можна вплинути тільки через процес прийняття рішень їх лідерами. А це виявилось для В.Путіна на цьому етапі дуже складним. Однак зрозуміло та очевидно, що властивістю лідерів західних демократій та процесу прийняття ними політичних рішень, є орієнтація на запити суспільства і виборців.

Якщо для Росії це не суттєво, то для країн Європи та Америки вкрай важливо, щоб державна політика відповідала очікуванням громадян і виборців, оскільки в іншому разі у державних діячів не буде політичної перспективи. І відповідно до цього – державні діячі та політики західних демократій, як флюгер, повертаються слідом за дискурсом очікувань і потреб виборців.

Таким чином, необхідно видозмінити інформаційний простір країни та порядок денний суспільства у такий спосіб, щоб з’явилися передумови тиску на уряди, а політичний та державний мейнстрім повернувся, як флюгер, у потрібну сторону.

Це є класика використання інструментарію *soft power* (м’якої сили), однак В.Путін значно його вдосконалив. Він додав до нього велику кількість аспектів, що формують деструктивні процеси та максимально збільшують ентропію та хаос. Управлінню, який має підготовку спецслужбовця і розвідника, комфортно знаходитись в умовах хаосу. Державнику, який звик до конструктивного створення, – навпаки.

Головним важелем ефективності роботи інструментарію “гібридної” війни є використання “вразливостей” демократичної форми правління. Однією з таких “вразливостей” стала “свобода слова”. Розвиток людства дійшов тієї точки, коли інформація (контент, одиниці віртуального виміру) здійснюють абсолютно реальні перетворення у реальному світі, через зміни у свідомості людей.

Наприклад, відповідним чином подана інформація про трагічну пожежу 2 травня 2014р. в Одесі інспірувала потрапляння тисяч російських добровольців на Донбас з бажанням “вбивати фашистів”⁹.

Кремль використовує величезні ресурси для зміни інформаційного простору, що обумовлює зміни в суспільстві, які впливають на політичний дискурс держави. З певними застереженнями можна говорити, що це відбулося і з виборами в США. Принаймні В.Путін переконаний, що перемога Д.Трампа – це результат використання ним описаних вище важелів. Саме тому він покладає на цей результат такі великі надії.

Нашим завданням є визначити та виокремити ті засадничі аспекти демократичного суспільства, які з переваг демократії перетворилися на її вразливості, як, наприклад, свобода слова. Та розробити інноваційні підходи до того, як повернути цим демократичним засадам свою силу.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Уроки російсько-українського конфлікту є досить очевидними:

1. Держава як апарат державного примусу та адміністративна система державних органів не в змозі захистити суспільство від “гібридних” загроз в умовах збереження демократичного

⁸ Йдеться про випадок, що стався у Сочі в 2007р. У кімнату, де відбувалися переговори В.Путіна і А.Меркель, увійшла собака російського Президента та налякала німецького канцлера, яка боїться собак. Поширеною є думка, що в такий спосіб В.Путін, знаючи острах Меркель, хотів вплинути на перебіг переговорів. – Ред.

⁹ Йдеться про пожежу в Будинку профспілок, під час якої загинули понад 40 осіб. Однією з поширених версій російських ЗМІ є те, що в будівлі живцем спалили прихильників Антимайдану. – Ред.

суспільства. Це фізично неможливо, оскільки виникає така кількість принципів протиріч, що руйнує державу зсередини.

2. Нормативно-правова система держави (закони та підзаконні акти) також не в змозі розробити та утримувати підходи до протидії “гібридним” загрозам. Власне гібридні загрози для того й створені, щоб бути настільки поліморфними, наскільки можливо. Нам знадобиться або змінювати закони щодня, або використовувати їх волюнтаристським методом, як це робить Росія.
3. Зберігати демократичний дискурс розвитку суспільства та одночасно з цим реалізовувати державну функцію забезпечення безпеки в умовах гібридних та інформаційних загроз також є теоретично неможливим (хоча Україна з цим поволі справляється). Реалізація функції безпеки неминуче вступатиме в конфлікт із забезпеченням збереження прав людини. А свобода слова – неминуче конфліктуватиме з питаннями забезпечення захищеності від загроз.
4. Досвід України показав, що, всупереч очікуванням, медіаспільнота не стала мейнстримом оздоровлення інформаційного простору та суспільства, а навпаки – стала каталізатором розвитку певних ризиків. І сталося це не через якийсь злий умисел, а через невідповідність і неготовність журналістів боротися та боронити себе від тих загроз, які продукувала та продукує “гібридна” агресія.
5. Не зважаючи на все, зазначене вище, українське суспільство продемонструвало неймовірні результати підвищення “опірності” до “гібридних” загроз та їх інформаційних аспектів, що говорить про його дуже інтенсивне “дорослішання” і розвиток критичності та самостійності.

Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії? Це дуже складне питання для стислої відповіді, оскільки “диявол криється у дрібницях”, і протидія “гібридним” загрозам являє собою неймовірно розгалужену та складну матрицю простих кроків і дій, які в сукупності є надійним щитом проти агресії.

Перше – не можна виграти цю війну симетричними методами. Тобто – “Росія вклала \$1 млрд. у британський *Russia Today*, а давайте ми теж створимо кілька телеканалів”. Це призводить нас до війни бюджетів і цю війну ми неминуче програємо, оскільки євробюрократи не витратять такі неймовірні кошти на протистояння, як це робить Кремль.

Друге – необхідно відібрати прерогативу “розбиратися у “гібридній” війні та пропаганді” у журналістів. Не тому, що вони “не виступають на чистому боці”, і не тому, що вони недостатньо розумні. А тому, що вони просто не мислять такими категоріями і не мають такої підготовки, яка могла б допомогти їм правильно оцінювати та відбивати “гібридну” агресію.

Третє – визнати, що у держави має бути інформаційна політика, і держава має право її реалізовувати своїми органами. Називайте це “державною пропагандою”, “контрпропагандою”, “страйкомом”, “інфополітикою” – як завгодно. Пропаганда з боку

держави – це природне, нормальне явище. Це правильно, коли держава каже своїм громадянам: “платіть податки”, “любіть Батьківщину”, “поважайте своїх героїв”... Все це – пропаганда. І це є НОРМАЛЬНО!

Четверте – залучити до процесу формування і реалізації інформаційної політики громадський сектор і громадянське суспільство настільки глибоко, наскільки це можливо. Це дасть змогу “розбавити” ризики перетворення пропаганди на “авторитарний засіб” та, фактично, перекладе цю функцію з держави на громадянське суспільство. Фактично, в ідеальному стані, відбиттям “гібридної” агресії має опікуватися громадянське суспільство, а не держава. Оскільки держава просто не в змозі реалізувати цю задачу. ■

ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ ЗАСОБИ ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Віталій МАРТИНЮК,
експерт

Українського незалежного
центру політичних досліджень

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

У цілому, мета “гібридної” агресії Російської Федерації в Україні та Європі є схожою – ослаблення держави (об’єднання держав – ЄС) з метою посилення власного впливу та контролю та, відповідно, власного становища у світі.

Утім, незважаючи на застосування Росією вже напрацьованого шаблону, зокрема в Україні, Молдові та на Кавказі, існують відмінності, пов’язані з особливостями самих країн.

Цілями “гібридної” війни Росії проти України є:

1. підризу проєвропейського курсу України та недопущення її інтеграції до ЄС і НАТО;
2. створення та утримання під управлінням РФ внутрішньополітичної кризи в Україні на фоні послаблення економіки;
3. повернення України під вплив РФ з метою її поступової реінтеграції до російських пострадянських структур;
4. перешкоджання поширенню в російському суспільстві ліберальних і демократичних настроїв, притаманних українському суспільству.

Особливості України, ключовими з яких, з точки зору конфлікту, є нерозірвані пострадянські зв’язки залежності України від Росії, безпосередня географічна близькість, інтегрований передконфліктний (частково й нинішній) інформаційний простір держави в медіа-поле РФ, розмитість межі національної

ідентифікації (мова, образ мислення тощо), розвинута корупція в Україні, підтримка політики РФ багатьма політичними лідерами, відсутність надійно охоронюваного кордону з РФ, слабка армія (надзвичайно до війни і недостатньо для перемоги сьогодні), слабка економічна система, постійне та балансування зовнішньополітичних пріоритетів.

Усі ці фактори визначили такі напрями агресії Росії проти України:

1. завдання максимальних економічних та інфраструктурних збитків Україні (в т.ч. й за рахунок знищення інфраструктури та секторів промисловості в результаті бойових дій);
2. відновлення інформаційного впливу РФ на український інформаційний простір;
3. погіршення іміджу України у світі;
4. недопущення зміцнення політичних інституцій та державних органів влади України як основи державної системи;
5. дискредитація України в цілому та проєвропейського вибору і демократичного курсу українського суспільства, перш за все в очах населення Росії;
6. погіршення відносин України з сусідніми державами та провідними країнами світу;
7. покрокове відновлення впливу РФ на українську територію (Крим-Донбас-...).

Загалом, стосовно всього ЄС, метою Росії є його послаблення шляхом провокування внутрішніх протиріч і розколу. Невдалі спроби вплинути на інституції ЄС, які діють за чіткими бюрократичними правилами, спонукали Росію до пошуку обхідних шляхів впливу через політичних гравців та окремі групи населення (національні меншини, соціальні та маргінальні групи, російську діаспору) у країнах-членах ЄС, а також провокування конфліктних ситуацій, націлених на підлив європейської єдності та цінностей ЄС. Умовно країни-члени ЄС можна розділити за “лініями (групами) впливу російської агресії”. Держави можуть належати до кількох груп одночасно.

Найближче до “українського сценарію” “гібридної” війни знаходяться країни Балтії (перша лінія вразливості), в яких можлива російська агресія з використанням сил і методів, схожих до застосованих в Україні (зокрема: захист російськомовного населення, перекучування історії, територіальні претензії, економічний та енергетичний тиск, погроза силою тощо).

На другій лінії російської агресії знаходяться інші країни-члени ЄС, які мають спільний з Росією кордон (Польща і Фінляндія). До цих країн, окрім “загальноєвропейських”, Росія застосовує методи військової загрози.

Третя лінія впливу Росії зосереджена на впливових країнах ЄС – Німеччина і Франція. Періодично на цій лінії опиняються й інші держави, наприклад, Бельгія і Нідерланди. Не маючи сьогодні достатнього впливу, Росія вишукує всі наявні можливості для його створення і посилення, включаючи: підтримку та фінансування політичних сил; створення проросійських неурядових акторів; поширення пропаганди

через власні закордонні та “куплені” місцеві ЗМІ; погіршення внутрішньополітичної ситуації в країнах та провокування внутрішнього невдоволення тощо.

Четверта лінія – країни, з якими Росія має (мала) тісні зв’язки (економічні, енергетичні, культурні, релігійні, партійні тощо). На ці країни (Італія, Словаччина, Болгарія, Словенія, Кіпр, Греція, Угорщина) Росія впливає, використовуючи та посилюючи наявні зв’язки.

На п’ятій лінії перебувають інші держави ЄС, які не зазнають потужного впливу та безпосередньо його не відчують.

Лінії агресії і впливу Росії не є сталими і змінюються залежно від ситуації, якою прагне скористатися Росія з метою досягнення головної мети агресії проти ЄС. У будь-якому випадку, Росія не має змоги діяти сильно та рішуче, а відтак – використовує слабкі місця країн Європи. **На сьогодні ці слабкі місця пов’язані з дотриманням західними країнами гуманістичних і демократичних цінностей, наприклад: надання допомоги біженцям, неможливість необґрунтованих звинувачень у порушенні права, ліберальний економічний ринок, захист прав людини та національних меншин, незастосування сили у вирішенні конфліктних ситуацій, демократичні ліберальні процедури внутрішньополітичної діяльності, свобода слова, думок, поглядів і релігії.**

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Російсько-український конфлікт продемонстрував важливу річ – Росія не готова до відкритого військового зіткнення, навіть зі слабкою у військовому аспекті країною та намагається застосувати пряму військову силу у виняткових ситуаціях, які загрожують відвертою поразкою РФ. Класична війна до повної перемоги не є механізмом, який була б готова застосувати Росія, оскільки такий механізм руйнує “оборонний” образ РФ, що нав’язується, перш за все, російському населенню, а також використовується Кремлем для виправдання своїх агресивних дій як всередині держави, так і за її межами.

Водночас, обороноздатність іншої держави є важливим індикатором для визначення Росією характеру ведення “гібридної” війни проти неї. Приклад України став цьому підтвердженням – зміцнені та краще оснащені українські Збройні Сили та національна гвардія примусили Росію відмовитися від масштабних військових операцій (остання – захоплення Дебальцевого в лютому 2015р.) та перейти до акцентування уваги на інших способах “гібридної” війни: терористично-диверсійні акти; продовження пропаганди; економічний та енергетичний тиск; створення внутрішньополітичної нестабільності та кризових ситуацій в окремих регіонах; використання слабких місць України (відсутність політичної культури, корупція, контрабанда, тіньова економіка тощо) для дискредитації українського курсу розвитку; підтримка окремих національно-етнічних груп населення (наприклад, русинів); вплив на соціально-невдоволені групи населення; використання міжнародного статусу (ядерної держави та постійного члена РБ ООН) для завдання шкоди інтересам і міжнародному іміджу України та ін.

Шляхи протистояння України російській агресії слід класифікувати за вимірами: внутрішній і зовнішній; військовий і невійськовий.

Внутрішній вимір повинен мати за мету посилення Держави Україна шляхом викорінення корупції, створення діючої державної системи, послаблення впливу олігархічних структур на функціонування держави, здійснення внутрішніх реформ у всіх сферах, запровадження людино-центричної державної політики, створення інвестиційно привабливого клімату та умов стимулювання вітчизняного бізнесу, перш за все малого та середнього, відпрацювання та втілення механізму взаємодії державних і недержавних структур, стимулювання національно об'єднуючих ініціатив, запровадження і гарантування верховенства права, захист прав людини, посилення впливу на населення на тимчасово окупованих територіях (насамперед, інформаційного), визнання та документальна фіксація стану конфлікту України з РФ і тимчасової окупації ОРДЛО, зміцнення воєнної організації держави.

У зовнішньому вимірі Україні слід зосередитися на збереженні та посиленні міжнародної підтримки та нарощуванні міжнародного тиску на Росію задля припинення її агресії. Ключовими напрямками зовнішньополітичних дій України з протистояння російській агресії можуть бути: зміцнення двосторонніх відносин з сусідніми та важливими для України державами; міжнародне викриття фактів прямої та опосередкованої агресії Росії проти України та інших держав; робота з міжнародними організаціями та судами з метою інтернаціоналізації зони конфлікту (ОРДЛО і Крим), чіткого визначення Росії як “агресора”, викриття і розслідування військових злочинів і злочинів проти людяності, скоєних російською стороною, отримання допомоги, міжнародної ізоляції Росії, примусу РФ до припинення “гібридної” війни та відновлення територіальної цілісності України.

Першочерговими кроками в зовнішньому вимірі мали б стати: активізація підготовки позовів до міжнародних судів проти Росії; ратифікація Римського статуту; підготовка фактів і міжнародна фіксація злочинів Росії (військових, проти людяності, порушення прав людини і національних меншин); міжнародна фіксація порушення Росією міжнародного права та подання відповідних позовів або стимулювання міжнародних інституцій до покарання РФ; сприяння документальній фіксації на міжнародному рівні агресивних дій Росії проти України; здійснення максимально допустимого розриву зв'язків з РФ та їх диверсифікація Україною (економічні, енергетичні, культурні, інформаційні, науково-навчальні).

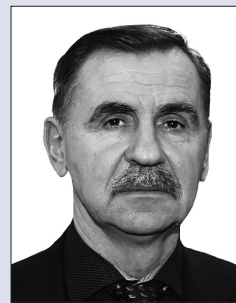
У невійськовому вимірі Україна повинна проводити заходи, спрямовані на зміцнення та економічний розвиток держави, інформаційну протидію російській пропаганді, посилення інформаційного впливу на тимчасово окуповані території, посилення привабливості України тощо. Одночасно необхідно вживати заходи для нейтралізації російського тиску на Україну, зокрема звинувачень у невиконанні Україною Мінських домовленостей. Тут доцільно переносити умови виконання цих домовленостей

у площину міжнародних організацій, перш за все ОБСЄ і ООН, оскільки Росія ніколи не погодиться на виконання домовленостей на основі принципів і правил цих організацій.

У військовому вимірі Україні слід виводити воєнну організацію держави на рівень, здатний забезпечити відбиття військовими засобами зовнішньої агресії будь-якої сусідньої держави або принаймні примусу її до відмови від своїх агресивних планів. Ключовим індикатором на сьогодні є Російська Федерація. Іншими словами, Україні слід готуватися до війни проти Росії за звільнення окупованих територій.

Така підготовка не обов'язково призведе до прямих масштабних бойових дій, але повинна примусити Росію відмовитися від агресії за рахунок: надійного захисту кордону; ефективних і дієздатних правоохоронних органів та спеціальних служб; демонстрації достатніх сил і засобів для звільнення території України, в т.ч. шляхом проведення навчань, виробництва і придбання сучасного озброєння, здатного забезпечити захист від ядерної держави, здійснення випробувальних стрільб і пусків тощо. ■

МИ МАЄМО СКОНЦЕНТРУВАТИСЯ НА ЗМЕНШЕННІ ВЛАСНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ ТА ПОДОЛАННІ ВЛАСНИХ ВАД

Григорій ПЕРЕПЕЛИЦЯ,
професор кафедри
міжнародних відносин та
зовнішньої політики Інституту
міжнародних відносин
Київського національного
університету ім.Т.Шевченка,
директор Інституту
зовнішньої політики

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Однією з безпосередніх причин російсько-української війни став провал реінтеграційних проєктів В.Путіна з втягуванням до них України, і в такий спосіб позбавлення її державного суверенітету. Другою кардинальною зміною ситуації в російсько-українських відносинах став Євромайдан і втеча Президента В.Януковича до Росії, що позбавило В.Путіна останньої надії утримати Україну під контролем і зберегти проросійський маріонетковий режим, який готувався до здачі Росії державного суверенітету України.

До об'єктивних причин більш глобального масштабу слід віднести зміну міжнародної ситуації. Це обумовлено насамперед зміною балансу сил в Європі не стільки за рахунок посилення Росії, скільки за рахунок послаблення Заходу. Перш за все, це виявилося у припиненні розширення НАТО та ЄС на Схід, коли бачення такого розширення зникло, а розчарування новими членами зросло¹⁰.

¹⁰ Лукас Едвард. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії і Заходу. – К.: Темпора, 2009, 240 с.

Щодо суб'єктивних причин, то поведінка лідерів Заходу демонструвала відсутність у них політичної волі щодо адекватної реакції на порушення Росією існуючого світового порядку та посилювала переконаність В.Путіна в їх психологічній слабкості. В.Путін просто перестав їх поважати та зважати на їх позицію. Він був переконаний, що США поступляться Україною заради збереження стратегічного партнерства з Росією, і що Росія більш потрібна США, ніж навпаки. Проекція такого сприйняття США, як знесиленого гіганта, екстраполювалась і на НАТО. Після російсько-грузинської війни Росія була абсолютно впевнена, що НАТО не наважиться втрутитися в російсько-українську війну та захистити Україну.

Щодо Європейського Союзу, то Росія не вважає його гідним суперником. Кремль має тверде переконання, що Європі не вистачить готовності заплатити необхідну ціну для захисту своїх принципів і цінностей.

Усвідомивши цю слабкість і геополітичний параліч Заходу, Росія наважилася розв'язати війну проти України, порушивши тим самим регіональний та глобальний баланс. Отже, розв'язуючи цю війну, В.Путін не очікував жодної реакції (і тим більше протидії) з боку Заходу, вважаючи його повністю нейтралізованим.

Таким чином, цілі Росії у цій війні мають комплексний характер. **Головною стратегічною метою російсько-української війни, як і в минулому для Росії, є повне знищення української державності та ліквідація державного суверенітету України.** У такий спосіб Росія вкотре намагається розв'язати одвічне антагоністичне протиріччя російсько-українських відносин – протиріччя ідентичностей.

У регіональному і глобальному контексті, досягнення цієї стратегічної мети означає встановлення контролю над буферною зоною (центровою державою), яка надає Росії континентальну стратегічну перевагу в протистоянні із Заходом. Завоювання українського геополітичного плацдарму в такий реваншистський спосіб дає Росії можливість реалізувати наступну мету – переглянути баланс інтересів в Європі, що склався після закінчення холодної війни, і знівелювати асиметрію в розстановці сил на європейському континенті. Отже, російська воєнна агресія має багатоплановий характер. Кінцева мета війни, розв'язаної Росією, є також багаторівневою.

На внутрішньодержавному рівні – створення імперського типу моделі розвитку російської держави та закріплення авторитарного профашистського режиму шляхом проведення політики експансії та гегемонізму.

На міждержавному рівні – знищення України як держави, українців як нації, як альтернативи російській державній авторитарній системі, захоплення території України як плацдарму для геополітичного наступу на Центрально-Східну Європу.

На регіональному рівні – зміна балансу сил на користь Росії та перегляд результатів холодної війни, з подальшим відновленням Ялтинсько-Потсдамської системи в Європі. З цією метою Росія прагне

зруйнувати існуючу архітектуру безпеки в Європі на базі НАТО, ЄС, ОБСЄ.

На глобальному рівні – переструктуризація глобальної системи міжнародних відносин шляхом руйнації світового порядку, що склався після закінчення холодної війни, та побудова на цих руїнах нової системи, в якій Росія посідає місце “світової держави”, як головної домінантної сили, здатної керувати глобальними світовими процесами. Йдеться про допущення Росії до глобального управління світом.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Успіхи Росії в цій війні з Україною є не такими значними, як передбачалося грандіозними воєнно-політичними планами Кремля. Це дає підставу стверджувати, що **Україна спроможна перемогти навіть такого велетенського ворога, як Росія, якщо обрати правильну стратегію боротьби з ним.** Слідуючи принципам оборонної асиметричної стратегії, ми маємо сконцентруватися на зменшенні власної вразливості та подоланні власних вад, серед яких найпершою є – **внутрішня ментальна розколотість українського суспільства**, яка характеризується наявністю в ньому малоросійського сегменту. Він був сформований і продовжує формуватися не тільки завдяки колоніальній політиці Росії стосовно України, але й самим її геополітичним розташуванням.

Тож другою вадю України є – **прокляття “буферної зони”**, коли вона опинилася в епіцентрі геополітичного протистояння між ключовими європейськими і світовими гравцями, які намагалися захопити цю “серединну” українську територію. Можливо таке геополітичне розташування й змусило частину української еліти заради виживання відмовитися від власної державності та національної ідентичності й шукати кращої долі в лоні сильнішої російської державності ціною власної свободи. Інша ж її частина продовжувала боротися за державність і соборність України та гуртувати українську націю. Ці дві світоглядні парадигми бачення майбутнього України існують дотепер, навіть попри те, що Україна вже 25 років як незалежна держава.

Сьогодні цей ментальний малоросійський сегмент, з одного боку, дає Росії надію і впевненість у поверненні України в лоно російської державності з розрахунку на бізнес-інтереси української владної еліти та її схильність до зради, а з іншого – не тільки частина української владної еліти, але й суспільства в Україні пов'язують свої надії і майбутнє з Росією і продовжують вірити в неї, не сприймаючи її як ворожу державу. Завдяки такому ментальному сегменту “гібридна” війна, розв'язана Росією, видається їй продуктивною, а сценарії “поглинання” України чи “сателітний” сценарій закінчення цієї війни – цілком реальним.

Щоб вирішити цю проблему та уникнути фатальної перспективи насамперед необхідно:

- вивчати в суспільній свідомості українців комплекс “молодшого брата” та усвідомити перманентність загрози існування України та української нації з боку Росії;

- подолати прокляття “буферної зони” шляхом входження до євроатлантичного цивілізаційного простору чи утворення нового об’єднання на кшталт Балто-Чорноморського співробітництва;
- демонтувати олігархічно-клептократичний режим в Україні, який може зберегтися в умовах відновлення тісних зв’язків з Росією.

Щоб подолати перманентну загрозу з боку Росії необхідно виграти війну ідентичностей. Для цього вкрай необхідно в першу чергу розширювати та поглиблювати українську ідентичність, трансплантуючи, насамперед, її малоросійський сегмент. Така операція дасть змогу повернути населення Донбасу, а з ним і окуповану Росією українську територію та відновити на ній державний суверенітет і уникнути гірших сценаріїв завершення російсько-української війни. ■

МЕТА РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ – ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Володимир ОГРИЗКО,
керівник Центру
дослідження Росії,
екс-Міністр закордонних
справ України

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Насамперед, варто виходити з того, що цілі “гібридної” війни Росії проти України та Заходу різняться. Це два окремих об’єкти російської експансії. Якщо говоримо про Україну, то метою російського наступу в прямому та переносному значенні є **знищення української державності**. Причина є зрозумілою: успішна Україна – це екзистенційна загроза для теперішнього кремлівського режиму. У Москві цілком усвідомлюють, що успішна Україна можлива лише як європейська Україна. Не в географічному, а світоглядному і практичному вимірі. Тому інструментами, які мають запобігти досягненню цієї мети, у Кремлі розглядають будь-які політичні, економічні, ідеологічні, інформаційні та, як свідчить досвід останніх років, навіть, військові заходи, якщо інші не дали бажаного результату.

Практика відносин між Україною та Росією після розвалу СРСР підтверджує цей висновок: на різних етапах застосовувалися різні інструменти впливу на Україну, тепер цей тиск переведено у відкриту агресію. Разом з тим, можна констатувати, що цілі такої політики відвертого “примусу до любові” не лише не дали бажаного результату, але й мали зворотній ефект. Ні в політичній, ні в економічній, ні в зовнішньополітичній чи безпековій сферах Москві не вдалося повернути Україну під свій протекторат. Це підтвердив і провал “операції Новоросія”, який

призвів до зовнішньополітичної ізоляції Росії, запровадження проти неї економічних санкцій та остаточного розриву з Україною та її суспільством.

Тому сьогодні тактика Кремля щодо України зазнає серйозних змін. **Акцент переміщується на внутрішню дестабілізацію, стимулювання антиукраїнських за своєю суттю політичних сил та окремих політиків-популістів.** Саме вони мають, на думку Кремля, розхитати внутрішню єдність українського суспільства та відіграти роль його троянських коней в Україні, спекулюючи в першу чергу на неефективності системних економічних реформ.

Іншим ефективним засобом посилення внутрішнього протистояння в Україні Москва бачить **посилення релігійного розколу**. Саме тому почато серйозну роботу з актуалізації теми “захисту канонічного православ’я в Україні”, недопущення переходу парафій УПЦ МП під юрисдикцію Київського патріархату тощо. Можна очікувати, що провокації у формі т.зв. “хресних ходів”, організованих “протестів” проти переходу релігійних парафій до Київського патріархату, заяв про “утиски” священників УПЦ МП і т.ін. продовжуватимуться і набиратимуть оберти.

Ще одним інструментом поглиблення розколу всередині України Москва знову бачить т.зв. **“мовне” питання**. Невипадково в Росії на державному рівні сформульовано завдання домогтися закріплення у країнах пострадянського простору особливого статусу для російської мови. Звичайно, що, зважаючи на роль України, особлива увага приділятиметься саме нашій державі. У зв’язку з цим варто очікувати на чергові спроби використання Росією міжнародних політичних організацій для звинувачень України в утисках росіян і “російськомовних” громадян України. Безумовно, йтиметься також про намагання організовувати “мовні” майдани, інспірувати невдоволення певної частини громадян рішеннями про ширше застосування державної мови, зокрема, у теле- та радіоефірі.

Отже, зрозумівши, що засобами прямої військової агресії, політико-дипломатичного чи економічного тиску досягти поставлених цілей не вдається, Москва переспрямовує свій головний удар із зовнішніх на внутрішні чинники та намагатиметься активізувати в Україні свою п’яту колону.

Цілі Кремля щодо Європи є дещо іншими. Вона не може ставити перед собою завдання знищення державності будь-якої, навіть маленької, країни ЄС чи НАТО. Її мета полягає в іншому: розколоти ці союзи, посилити протиріччя між окремими їх учасниками, а отже, створити враження неефективності таких об’єднань. Згаданий підхід має дві під-мети: послабити ці структури зсередини та довести російському суспільству непотрібність обирати демократичний шлях розвитку.

Саме тому акцент у політиці Москви щодо Європи полягає у стимулюванні в країнах ЄС і НАТО право- та ліворадикалів, популістів усіх кольорів і відтінків, рухів євроскептиків, антиглобалістів, решток компартійних осередків, особливо у країнах Східної Європи, використання у своїх цілях “зелених”, мусульманських громад, різноманітних релігійних сект та угруповань тощо. **Мета є очевидною – зламати**

усталену систему західних цінностей і правопорядку, створити атмосферу хаосу та некерованості і, як результат, привести до влади, бодай, у кількох країнах Європи, такі політичні сили, які підірвуть європейську єдність.

Реалізації цієї мети об'єктивно сприяє забюрократизованість Брюсселя, віддаленість європейської бюрократії від потреб простих громадян, відсутність прямого контакту з ними, сповільнення економічного розвитку в багатьох країнах Заходу і, як наслідок, – погіршення в них економічної ситуації. Станом на сьогодні, перспектива приходу до влади в окремих країнах ЄС і НАТО євроскептичних, популістських сил виглядає цілком реальною, а отже, вимагає розробки стратегії протидії московській “гібридній” війні.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Російська агресія ще не закінчилася, тому час для остаточних висновків ще не прийшов. Але якщо говорити про попередні, то можна було б зробити такі.

Для України, зокрема:

- жодні міжнародно-правові документи, які гарантували Україні її незалежність і територіальну цілісність, не спрацювали. Отже, курс на роззброєння виявився хибним. Тому сьогодні Україна має посиленими темпами нарощувати військовий потенціал, зокрема розпочати виробництво ракет малої та, особливо, середньої дальності як важливого елемента стримування агресора. При цьому Україна не повинна зважати на положення тих міжнародно-правових документів, які обмежують у цьому її права;
- виступити ініціатором створення антипутінської міжнародної коаліції, головним завданням якої мала б стати розробка політики тотального стримування Росії в політико-дипломатичній, економічній, військово-технологічній та інших сферах. Україна має запропонувати відповідний алгоритм дій;
- максимально використати міжнародні юридичні механізми для фіксації фактів військових злочинів і злочинів проти людяності, вчинених збройними силами Росії під час її агресії в Україні, та притягнення винних до відповідальності;
- посилити інформаційно-роз'яснювальну роботу в країнах Заходу щодо небезпеки політики умиротворення агресора.

Для Європи, зокрема:

- виходити з того, що Росія бачить Захід як свого екзистенційного ворога і має на меті його максимальне послаблення;
- усвідомити у зв'язку з цим, що політика “залучення” Росії до вирішення тих чи інших міжнародних проблем використовується нею проти інтересів самого Заходу. Приклад Сирії є красномовним свідченням цього;
- сформуванню реалістичну стратегію щодо Росії, яка мала б полягати в розробці нової концепції безпеки Північно-Атлантичного простору, але без Росії та проведення щодо останньої політики жорсткого стримування. ■

З ЧАСОМ ПЕРЕВАГИ АВТОРИТАРНИХ РЕЖИМІВ ПЕРЕТВОРЮЮТЬСЯ НА НЕДОЛІКИ І ПРОБЛЕМИ

Леонід ПОЛЯКОВ,
голова Експертної ради
Центру дослідження армії,
конверсії та роззброєння

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Загалом, потрібно розуміти, що російська “гібридна” війна проти України почалася ще перед розвалом СРСР, коли наближені до тодішнього Президента РФ Б.Єльцина прямо заявляли: “Якщо не віддасте Крим, то буде війна”. Безумовно, за нинішнього російського керівника В.Путіна, *по-перше*, розпочалися набагато більш системні дії РФ з підризу єдності Європи – як всередині континенту, так і єдності між Європою та Північною Америкою. *По-друге*, після перемоги Помаранчевої революції почалися масштабні та цілеспрямовані практичні дії РФ з підготовки реального аншлюсу України.

Тобто відповідь на питання про напрями та цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі є цілком очевидною і зрозумілою – повністю контролювати Україну, ослабити та поставити в максимальну залежність Європу. Для цього використовується цілий спектр інструментів: економічних, енергетичних, інформаційних, військових і навіть терористичних.

Специфіку теперішньої російської “гібридної” війни важко викласти стисло. Тому зупинюся лише на основних рисах системи управління цією війною на чолі з авторитарним кремлівським режимом.

Для цього доцільно систематизувати джерела та рушійні імпульси, які мотивують режим і визначають специфіку дій Президента РФ, спонукають його діяти так чи інакше, комбінувати ті або інші інструменти під час прийняття “гібридних” рішень. До таких характерних чинників і мотивацій у першу чергу варто віднести:

- традиційний для РФ авторитарний стиль управління її керівництва;
- значний вплив радянської ідеологічної спадщини на теперішнє керівництво РФ, особливо в секторі безпеки і оборони;
- спотворений інституційний менталітет людей, які сформувалися ще в репресивному радянському КДБ і нині переважно визначають політику РФ;
- величезні російські території та багатоманітний етнічний склад російського населення,

управління якими вимагає величезного адміністративно-репресивного апарату;

- встановлення “єдино-правильної” авторитарної ідеології та відповідного про-режимного партійно-політичного домінування;
- обмеження свободи слова та доступу до інформації для населення, переслідування за критику режиму;
- доктринальне відродження старої імперської традиції Росії позиціонувати себе як захисника не лише співгромадян, але й навіть усіх православних і російськомовних у регіоні і світі;
- зростання ідеологічного впливу московського православного месіанізму тощо.

Отже, на чолі ворожої держави авторитарний керівник, який одноосібно приймає доленосні стратегічні рішення. При цьому, для управління значними територіями, заселеними численними етнічними групами, утримується величезний адміністративно-репресивний апарат. Цей апарат привчений до швидкого виконання наказів без обговорення. На чолі цього апарату (найближче оточення верховного керівника) зосереджені особи, які завдячують йому персонально, не піддають сумніву рішення керівника та намагаються йому догодити.

Така специфіка – саме **авторитарного стилю управління** є основоположним системним чинником, який принципово визначає і переваги, і вразливість режиму. А решта чинників і мотивацій відіграють важливу допоміжну роль у формуванні специфічних російських особливостей політики й стратегії, у розробці планів і підготовці окремих рішень.

До переваг такого авторитарного режиму над демократичними країнами Європи, які впливають на “вразливість західних демократій”, можна віднести:

- спроможність набагато швидше зосереджувати значні ресурси;
- спроможність набагато швидше приймати рішення;
- можливість за бажання легко обходити норми законів, моралі й міжнародного права – підступно порушувати міжнародні зобов’язання, знищувати політичних противників, корумпувати політиків і менеджмент інших країн тощо;
- можливість ширше використовувати й швидше змінювати різні інструменти впливу: економічні, енергетичні, дипломатичні, інформаційні, спеціальні та, звичайно ж, військові;
- можливість вкладати значні ресурси та добре (часто – краще, ніж в інших країнах) готувати фахівців тактичної й оперативної ланок в окремо взятих силових структурах;
- високий постійний рівень мобілізації влади та населення до військових дій;
- сильніший режим таємності.

Зрозуміло, що зазначені “переваги” у випадку їх застосування проти країн “розслабленої” демократичної Європи або країн-сусідів будуть успішними, але протягом обмеженого часу втілення – поки демократії оговтаються й знайдуть адекватну відповідь. Тому спостерігається типовий сценарій,

коли авторитарний режим довгий час веде приховану підривною роботу проти своїх жертв, несподівано нападає і швидко досягає оперативного успіху.

Однак на стратегічному рівні зазначені оперативні переваги стають недоліками і проблемами. Зокрема через те, що до авторитарного керівника доводиться інформація, яка часто спотворюється догідливими помічниками. В інших випадках, йому часто пропонуються хибні аналітичні висновки з обставинки, оскільки інформація обробляється заідеологізованими, вузько мислячими фахівцями. Рівень фаховості цих спеціалістів часто визначається не стільки професіональними якостями, скільки “благонадійністю” чи лояльністю.

Крім цього, до наявних суттєвих системних обмежень авторитарного режиму додаються персональні недоліки верховного керівника. До певного моменту концентрація влади та початкові успіхи підпорядкованої авторитарної системи дають йому дедалі більше впевненості, потім спостерігається неухильне зростання вже самовпевненості керівника, яка далі поступово переростає у віру у власну непогрішимість, впевненість у своїй особливій історичній місії тощо.

Цьому керівникові доводиться постійно дбати про рівень своєї високої впливовості та демонстрацію сили влади, оскільки лише авторитетом і страхом можливо довгий час тримати під контролем і значний апарат, і все різнобарвне населення РФ. Верховний керівник стає заручником системи.

У результаті такої комбінації переваг і недоліків авторитарного правління та проблемних особливостей персони керівника в певний момент відбувається кульмінація – факт прийняття доленосного, але хибного стратегічного рішення. На нього помилково спрямовуються всі переваги системи – швидкість прийняття рішень, концентрація ресурсів, вишколений персонал. І таким чином переваги *де-факто* перетворюються на недоліки, а наслідки помилкового рішення стають безповоротними поразками, як це було у випадках з Гітлером, Брежнєвим, Хуссейном, Милошевичем чи Каддафі.

Так само й у випадку з нинішньою Росією та її авторитарним керівництвом. Вони зробили доленосне хибне рішення напасти на Україну, яку підтримують західні демократії, вони почали агресивні дії й шантаж проти самого Заходу. Тепер це питання часу, упродовж якого триватиме боротьба проти агресивного авторитарного режиму Росії, та ціни, яку народи заплатять за чергову поразку авторитаризму та перемогу демократії. ■

АКТИВНО ЗАЛУЧАТИ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ДЛЯ ПРОТИСТОЯННЯ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ РОСІЇ

Олександр ХАРА,
експерт
Майдану закордонних справ

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Підживлювані високими цінами на енергоносії геополітичні амбіції В.Путіна обумовлюють його намагання створити важелі впливу на країни ЄС та відновити контроль над пострадянським простором, протидіючи інтеграційними процесам і розхитуючи трансатлантичну єдність. Україна є одночасно і об’єктом, і інструментом, за допомогою якого Кремль реалізує такий план. При цьому розуміючи нерівні ресурсні умови, а також неоднозначну вагу ракетно-ядерного аргументу, Кремль воліє застосовувати нелінійні/асиметричні засоби, лише обмежено та точково використовуючи військову силу. Головна перевага Кремля над Заходом полягає в наявності необмеженої суспільною думкою (принаймні, тією мірою, що в демократичних країнах) політичної волі правлячої верхівки до використання майже всіх наявних ресурсів для реалізації якщо не стратегії, то ситуативних планів, пов’язаних єдиним задумом.

Кремль доволі вдало використовує гостру кризу західного ліберального проекту, наслідком якої є відцентрові, ізоляціоністські тенденції, зневіра у винятковій цінності демократії тощо. Отже, лише винайдення Заходом “самого себе”, відновлення пасіонарності уможливить стратегічну перемогу над путінською Росією та іншими гравцями, яких принципово не влаштовує така цивілізаційна траєкторія.

Хоча протидія різноманітним агресивним діям Москви є важливим завданням у найближчій перспективі, ключовим має бути позбавлення її переваги в ініціативі та можливості нанесення удару в будь-якому місті та в будь-який час. Це, передусім, означає перенесення протистояння на територію противника – підриг економічної бази, що уможливило ведення агресивної політики (санкції у фінансовій та енергетичній сфері), технологічне стримування (обмеження на передачу технологій військового та подвійного призначення, мікропроцесорної техніки та високоточних верстатів, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій – тобто створення сучасної версії Координаційного комітету часів холодної війни), ведення інформаційно-психологічних кампаній (як спрямованих на РФ, так і на її сателітів, насамперед Білорусь, країни Середньої Азії та Кавказу).

Відносні переваги жорсткої вертикалі прийняття рішень у Росії (спроможність концентрації ресурсів на реалізацію певних завдань), порівняно з консенсусними системами інших держав, можуть бути не лише нівельовані, але й повернуті проти Кремля, адже така система є слабкою у ситуації великої кількості подразників (реального та штучного, відволікаючого характеру). Отже, перезавантаження системи викликатиме її збій та неспроможність контролювати ситуацію.

На тактичному рівні потрібно посилювати спроможність до спротиву країн, які є об’єктами агресії, а також створювати горизонтальні мережеві зв’язки між державними установами, експертними середовищами, журналістами, науковцями та дослідниками, а також громадянськими суспільствами.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

У випадку України російська (“гібридна”) агресія є вторинною загрозою. Наявність глибоких протиріч між правлячою елітою і найбільш активними прошарками суспільства, а відтак брак об’єднуючої ідеології та порядку денного (питання нової політичної ідентичності, напрями розвитку України та ін.) є ключовою проблемою. Вона загострюється слабкістю державних інституцій, сконструйованих для підтримання *status quo*, а не переходу до нової моделі урядування, а також досі залишаються вразливими для корупційних і непередбачених законодавством впливів. Таким чином, без докорінної зміни політичної моделі (більше демократії та відкритості уряду), що зумовить й оновлення політичної еліти, а також реформування державного апарату, наявні хронічні проблеми прогресуватимуть і “заохочуватимуть” застосування проти нас “гібридних” засобів.

Фактичне включення до питань національної безпеки всіх сфер діяльності уряду свідчить про те, що наявні механізми урядування не дозволяють вирішувати проблеми на нижчих рівнях, спричиняючи їх підняття до ступеня, що становить загрозу всій нації. Ця проблема має вирішуватися не громіздким державним апаратом, а перетворенням його на гнучку систему органів із більшою можливістю горизонтальної взаємодії, а також залучення громадянського суспільства не лише в якості незалежного контролю, але й до вироблення і реалізації політики на окремих напрямках.

Найбільш демотивуючим для агресивної поведінки Кремля є недосягнення поставлених цілей, отже українська влада не має йти на “компроміси” в питаннях членства в НАТО та ЄС, погодження із позабюджетним, нейтральним чи будь-яким іншим обмежуючим суверенітет статусом.

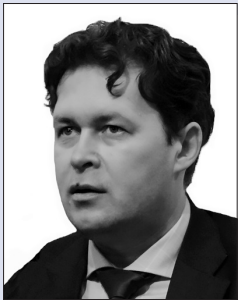
І вже більш технічними є питання створення механізмів боротьби з “гібридними” загрозами, як-то унеможливлення використання української фінансової інфраструктури для здійснення деструктивних дій (розширення сфери діяльності фінансової розвідки, визначення допустимого рівня та приведення до нього присутності російського бізнесу в критичних сегментах економіки, передусім у фінансовому та енергетичному). Створення каналів взаємодії державних органів з експертним середовищем і

громадськими організаціями, які могли б виконувати певні функції в інтересах держави (наразі в Україні існують яскраві приклади громадських ініціатив у кібер- та інформаційній сферах).

Загалом необхідно із звичайного режиму “мирного часу” з елементами війни перейти в логіку тривалого протистояння, що означитиме мобілізацію суспільства, прийняття рішень не з точки зору економічної вигоди, а виключної доцільності, яка слугує виживанню нації. ■

ЄВРОПІ ДОВЕДЕТЬСЯ ЗМІНЮВАТИСЯ – У НИНІШНЬОМУ ВИГЛЯДІ ВОНА Є ВРАЗЛИВОЮ ДЛЯ РОСІЙСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ “ГІБРИДНОЇ” ВІЙНИ

Євген МАГДА,
виконавчий директор
Центру суспільних відносин

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

“Гібридна” війна в Україні стала наслідком неретформованості нашої держави. Протягом тривалого часу Україна здебільшого здійснювала імітацію реформ, тоді як Помаранчева революція 2004р. всерйоз налякала правлячу російську верхівку. Кремль упродовж тривалого часу готувався до агресії проти України. Анексія Криму не стала спорадичною дією, швидше, йдеться про змушене перенесення вперед заздалегідь приготованих планів.

Напрямів “гібридної” війни кілька, і військові дії відіграють допоміжну роль. Власне, у цьому й полягає специфіка “гібридного” протистояння. Головний напрям – інформаційний, причому російські медіа, що працюють у форматі приватно-державного партнерства, не лише дезінформують українське суспільство, але й докладають зусиль зі створення негативного іміджу України на Заході. Ще один важливий напрям – енергетичний, Росія прагне за будь-яку ціну повернути важелі впливу в цій сфері на Україну.

Згортання економічної співпраці, дискримінація українських виробників на російському ринку є ще одним напрямом “гібридної” війни Росії проти України. Також варто зауважити “перетягування історії” шляхом “приватизації” одних персонажів (Володимир Хреститель) та дискредитації інших (Роман Шухевич, Степан Бандера, Іван Мазепа). Наголошую на високій активності Росії у “гібридній” агресії у сфері масової культури, що серйозно впливає на суспільні настрої по обидва боки російсько-українського кордону.

Головна мета Росії в Україні – не її приєднання до РФ, а встановлення в Україні лояльного Москві політичного режиму, нівелювання фактора України

як конкурента Росії на пострадянському просторі, знищення позитивного досвіду демократичних перетворень в Україні. Кремль не зацікавлений в існуванні незалежної від його впливу України та її інтеграції до ЄС та НАТО.

В Європі дії Росії відрізняє менша кількість напрямів. Це підтримка радикальних і контрсистемних політичних сил, розхитування європейської єдності, збільшення напруженості всередині країн ЄС, зокрема, за допомогою фактора біженців, торпедування консолідуючих європейських цінностей. Головна мета дій Кремля в Європейському Союзі – його максимальне послаблення як суб’єкта міжнародного впливу, витискання на маргінес багатопольярного світу.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Парадоксальним чином російська агресія в Україні подарувала нашій державі шанс стати самостійним суб’єктом міжнародних відносин. Ми опинилися у кризовій ситуації, коли зміни у внутрішній та зовнішній політиці, формування національних інтересів є запорукою виживання, передумовою подальшого руху вперед.

Законсервувати ситуацію та сподіватися вирішити проблеми потім, за більш сприятливих обставин, не вийде – Росія не подарує такого шансу.

Україна має достатньо можливостей для експорту свого досвіду протистояння “гібридній” війні до зацікавлених країн. Це не лише пострадянські країни (Білорусь, Молдова, Грузія), але й країни Балтії, Польща, Румунія. Усі вони можуть стати союзниками України, оскільки усвідомлюють тією чи іншою мірою існуючу для них сьогодні загрозу. Разом з тим не варто формулювати завищені очікування від цієї співпраці, адже охочих напряду протидіяти Росії небагато.

Перевага Росії полягає в системі ухвалення рішень, яка працює набагато швидше за європейську. Путін свідомо бере паузу, або пересидіти несприятливу для нього політичну кон’юнктуру та повернутися до *business as usual* у відносинах з ЄС через руйнування європейських демократичних цінностей.

Європі доведеться змінюватися, оскільки в нинішньому вигляді вона є вразливою для російських технологій “гібридної” війни. Тому питання роботи з російськомовним населенням ЄС, корекції європейських цінностей та підходів до роботи російських медіа, відмова від загравання з Кремлем в енергетичній сфері та зовнішньоекономічній царині виглядають програмою-мінімум. Очевидно, що країни ЄС сьогодні потребують неординарних, проте узгоджених рішень. ■

ЯКЩО ЗАХІД І ЄС ЗАЛИШАТЬ УКРАЇНУ САМ НА САМ З АГРЕСОРОМ, ЦЕ ЛИШЕ РОЗПАЛИТЬ АГРЕСИВНІ ІНСТИНКТИ ПУТІНСЬКОЇ РОСІЇ

Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління
Центру прикладних політичних
досліджень “Пента”

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Специфіка російської “гібридної” війни проти України полягає перш за все в тому, що Росія використовує проти нашої країни інструменти збройної агресії, але робить це завуальовано, не напругу. Офіційно Росія заперечує факт своєї участі у війні на Донбасі, але російські військові беруть активну та широку участь у бойових діях у цьому регіоні, професійні російські військові керують підрозділами сепаратистів, крім того, проти України в зоні конфлікту на Донбасі використовується сучасна російська зброя. Без військово-технічної та фінансової допомоги Росії сепаратисти не протримались би і кількох тижнів. Таким чином проти України Росія веде справжню війну, хай зараз ця війна і відносно низької інтенсивності.

Також у “гібридній” війні проти України Росія активно використовує інструментарій спецоперацій. Особливо це проявилось у 2014р. під час т.зв. “русской весни”. І захоплення Криму, і сепаратистські проросійські “повстання” на Донбасі, в Харкові та Одесі, які часто-густо очолювали російські громадяни, були спецопераціями російських спецслужб. І зараз, скоріше за все (за даними вже наших спецслужб), росіяни намагаються дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Україні. Проте можливостей для цього у них сьогодні набагато менше, ніж у 2014р.

Останнім часом російські спецслужби широко використовують різноманітні провокації проти України та українських громадян, навіть на території України та окупованих українських територіях (скандали нібито з українськими “шпигунами” та “диверсантами”; імітація обстрілів територій, які контролюють сепаратисти, нібито з боку українських військових і т.п.).

Також проти України ведеться активна інформаційна та пропагандистська війна, зокрема поширення неправдивої інформації про події в Україні. Використовуються і засоби психологічної війни. Так, у 2014р. і українське керівництво, і простих українців регулярно лякали можливістю повномасштабної російської агресії проти України. Навесні і в серпні

2014р., а також у лютому 2015р. активно поширювалися панічні чутки. Інструментом політико-психологічного тиску на Україну є регулярні навчання збройних сил РФ поблизу російсько-українського кордону.

Вагомим інструментом “гібридної” війни Росії проти України є економічний тиск (різноманітні торговельні заборони, економічні санкції, навіть припинення транзиту українських товарів російською територією). Скорочення більш ніж утричі товарообігу між Україною та Росією стало однією з головних причин масштабної економічної кризи в Україні у 2014-2015рр.

Проти України також використовуються і кібервійни (кібер-атаки на сайти державних установ, енергосистеми і т.п.).

У “гібридній” війні проти західних демократій переважно використовуються інструменти інформаційного та пропагандистського впливу. Для цього задіяні як спеціально створені англомовні російські мас-медіа (особливо телеканал *Russia today*), так і деякі західні ЗМІ. Для розхитування західних демократій Росія активно підтримує різноманітні радикальні (як праві, так і ліві) та популістські політичні рухи, а також всіляких “євроскептиків”. У російських інтересах використовуються також окремі бізнес-кола та прошарки політичних еліт у деяких європейських країнах, зацікавлених у збереженні масштабних економічних відносин з Росією.

Є великі підозри, що для підтримки “друзів Росії” на Заході використовуються фінансові і, навіть, корупційні інструменти. Росія намагається підірвати єдність західних і, зокрема, європейських еліт, у питаннях санкцій проти Росії, підтримки України, невизнання анексії Криму Росією тощо. Останнім часом помітно, що Росія активно працює над підживленням кризових тенденцій всередині Європейського Союзу. Є певні підозри щодо причетності російських спецслужб до т.зв. міграційної кризи в ЄС (навали біженців з Близького Сходу).

Безумовно Росія намагається використовувати у своїх інтересах певні вразливі місця західних демократій, зокрема постулати свободи слова. Проте, як на мене, головна проблема в тому, що сучасні західні лідери та політичні еліти просто не були готові (психологічно та політично) до “гібридної”, зокрема інформаційно-пропагандистської, війни Росії проти Заходу.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

На цю тему можна багато писати і говорити. Обмежусь ключовими тезами.

Головний урок цього конфлікту полягає в тому, щоб зупинити “гібридну” агресію Росії їй треба активно протистояти. І протистояти цій агресії треба спільно. Якщо Захід і ЄС залишать Україну сам на сам з агресором, це лише розпалить агресивні інстинкти путінської Росії, і врешті решт призведе до поразки Заходу та Євросоюзу. Пасивне реагування або опортуністичне “пристосування” веде до поразки

й розглядатиметься агресором як прояв слабкості. Але оскільки є особливості “гібридної” війни Росії проти України і проти ЄС, різними мають бути й відповіді.

На збройну агресію Росії Україна має демонструвати готовність дати жорстку збройну відсіч. Міцний оборонний потенціал України стримуватиме продовження збройної агресії Росії. Абсолютно правильною і достатньо ефективною буда заборона російських пропагандистських телеканалів в Україні. А ось інформаційна політика стосовно Донбасу і Криму була слабкою та малоефективною.

Дуже слабким і млявим було наше інформаційне реагування на російську пропаганду в інших країнах, зокрема і в ЄС. Але це переважно пов'язано з нестачею ресурсів для такого реагування. Контрпропагандистське реагування на російську пропаганду в Інтернет-середовищі та соцмережах є, але переважно з боку недержавних організацій. Навчилися достатньо швидко спростовувати брехливу інформацію російської пропаганди, але в контрпропагандистській діяльності не вистачає наступальності та координації дій між державним і недержавним сектором.

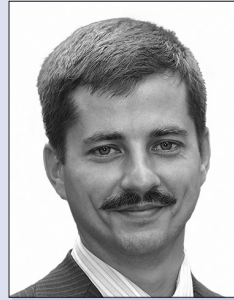
Щодо протистояння Росії в торговельних війнах, то треба було діяти більш гнучко та асиметрично, а не вдаватися до дзеркальних санкцій, які завдали великої шкоди і нам самим.

А ось оцінки дій Заходу та Євросоюзу у протидії “гібридній” агресії Росії є скоріше критичними. Найбільш ефективним інструментом стримування такої агресії стали економічні санкції проти Росії, але вони з'явилися із запізненням (лише після катастрофи малайзійського авіалайнеру), і зараз є ризик їх поступового пом'якшення. Дуже обмеженою виявилася військово-технічна підтримка України з боку США і деяких інших країн у протистоянні збройній агресії Росії.

Євросоюз виявився недостатньо спроможним у протистоянні інформаційній і пропагандистській війні Росії проти ЄС. Лише зараз почали з'являтися якісь рішення та резолюції щодо цієї проблеми. **Але чіткої стратегії і тактики ЄС (і в цілому західного світу) у протистоянні інформаційній і пропагандистській агресії Росії й досі немає.** Європейським елітам треба думати і над тим, як протистояти російському лобі у своїх країнах. Безумовно, західні демократії не можуть при цьому відмовитися від демократичних стандартів і принципів. Але відповідним спецслужбам і правоохоронним органам можливо є сенс більш ретельно придивитися до діяльності про-російської агентури в окремих західних країнах, зокрема і з точки зору можливого використання корупційних інструментів для просування російських інтересів.

Враховуючи численні скандали, пов'язані з кібер-атаками під час президентської виборчої кампанії в США, а також кібер-атаки на українські енергомережі, є негайна потреба в розробці спільної стратегії і тактики протистояння кібер-війнам з боку Росії, координації дій спецслужб України і західних країн у цій сфері. ■

СПИРАТЬСЯ ВИНЯТКОВО НА ВЛАСНІ СИЛИ І ВЗЯТИ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РОЗВИТОК УКРАЇНИ НА СЕБЕ

Олексій СЕМЕНІЙ,
директор Інституту
глобальних трансформацій

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Загалом російська “гібридна” війна не є абсолютним унікалом – в історії достатньо прикладів використання тих чи інших заходів та інструментів, які були використані РФ щодо України та інших країн Європи за останні роки. Специфіка полягає в їх комбінації, порядку та способу використання, а також деяких нових (завдяки розвитку технічного прогресу) технічних засобів і моделей. До певної особливості можна також віднести “фактор особистості”, а саме дій чи реакції – чи то тих, хто приймав рішення у РФ, чи тих, на кого вони були спрямовані. Ще одним важливим елементом є великий ступінь ризику, на який пішла РФ впродовж останніх років: її керівництво розпочало гру ва-банк, поставивши на карту майже все і в першу чергу власне майбутнє.

Можна виокремити кілька цілей, на яких у своїх діях щодо України та Європи сконцентрувалося російське керівництво. **У першу чергу**, це максимальне послаблення України як держави (аж до її розпаду) та гомогенного суспільства і відповідної здатності до опору. На цьому напрямі було задіяно широкий інструментарій – від політичних, енергетичних, інформаційно-пропагандистських та економічно-фінансових засобів аж до силових і військових. Концепція “Русского мира” використовувалася саме в рамках цієї цільової установки.

По-друге – це стримування “наближення Заходу” (в першу чергу НАТО) до кордонів РФ та недвозначне окреслення “своїх” сфери впливу з проведенням чітких червоних ліній, перехід за які отримуватиме жорстку реакцію. Побічною ціллю тут є формування і зміцнення власної безпекової структури на пострадянському просторі. Кінцевою метою є вихід на рівноправний діалог з Заходом та наступна стратегічна домовленість про нову безпекову архітектуру як мінімум в Європі (а можливо і в Євро-Атлантиці), при цьому Росія гарантовано отримує у ній гідне (на її думку) місце.

По-третє – це отримання аргументів для більш жорсткого курсу всередині країни (теза про оточену ворогами фортецю, “п'яту колонну” і “нерозумних лібералів”) та пояснення внутрішніх

соціально-економічних негараздів через несприятливе (чи вороже) зовнішнє середовище. Побічною метою (яка особливо має корпоративний характер – інтереси т.зв. силовиків і представників ВПК) є наروшення військової потуги для впливу на сусідів і партнерів, тобто факт наявності такого потужного силового компонента.

Серед географічних напрямів “гібридної” активності РФ можна виокремити український та пострадянський і дії щодо країн ЄС та інших країн Європи. Усі вони мають специфіку, яка непогано враховується планувальниками в Москві, але є також спільні риси. Насамперед, це намагання звертатися з власними меседжами до суспільств цих країн “через голови” їх урядів і політичних еліт. Це підкріплюється масштабною медійною підготовкою таких дій та надання суспільствам іншого наративу ніж той, який пропонується місцевими елітами та ЗМІ.

По-друге – це активна робота з політичними рухами та елітами, культурною та творчими елітами і створення там осередків (неформальних мереж) своїх активних чи пасивних союзників.

По-третє – активні контакти з лідерами думок і провідними фігурами у відповідних соціумах. При цьому особлива роль відводиться налагодженню контактів з молоддю, її перспективною частиною. І наостанок (хоча за важливістю це часто на перших ролях) робота з бізнесовими колами (в першу чергу з тими, хто має зв’язки з РФ): енергетика, промисловість, фінанси, експортери-імпортери тощо.

Уразливість західних демократій пояснюється як моментом їх нинішньої внутрішньої кризи, так і успішним використанням РФ сучасного інструментарію самих же демократій, але вже проти них самих. До певної міри можна сказати, що після того, як Росія не захотіла (не змогла) вбудуватися в систему європейських демократій, вона просто вирішила кардинально змінити загальні правила гри (певна алегорія на перехід Росії до “гри в Чапаєва”, тобто змітання всіх фігур з дошки після усвідомлення, що звичайно шахову партію ти гарантовано програєш – питання лише коли).

Наразі можна констатувати, що західні демократії перебувають у кризі через нездатність (неспроможність) слідувати проголошеним ними ж самим принципам та дедалі зростаючий розрив між панівними

елітами та суспільствами (за багатьма рівнями), що суттєво дестабілізує багато країн. Окрім цього, у зв’язку з загальною економічною кризою є проблемне питання щодо забезпечення функціонування сучасної моделі демократії достатніми для цього ресурсами. І саме в момент цієї слабкості вони мають дати відповідь на виклик з боку РФ, при цьому у військово-безпековому компоненті вони аж надто критично залежать від “парасольки” США. Все це разом створює ситуацію дуже небезпечної невизначеності, яка провокує значну турбулентність для всього європейського простору на найближче десятиліття.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Основним уроком для України є необхідність серйозної системної роботи над формуванням сталої соціально-економічної системи, прискорення процесів розумної внутрішньої консолідації, швидкого реформування військово-безпекового сектору та перегляд деяких наївних чорно-білих підходів у зовнішній та безпековій політиці. **Одним з основних висновків (який інтуїтивно вже зробило суспільство, але більшість еліт не наважуються проголосити) є необхідність опори винятково на власні сили і взяття відповідальності за розвиток України на себе, а не постійно чекати різних “імпульсів” з-за кордону або сподіватися на чинсь допомогу.**

Способи протистояння “гібридній” агресії Росії для України та Європи є різними через цілком об’єктивні обставини. Хоча один рецепт є спільним для обох сторін – стати або забезпечити внутрішню міцність (політичну, економічну, соціальну, інформаційну та ін.). На додаток до цього треба на рівні державних рішень і заяв більше враховувати реальний стан речей, а не перебувати в полоні чи то власних ілюзій, чи стереотипів минулого. І на підставі цього проводити зважену політику, обов’язково (і бажано заздалегідь) підкріплюючи її необхідними ресурсами.

Для України насамперед це означає інтенсивну та системну роботу із запуску “економічного двигуна” країни, “зшивання України” в соціально-політичному плані (робота з мінімізації кричущих нині соціальних розшарувань і регіональних протиріч), розробка і надання всьому народу реалістичної візії майбутнього (куди ми хочемо прийти і як цього досягти), яка об’єднала б переважну більшість народу.

Окремою сферою для нагальних зусиль є активна, системна робота з покращення військово-безпекового компонента держави, кінцевою середньостроковою метою чого має стати досягнення таких параметрів, які дозволяти б завдати неприйнятної (навіть смертельної) шкоди агресору. Доповненням до цього має стати постійна робота над розбудовою активної та розумної зовнішньої політики та відповідної дипломатії України (питання стратегії і тактики, ресурсного та кадрового забезпечення). В контексті Росії такий системний підхід має також передбачати підготовку “контратакувальних” заходів та інструментів, які дозволять діяти на випередження чи нівелювати можливі недружні кроки з боку РФ.

Для Європи рецепт є більш складним, оскільки Європа спочатку поділяється на членів і не-членів

ЄС, а потім кожна з груп має свої окремі підгрупи з різними інтересами та оцінками щодо Росії. Певною закономірністю чи феноменом є однак той факт, що всі європейські країни, які мають кордони з РФ, за останні два роки провели серйозний перегляд своїх ресурсів і потужностей у військово-безпековому секторі та періодично висловлюють занепокоєння діями РФ та закликають згуртуватися для ефективного її стримування.

У цей же час більш віддалені від РФ сусіди намагаються знайти можливості для діалогу з РФ на різних треках та зниження напруженості внаслідок цього. І за такої ситуації вести мову про єдину позицію чи ЄС, чи Європи стосовно Росії досить важко, а тим більше давати поради щодо дій, оскільки дії визначаються конкретною попередньою власною оцінкою (а вона є різною) та інтересами (які часто не дуже збігаються навіть у рамках однієї країни). ■

УКРАЇНА МАЄ ПЕРЕСТАТИ БУТИ ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ПОЛІГОН, ДЕ КРЕМЛЬ ОПРАЦЬОВУЄ СВОЇ “ГІБРИДНІ” ПРИЙОМИ ВПЛИВУ

Володимир КОПЧАК,
заступник директора
Центру досліджень армії,
конверсії та роззброєння

– Специфіка, напрями й цілі російської “гібридної” війни в Україні та Європі. У чому вразливість західних демократій?

Дійсно, “гібридна” війна Кремля проти України та проти європейських країн має схожу природу, хоча й різні кінцеві цілі стосовно об'єктів атак.

“Гібридний” наступ Москви, активізацію та комплексний характер якого ми спостерігаємо з початку 2014р., є нічим іншим як інструментарієм реалізації сучасної геополітичної парадигми РФ.

Ряд експертів вважають, що Кремль перейшов до активної фази відновлення такого собі неоімперського державного утворення у форматі Радянського Союзу-2, де присутність України має стати не єдиною, однак критично важливою умовою існування. На мій погляд, стратегічна задача Кремля, що вирішується методами, які сьогодні прийнято називати “гібридними” – дещо простіша та менш глобальна. Вона полягає в банальному збереженні існуючого режиму, існуючої несучої конструкції влади в Кремлі, що тримається на сформованому симбіозі силовиків і придворних олігархів. Утримувати цю хитку конструкцію без зовнішньої “експансії” стає дедалі важче. Насамперед через плачевну ситуацію в економіці. Звідси – і тотальне

формування образів ворогів із використанням усього інструментарію чорної пропаганди, інформаційного терору як невід’ємного атрибуту “гібридної” війни.

Реалізуючи стратегію “множинності конфліктів”, Кремль намагається відсунути стратегічні кордони протистояння з іншими світовими центрами сили шляхом створення та провокування за периметром власних кордонів керованого поясу нестабільності. Перейти у васальну залежність або стати сірою “санітарною” зоною має весь пострадянський простір – як багаторазово декларована “історична зона інтересів і впливів Росії”. За задумом кремлівських “гібридних” стратегів, на цей “пояс” ніхто крім Москви не повинен мати ані впливів, ані принаймні бажання співпрацювати.

Триваюча ставка Кремля на нарощування напруженості і протистояння в різних регіонах світу, формування і демонстрація важелів впливу на конфліктні зони чітко лягає у вказану парадигму. Кремль готує базис для подальшого торгу з іншими світовими центрами сили, насамперед, Вашингтоном (сподіваючись, що такий момент неодмінно настане). Щоб через певні поступки виторгувати собі ексклюзивні права на Україну і на весь пострадянський простір. Із цього ж сценарію – й стимулювання розколу у ЄС та НАТО, провокування напруженості між різними геополітичними гравцями (США – КНР, США – Іран тощо). За ідеального для Кремля сценарію вже найближчим часом світ має погрузитися у нову фазу “багатополярної холодної війни”, де Росія бачить себе одним з головних гравців і центрів впливу.

Феномен України полягає в тому, що вона на поточний момент уже пережила весь інструментарій кремлівської “гібридної” навали, який поєднує традиційні воєнні дії та весь спектр інших, невійськових, деструктивних факторів впливу, покликаних знищити українську державність і суб’єктність як таку. Йдеться про підривну діяльність у прямому сенсі та роздмухування політичних і соціальних конфліктів агентами впливу, економічний тиск та інформаційний “терор” (пропагандою це вже важко називати), кібератаки та енергетичний шантаж... Саме потужне комплексне застосування всієї гамми тиску проти єдиної жертви і призвело власне до появи терміну “гібридна” війна. Унікальність України в тому, що вона наразі змогла встояти і продовжує стримувати цю навалу, що викликає нові і нові істерії в Кремлі. Можна стверджувати, що кремлівський “проект Новоросія” зазнав повне фіаско, однак до перемоги ще дуже далеко – тепер у Кремля ціль – вся Україна в статусі або васалу, або сірої санітарної зони...

Говорячи про вразливість західних демократій, ми маємо демонстрацію класичного прикладу, коли “наші недоліки є продовженням наших переваг”. Європейська демократія зі своїми базовими цінностями та свободами завжди буде неготовою протидіяти брутальним впливам ззовні. Останні резонансні теракти в Парижі та Брюсселі, що мали релігійну природу, є яскравим тому прикладом. Як влучно зазначив російський публіцист О.Невзоров: “Між нашим світом та світом фанатиків і дикунів є одна принципова різниця: в них “Шарлі” бути не може. А в нас він є”.

Кремль же просто наразі досить вдало використовує у власних інтересах весь комплекс проблем, що роз'їдають зсередини Євросоюз у нинішньому його форматі – від недолугої міграційної політики до відсутності де-факто системи координації дій спецслужб, у т.ч. в питанні протидії терористичним загрозам. Дотичність Кремля до терактів в європейських столицях потребує окремого вивчення. Однак, маніакальні натяки різних рупорів Кремля на кшталт “давайте співпрацювати, скасуйте санкції та віддайте нам Україну – і вас перестануть підривати...” говорять самі за себе.

– Уроки та висновки російсько-українського конфлікту. Як Україні та Європі протистояти “гібридній” агресії Росії?

Хочу сказати, що слово “конфлікт” у питанні є недоречним. Так, коли німецькі або французькі політики чи експерти поступово починають переходити від дефініцій “українська криза” чи “громадянська війна в Україні” до визначення “російсько-український конфлікт” – це безумовний прогрес в усвідомленні того, що відбувається насправді. Однак українці мають чітко розуміти, що триває брутальна російсько-українська війна, причому війна на знищення України як суб'єкта, який є головною ціллю Кремля.

Останній рік відзначився появою ґрунтовних досліджень феномену “гібридної війни Кремля” – як в Україні, так і за кордоном. Вражає кількість трудів та їх географія (від Франції до Росії, де виділяється робота російського автора Ю.Федорова¹¹). Безумовно, всі ці дослідження заслуговують на вивчення і переосмислення. Головне, щоб різноманітні теоретичні викладки не загнали в тінь і не нівелювали головного факту та головного поточного уроку – у випадку російської агресії проти України ми маємо справу із зухвалою загарбницькою війною, що за відсутності належної реакції з боку світу може зруйнувати існуючу систему міжнародної безпеки.

Ряд європейських країн поступово починають усвідомлювати, що стали об'єктами російських

“гібридних” впливів. Крок за кроком приймаються показові, нехай і дуже спізнілі, інституціональні рішення у відповідь. Так, остання резолюція Європарламенту про протидію російським ЗМІ б'є у саме серце пропагандистської машини Москви та викликає природну істеріку кремлівських ляльководів.

Берліну та Парижу, Софії та Бухаресту, Варшаві чи Вільнюсу – всім європейцям варто усвідомити, що “гібридна” війна Кремля проти них уже триває і триває системно. Можна сперечатися про її фази чи попередні етапи¹². Однак це не скасовує необхідності системної протидії цим “гібридним” впливам.

Цілком слушно вважається, що жодна європейська держава самотужки не здатна ефективно протистояти “гібридній” агресії, хоча Україна подекуди спростовувала на практиці цей постулат. І певні тенденції свідчать, що в короткостроковій перспективі Києву доведеться залишатися де-факто один на один з ворогом.

Перелік рецептів, щоб встояти, є дуже широким і торкається практично всіх сфер функціонування держави. Розмови про реформи та боротьбу з корупцією виглядають банальністю, однак Україна, що відбувається як стала європейська демократична держава, є найбільшим кошмаром Москви і найбільш ефективною зброєю проти Кремля на всі часи безвідносно того, керуватиме там Путін чи хтось інший...

Переформатування сектору безпеки під нові виклики та “гібридні” загрози вже триває, окремою головною стратегічною метою держави має стати побудова в найкоротші терміни дійсно професійного війська з відповідними рівнями підготовки, забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. Військові мають стати елітою суспільства. Окремого реформування (а місяцями і створення з нуля) потребує система територіальної оборони.

Якщо говорити про міжнародне співробітництво в протидії “гібридній” агресії РФ, то Україна має перестати бути винятково об'єктом досліджень як полігон, де Кремль опрацьовує свої “гібридні” прийоми впливу. Київ має переходити до активних дій та ініціатив. Як конкретний крок, у 2017р. в Україні має запрацювати “Центр протидії гібридним загрозам” (назва робоча) під егідою НАТО, що має поєднати зусилля державного та громадського сегментів безпекового сектору. Відповідні рішення про створення існує, справа за імплементацією.

У питанні налагодження міжнародних відносин у пошуку партнерів для протидії “гібридній” агресії Кремля доцільно розширювати географію. На окрему увагу заслуговує співпраця з країнами, що вважаються “залізними” союзниками Кремля. Знакові події зараз відбуваються у Молдові. Відповідні сигнали надходять з Мінська. Можна не сумніватися про усвідомлення Астаною всієї глибини нових ризиків і загроз крізь призму “гібридної” агресії Кремля. Дуже скоро ми можемо отримати найнесподіваніших союзників у цій “гібридній” війні... ■

¹¹ Очевидно, йдеться про книгу “Гибридная война по-русски”. – Ред.

¹² Найбільш ґрунтовно ці речі опрацьовані в дослідженнях колег із Центру Глобалістики “Стратегія XXI”, де серед іншого було запроваджено в обіг влучний термін “Гібресія”.

РОСІЙСЬКА “ГІБРИДНА” АГРЕСІЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ: ПОЗИЦІЇ І ОЦІНКИ ЕКСПЕРТІВ

Експертні опитування Центру Разумкова з проблем зовнішньої політики дають можливість визначити позиції та оцінки фахівців. За останні роки було проведено ряд експертних опитувань з проблем українсько-російських відносин. Останні три дослідження – попередні (жовтень 2014р., листопад 2015р.) і нинішнє (листопад 2016р.) відбивають ставлення українського експертного співтовариства до причин і наслідків російсько-українського конфлікту, динаміку експертних оцінок упродовж трьох років російської агресії¹.

Останнє за часом дослідження, продовжуючи цю тему, також містить позиції і оцінки українських фахівців стосовно форм і засобів російської “гібридної” агресії не лише на українському напрямі, але й проти країн Європи. Сьогодні Кремль веде масовану і скоординовану кампанію з метою дезінтеграції європейського співтовариства, послаблення євроатлантичного партнерства, залучення союзників серед країн ЄС і загалом – переформатування європейського простору за власним сценарієм.

Наразі Росія здійснює активну інформаційну експансію в європейському медіа-просторі, формує проросійське лобі в середовищі політиків і громадських діячів, втручається у виборчі процеси, здійснює шпигунські, розвідувальні акції тощо.

Така “гібридна” агресія Росії становить серйозну небезпеку з огляду на складні електоральні процеси в Європі, які характеризуються зростанням активності праворадикальних, націоналістичних сил, ростом євроскептицизму та антиамериканізму.

Думки представників експертного середовища є важливими для розуміння засобів, механізмів і наслідків агресивної політики РФ на європейському континенті, прогнозування подальшого розвитку подій і, відповідно, пошуку нової моделі протистояння російському впливу в Україні та Європі.

Результати проведеного опитування дають підстави для наступних спостережень і висновків.

Причини і наслідки російсько-українського конфлікту

Найчастіше експерти погоджуються з тим, що російсько-український конфлікт можна охарактеризувати поширеним нині терміном “гібридна” війна. Тобто йдеться про комплексний, багатовимірний характер російської агресії, яка містить різні компоненти: військовий, економічний, енергетичний, інформаційний тощо.

На думку експертів, цілями агресії Росії є зміна влади і встановлення контролю (протекторату) над Україною, унеможливлення європейської і євроатлантичної інтеграції. При цьому, значна частка опитаних наголошують на тому, що Кремль, розв’язавши війну проти України, намагається дезінтегрувати та знищити зовсім українську державність.

Найбільш небезпечними засобами російської “гібридної” агресії є пропагандистська експансія в українському медіа-просторі, ведення бойових дій в зоні АТО, мілітаризація Криму та ОРДЛО. Також вкрай небезпечними, на думку фахівців, є шпигунська діяльність російських спецслужб, підтримка “п’ятої” колони в органах влади і ЗМІ, підбурювання сепаратистських настроїв у регіонах.

Найбільш негативним наслідком російсько-українського конфлікту експерти вважають зростання негативного ставлення громадян України до громадян Росії і росіян до українців. Слід звернути увагу на те, що під час попереднього опитування

експерти насамперед відзначали руйнування економічних зв’язків. Можна припустити, що розрив економічних контактів уже сприймається як доведений факт, проте, саме вододіл недовіри та відчуження між народами обох країн на тривалий час визначатиме характер і атмосферу відносин між Києвом і Москвою.

Заради врегулювання конфлікту не слід йти на поступки Росії і сепаратистам. Таку думку поділяють найбільша частка опитаних експертів. Більшість експертів не погоджується з тим, що Україні слід відмовитися від претензій стосовно незаконності анексії Криму та заради примирення відмовитися від вступу до ЄС і НАТО. Також більшість опитаних проти надання Донбасу особливого статусу.

Неоднозначними є думки щодо тактики і стратегії дій України на російському напрямі. Експерти досить критично оцінюють тактику і стратегію дій керівництва України. Водночас, порівняно з попередніми дослідженнями, помітно зросла частка респондентів, які погоджуються з тим, що керівництво країни має тактику дій стосовно Росії. Однак, щодо стратегії, як і раніше, переважають скептичні оцінки. При цьому, у більшості експертів немає сумнівів у тому, що російське керівництво має тактику і стратегію дій на українському напрямі.

Найбільш реальними сценаріями подальшого розвитку відносин Україна-Росія є або продовження конфлікту в нинішньому стані, або консервація конфлікту з наступним періодом

¹ Останнє за часом експертне опитування проведено Центром Разумкова 17-28 листопада 2016р. Опитано 92 експерти – представники центральних і регіональних органів влади, державних і неурядових дослідницьких структур, незалежні експерти, представники ЗМІ.

Результати цього опитування порівнюються з результатами попередніх опитувань, які були опубліковані в журналі “Національна безпека і оборона”, 2015, №8-9, с.53-58.

конфронтації без застосування зброї. Думки респондентів між цими варіантами поділилися майже напів. Незначною є частка тих, хто прогнозує подальшу ескалацію конфлікту.

Більшу загрозу, порівняно з “заморожуванням” конфлікту, становить для України надання ОРДЛО особливого статусу у складі України. Тобто представники експертної спільноти з цих двох варіантів врегулювання конфлікту на Сході України найбільш небезпечним вважають саме варіант “автономізації” Донбасу, який активно пропонує російська сторона в “нормандському” та “мінському” переговорних процесах.

Російська “гібридна” агресія: європейський вимір

Більшість експертів переконані в тому, що Росія здійснює “гібридну” агресію проти країн ЄС. Лише кожен десятий дотримується протилежної точки зору. Зрозуміло, що агресія Росії на європейському напрямі відрізняється від “гібридної” війни з Україною цілями та засобами (зокрема, воєнного характеру).

Цілями Кремля на європейському напрямі є розвал ЄС, знищення об’єднуючих цінностей та формування нового європейського устрою під егідою РФ. Це загалом поєднується з іншою ціллю Росії – відродженням “імперської величі” і забезпеченням домінуючих позицій на європейському континенті.

Найбільш небезпечними засобами російської агресії є формування проросійського лобі в середовищі європейських політиків і громадських лідерів, втручання у виборчі процеси, пропаганда в європейському інформаційному просторі. Водночас, серед дуже небезпечних засобів експерти відзначають фінансову допомогу проросійським партіям, шпигунські розвідувальні акції і кібератаки. Привертає увагу те, що порівняно меншу загрозу, на думку експертів, становлять економічні санкції Кремля проти ЄС.

Уразливість ЄС насамперед обумовлена браком єдності та координованості дій країн ЄС проти Росії, браком політичної волі лідерів Євросоюзу, а також накопиченням внутрішніх проблем. Також, на думку експертів, заважає ефективному протистоянню російської експансії хибне уявлення природи, специфіки та цілей нинішнього російського режиму.

Ефективність санкцій країн Заходу щодо Росії оцінюється досить стримано. Експертна оцінка їх ефекту дорівнює 3,2 бали (за п’ятибальною шкалою). Це дещо вище, порівняно з результатами попереднього дослідження.

На думку більшості експертів, Захід поступово послаблюватиме санкції і шукатиме компромісу з Росією. Лише кожен п’ятий прогнозує, що рівень конфронтації Захід-РФ залишиться на нинішньому рівні. Можна припустити, що такі прогнози обумовлені результатами президентських виборів у США, виборами в Болгарії, передвиборчою ситуацією в Австрії і Франції, де лідируючі позиції посідають сили, зорієнтовані на пошук компромісу з Росією.

Найбільша частина експертів не виключають можливості поширення російської військової експансії (після України та Сирії) на інші країни. Наголошуючи на можливості поширення експансії, респонденти насамперед називають

країни Балтії (в першу чергу Латвію), а також Білорусь, Молдову, Казахстан. Тобто, на думку експертів, є загроза розповсюдження російської експансії щодо країн-сусідів.

Перспективи російсько-українського конфлікту

Більшість експертів вважають, що найбільш оптимальною моделлю відносин з РФ є “обмежене співіснування”, що передбачає жорстке відстоювання національних інтересів з розумними компромісами, але при цьому, визначення пакета питань, де компроміс є неможливим (питання Криму, європейської інтеграції України, її державно-політичного устрою тощо). Однак, помітно зросла частка фахівців, які виступають за більш жорсткий варіант “ворожого співіснування” – згортання співробітництва та контактів з РФ як країною-агресором. При цьому, ніхто з опитаних не поділяє ідею повернення до попередньої практики декларативного стратегічного партнерства.

Серед найбільш важливих кроків щодо протистояння російській агресії експерти відзначають: (а) зміцнення і модернізацію Збройних Сил України та інших силових структур; (б) проведення ефективних внутрішніх реформ; (в) протистояння інформаційному впливу РФ. Також важливими кроками фахівці вважають позбавлення від економічної, енергетичної залежності від РФ і жорстке відстоювання національних інтересів за допомогою країн-партнерів України.

Експерти загалом не очікують змін політичного режиму в Росії. Більшість з них переконані у збереженні та консервації нинішнього режиму в РФ (наступній каденції В.Путіна). Причому, порівняно з попереднім дослідженням, частка тих, хто поділяє думку щодо консервації режиму, помітно зросла і водночас різко (майже в 4 рази) зменшилася частка тих, хто прогнозує позитивні демократичні зміни.

Подолати відчуження між громадянами України і Росії можна лише у віддаленій перспективі. Таку думку, як і раніше, поділяють більшість опитаних експертів. Водночас, зменшилася частка тих, хто вважає це можливим протягом 1-10 років. При цьому зросла частка респондентів, переконаних у тому, що відчуження між народами двох країн не вдасться подолати ніколи.

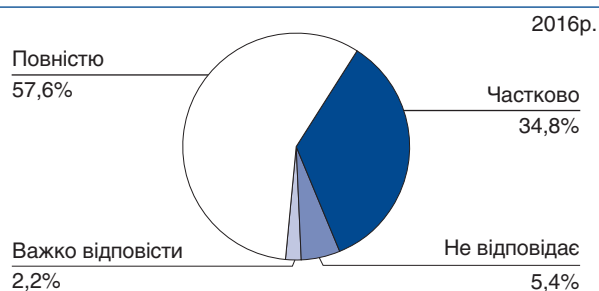
У найближчий період (1-3 роки) ставлення України до РФ визначатиметься наслідками російської агресії. На думку експертів, ставлення Києва до Москви будуть визначати: людські втрати на війні на Сході України; територіальні втрати (анексія Криму, окупація окремих районів Донбасу); недовіра до нинішнього російського керівництва. Також значною мірою впливатимуть на двосторонні відносини відчуження між громадянами України і Росії та фінансово-економічні втрати від російської агресії. Саме ці чинники, на думку фахівців, тривалий час визначатимуть характер, специфіку та атмосферу відносин України і Росії.

Підсумовуючи думки експертів, слід констатувати – російська “гібридна” агресія таїть величезну небезпеку не лише для України, але й для Європи в цілому. Сьогодні під загрозою, з одного боку, державність України, з іншого – єдність ЄС, нинішній устрій на європейському континенті. Відтак, край важливим є пошук шляхів, механізмів і засобів протистояння імперській експансії Кремля.

ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Наскільки термін “гібридна” війна відповідає нинішньому російсько-українському конфлікту?
% опитаних експертів

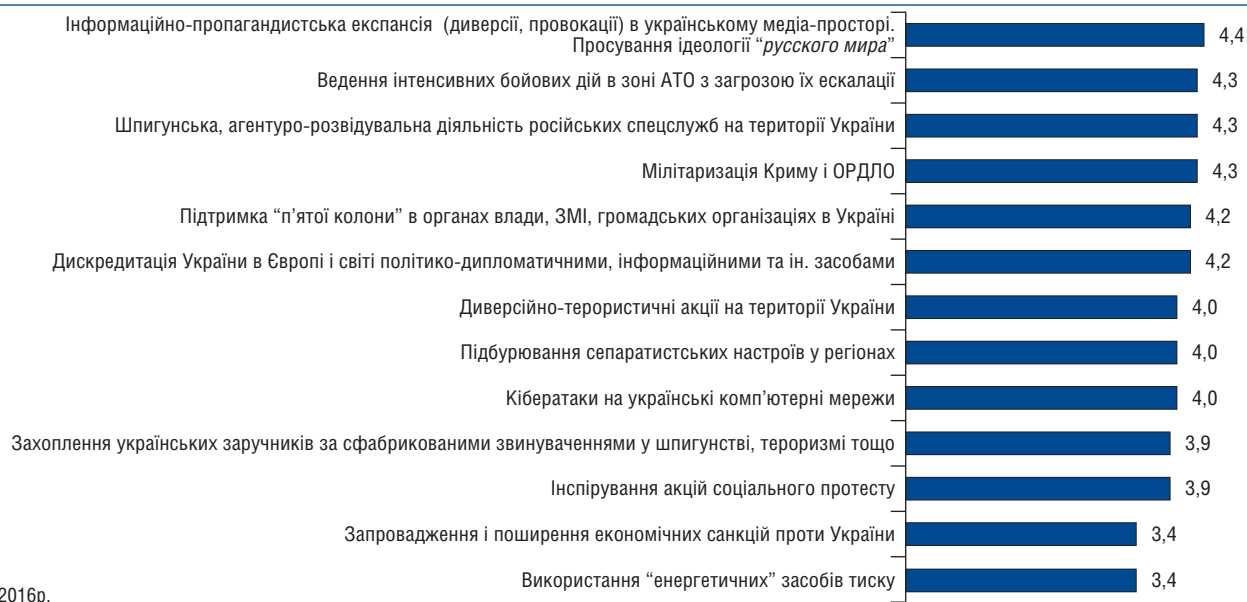

Якими є цілі агресії Росії проти України?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Оцінка рівня небезпеки засобів, що використовує Росія проти України*, середній бал

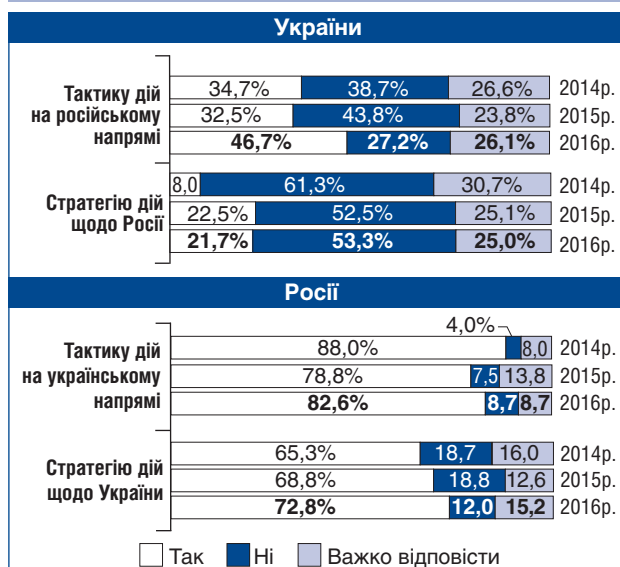
* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає мінімальну небезпеку, а “5” – максимальну небезпеку.

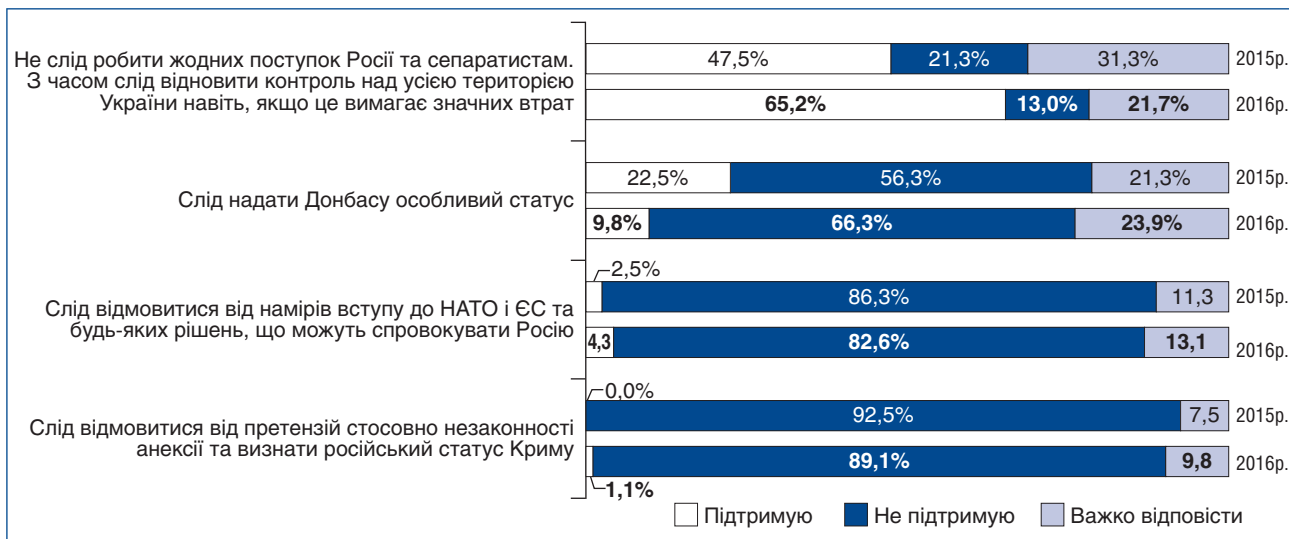
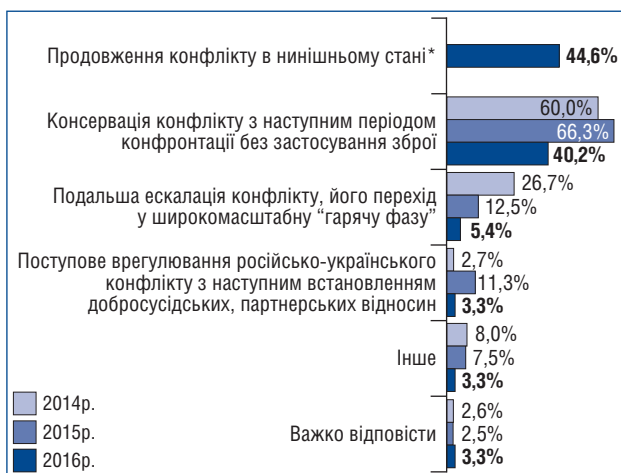
Якими є найбільш негативні наслідки російсько-українського конфлікту для двосторонніх відносин?*
% опитаних експертів

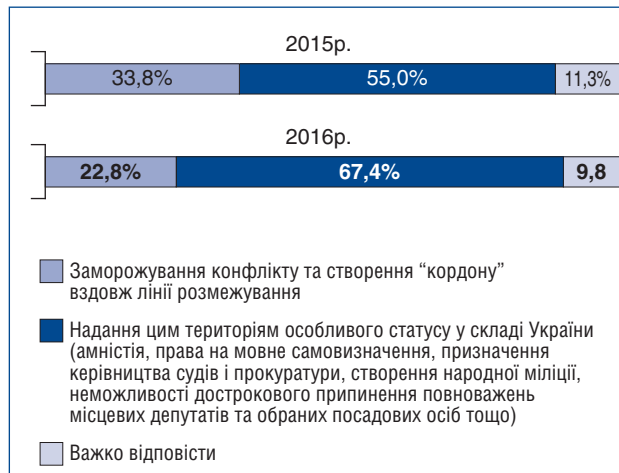
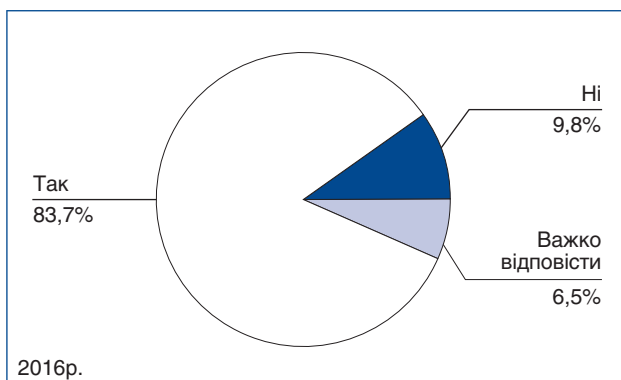
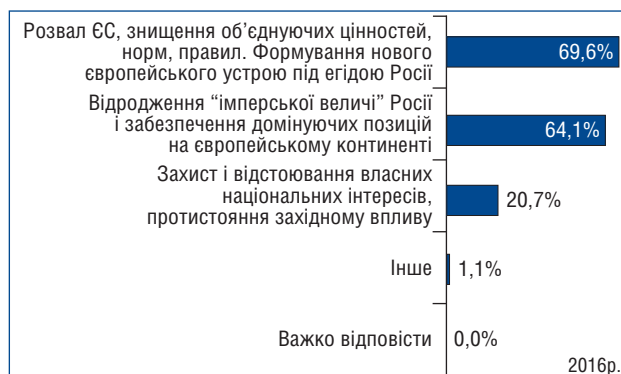
* Експертам пропонувалося відзначити три прийнятні варіанти відповіді.

Чи має керівництво...?
% опитаних експертів

Чи підтримуєте Ви наведені можливі рішення заради врегулювання російсько-українського конфлікту?
 % опитаних експертів

Який сценарій подальшого розвитку відносин Україна-Росія є найбільш реальним у найближчій перспективі (рік-два)?
 % опитаних експертів

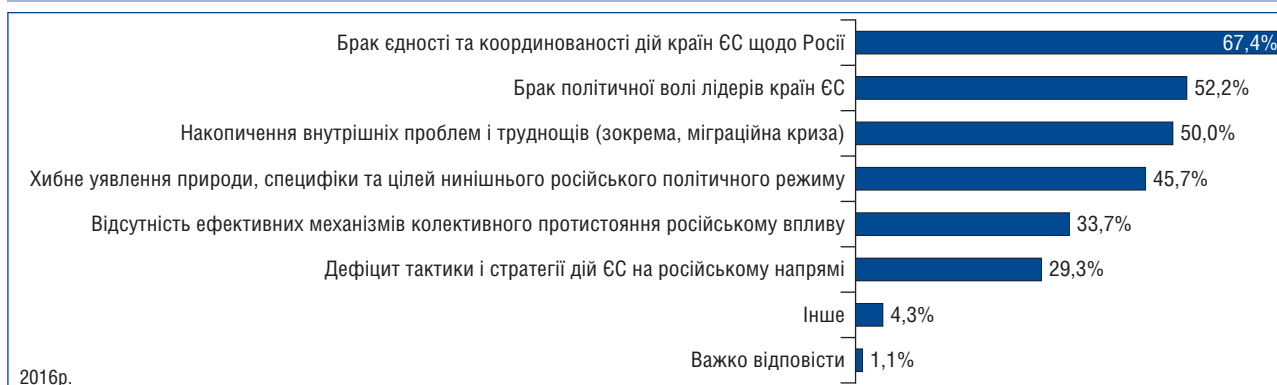
*В анкетах 2014р. і 2015р. такий варіант відповіді не пропонувався.

Який варіант врегулювання конфлікту на Сході становить більшу загрозу для стабільності та розвитку України?
 % опитаних експертів

РОСІЙСЬКА "ГІБРИДНА" АГРЕСІЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР
Чи здійснює Росія "гібридну" агресію проти країн ЄС?
 % опитаних експертів

Якими є цілі Росії на європейському напрямі?*
 % опитаних експертів

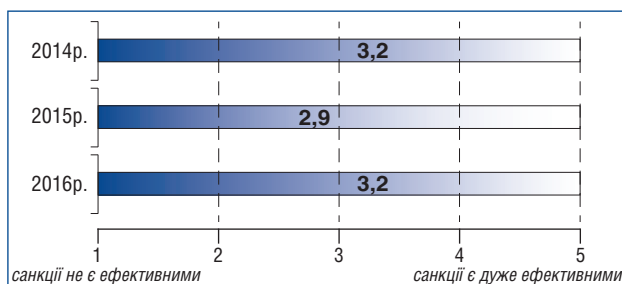
* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Які засоби “гібридної” агресії Росії є найбільш небезпечними для ЄС?*
середній бал

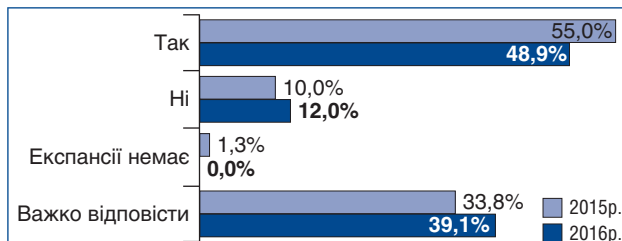
* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає мінімальну небезпеку, а “5” – максимальну небезпеку.

У чому найбільша вразливість ЄС у конфлікті з Росією?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Як Ви оцінюєте ефективність санкцій країн Заходу щодо Росії для врегулювання російсько-українського конфлікту?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає, що санкції не є ефективними, а “5” – є дуже ефективними.

Чи може російська військова експансія (після України і Сирії) поширитися на інші країни?*
% опитаних експертів**Чи зміниться політика країн Заходу щодо Росії у ближчій (1-3 роки) перспективі?***
% опитаних експертів

ПЕРСПЕКТИВИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Яка модель відносин з Росією є найбільш прийнятною на нинішньому етапі?
% опитаних експертів

* В анкеті 2014р. цей варіант відповіді називався “обмежене партнерство”.

Оцінка важливості наступних практичних кроків України щодо протистояння російській агресії*, середній бал

	2015р.	2016р.
Зміцнення і модернізація Збройних Сил України та інших силових структур (у т.ч. за допомогою ззовні), забезпечення надійного захисту кордонів	4,8	4,8
Проведення ефективних внутрішніх реформ (боротьба з корупцією, реформа судової, правоохоронної систем тощо)	4,8	4,8
Протистояння інформаційному впливу РФ	4,6	4,6
Жорстке відстоювання національних інтересів із залученням до переговорного процесу з РФ третіх країн – партнерів України, міжнародних організацій	4,5	4,5
Позбавлення від надмірної економічної, енергетичної залежності від РФ	4,7	4,5
Ефективне використання зовнішньої фінансово-економічної підтримки та політико-дипломатичної солідарності	4,6	4,4
Реалізація курсу інтеграції до НАТО з перспективою вступу	4,3	4,3
Успішна інтеграція до ЄС	4,5	4,2
Перегляд (обмеження/скасування) контактів з РФ у різних сферах і галузях (насамперед у сфері ВПК)	4,2	3,9
Перегляд нормативно-правової бази Україна-РФ з огляду на нинішній стан двосторонніх відносин	4,0	3,7
Перегляд двосторонніх інституційних механізмів українсько-російських відносин	3,8	3,7
Запровадження візового режиму з РФ	3,5	3,3
Реалізація Мінських домовленостей	3,7	3,1
Відновлення Україною статусу ядерної держави	2,8	2,5
Інше	3,0	—**

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає “не важливо”, а “5” – “дуже важливо”.

**В анкеті 2016р. такий варіант відповіді не пропонувався.

Який сценарій подальшого розвитку внутрішньої ситуації в Росії є найбільш реальним?
% опитаних експертів

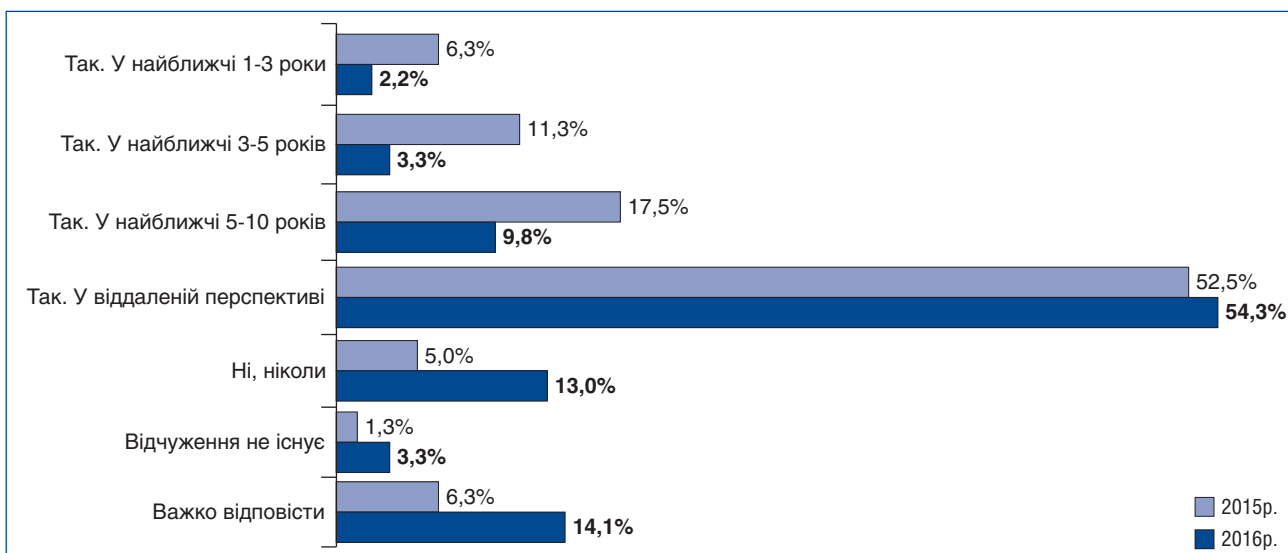
Що найбільшою мірою визначатиме ставлення України до Росії у найближчий (1-3 роки) період?*
середній бал

	2015р.	2016р.
Людські втрати від війни на Сході України	4,6	4,5
Територіальні втрати (анексія Криму, окупація окремих районів Донбасу)	4,5	4,5
Недовіра до нинішнього російського керівництва	4,3	3,9
Фінансово-економічні збитки від російської агресії	4,0	3,8
Відчуження між громадянами України і РФ	4,0	3,8
Політико-економічна ситуація в Україні	4,0	3,8
Позиція і вплив країн Заходу	3,4	3,3
Політико-економічна ситуація в Європі і світі	3,6	3,3
Політико-економічна ситуація в Росії	3,6	3,2
Інше	4,3	—**

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає "не визначатиме", а "5" — "найбільшою мірою визначатиме".

**В анкеті 2016р. такий варіант відповіді не пропонувався.

Чи можна подолати відчуження між громадянами України і Росії?
% опитаних експертів

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ ОЧИМА ГРОМАДЯН

Складовою досліджень Центру Разумкова у сфері зовнішньої політики є моніторинг громадської думки, що відбиває динаміку геополітичних орієнтацій громадян України, дає можливість з'ясувати їх оцінки відносин з іншими державами та міжнародними організаціями, визначити ставлення до актуальних подій в Європі і світі.

Очевидно, трагічною подією для України стала російська агресія, яка принесла країні численні страждання і втрати – загинули понад 10 тис. українських громадян, окуповано 44 тис. км² території, зруйновано 20% промислового потенціалу. За три роки війни громадяни України отримали від “братньої” країни величезний травматичний досвід, внаслідок чого кардинально змінилися позиції та оцінки українців стосовно стану відносин з Росією, її державних інституцій, політики Кремля щодо України, характеру та перспектив контактів Києва та Москви.

Результати останніх соціологічних досліджень упродовж 2014-2016рр. дають підстави говорити про виникнення і поглиблення вододілу недовіри і відчуження до країни-агресора. Очевидно, це не локальний емоційний плеск, не ситуативне коливання настроїв – російська “гібридна” агресія спричинила довготривалі і глибинні зміни в позиціях і поглядах. Тому є підстави говорити про те, що саме ця “ментальна складова” російсько-українського конфлікту на тривалий час визначатиме характер, атмосферу і специфіку відносин Києва та Москви.

Чергове дослідження, присвячене проблемам українсько-російських відносин, проведене Центром Разумкова в листопаді 2016р.¹ Під час опитування громадяни характеризували стан відносин Україна-РФ, визначали причини та наслідки російсько-українського конфлікту, оцінювали політику РФ на українському напрямі, прогнозували подальший розвиток двосторонніх відносин.

СТАН УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Найчастіше громадяни характеризують відносини України і Росії як ворожі. Частка респондентів, які поділяють цю точку зору, в листопаді 2016р. склала 46%. (Максимум (57%) таких оцінок спостерігався під час гострої ескалації бойових дій у жовтні 2014р.). Значною (37%) є частка тих, хто вважає їх поганими. Лише 12% обрали нейтральну характеристику “нестабільні” і майже ніхто (2%) не вважає їх добрими. З огляду на відсутність жодних перспектив вирішення проблеми анексованого Криму та невизначеність мирного врегулювання ситуації на Донбасі – немає підстав прогнозувати, що така картина оцінок стану двосторонніх відносин ближчим часом зміниться на краще.

Привертає увагу те що, мірою наближення до зони конфлікту зменшується частка тих, хто вважає українсько-російські відносини ворожими – їх частка знижується від 55% у Західному регіоні до 41% на Донбасі² (за рахунок зростання частки тих, хто вважає їх поганими чи нестабільними). Це можна пояснити тим, що серед жителів східних регіонів традиційно вищим був рівень симпатій до Росії, найбільш помітними проросійські настрої, – звідси схильність давати більш “помірковані” характеристики стану українсько-російських відносин.

Головними причинами російсько-українського конфлікту є намагання України вийти з-під впливу РФ, неприйняття Москвою євроінтеграційного курсу Києва та загалом України як самостійної держави з незалежною зовнішньою політикою. Усі вони пов'язані з однією головною причиною – російське керівництво розглядало та

розглядає Україну як зону власних “привілейованих” інтересів на пострадянському просторі, а її незалежність – як “штучне” і “тимчасове” явище, “історичний казус”. Очевидно, що європейська та євроатлантична інтеграція України сприймаються Москвою саме як прагнення виходу Києва з-під російського впливу. Щоб запобігти спробам України позбавитися російського впливу, Кремль розпочав “гібридну” війну, застосовуючи весь спектр методів знищення – від воєнної експансії на Донбасі до економічного тиску, енергетичного шантажу, інформаційних диверсій, підігрівання сепаратистських настроїв і підтримки терористичних організацій на українській території.

Окремо слід звернути увагу на те, що досить невеликою (5%) є частка опитаних, які вважають причиною російсько-українського конфлікту порушення прав російськомовного населення на Сході. Як відомо, саме це проголошувалося кремлівським керівництвом і підконтрольними йому мас-медіа як головні причини конфлікту на Донбасі.

Найбільш негативним наслідком російсько-українського конфлікту є руйнування економічних зв'язків між країнами. З цим погоджуються більшість (60%) респондентів. На другій позиції – погіршення міждержавних політико-дипломатичних відносин (44%), на третій – зростання негативного ставлення українців до росіян і росіян до українців (38%). Слід зазначити, що на відміну від попереднього дослідження (листопад 2015р.) дещо зменшилася частка респондентів, які відзначають енергетичний аспект і навпаки зросло число тих, хто наголошує на негативних наслідках гуманітарного характеру.

¹ Використані результати опитувань, проведені соціологічною службою Центру Разумкова протягом останніх років. Останнє за часом дослідження проведене 18-23 листопада 2016р. Було опитано 2 015 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

² Використовується наступний розподіл територій за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; **Донбас** – Донецька, Луганська області.

Відносини між народами України і Росії за останній рік погіршилися. Це констатують більшість (61%) опитаних. Разом з тим, частка таких оцінок зменшувалася на фоні максимального показника, зафіксованого в жовтні 2014р., тоді респонденти порівнювали ці відносини з кінцем 2013р., – тобто з ситуацією, яка існувала ще до розгортання конфлікту на Донбасі. При цьому до негативу можна віднести й те, що майже третина (29%) опитаних наголошують на тому, що ці відносини (як нині є поганими) – не змінилися.

Ставлення до керівництва Росії і державних інституцій було негативним упродовж 2014-2016рр. У листопаді 2016р. частка тих, хто негативно ставиться до Президента РФ, становила 74% і є майже аналогічною показнику квітня 2014р. Схожою є динаміка ставлення громадян й до інших державних інституцій РФ – Уряду та Державної Думи.

Ставлення до громадян Росії є більш стриманим, порівняно з державним керівництвом Росії. Однак, порівняно з квітнем 2014р., число українців, які позитивно ставляться до них, помітно скоротилося з 45% до 29%, водночас рівень негативного ставлення не суттєво змінився з 17% до 21%, а частка тих, хто ставиться нейтрально, дещо збільшилася – з 33% до 39%. Отже, найчастіше громадяни України наголошують на нейтральному ставленні до росіян. Але загалом таку картину оцінок за останні роки, де явно переважає нейтральне та негативне ставлення можна розглядати як свідчення дистанціювання, недовіри та відчуження українців від росіян.

Оцінки респондентів у регіональному плані є досить очікуваними. Частка тих, хто негативно ставиться як до державного керівництва Росії, так і до громадян Росії, є найвищою у Західному та Центральному регіонах. Разом з тим, негативне ставлення до державного керівництва Росії переважає в усіх без винятку регіонах.

Логічним наслідком російсько-українського конфлікту є й те, що більшість (57%) респондентів наголошують на тому, що відчужають відчуження між громадянами (суспільствами) України та Росії.

ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОСИН КИЄВА І МОСКВИ

Громадяни досить песимістично оцінюють перспективи розвитку відносин Україна-РФ ближчими роками. У 2014р., після початку російсько-українського конфлікту, анексії Криму і війни на Донбасі різко зменшилася частка респондентів, які сподіваються на покращання відносин України та Росії, та істотно зросла частка тих, хто вважає, що вони надалі погіршуватимуться. (Якщо в квітні 2012р. таку думку поділяли 8% опитаних, то в листопаді 2016р. – 35%). Очевидно, до негативних прогнозів можна віднести й відповіді тих, хто вважає, що ці відносини залишаться без змін, – тобто російсько-український конфлікт у нинішньому стані триватиме й надалі.

Найбільші частки респондентів не очікують змін на краще у відносинах Києва і Москви ближчим часом (1-5 років). На думку відносної більшості (40%) опитаних, це скоріше може відбутися у більш віддаленій перспективі – 5-10 років.

За останні роки суттєво змінилися позиції громадян стосовно того, якою має бути політика України на російському напрямі. Протягом 2002-2012рр. стабільна більшість опитаних підтримувала поглиблення співпраці з Росією. З 2014р. картина оцінок

кардинально змінилася – найчастіше громадяни відзначали необхідність дистанціювання від РФ: ішлося або про зменшення співпраці і впливу РФ на Україну, або про згортання співробітництва з Москвою. У листопаді 2016р. частка тих, хто виступає за поглиблення співпраці між Україною та Росією, склала 21% (нижчий показник – 15% зафіксовано в листопаді 2015р.).

Жителі Східного, Південного регіонів і Донбасу частіше виступають за поглиблення співпраці з Росією, ніж у Західному та Центральному регіонах.

Висновки

Узагальнені результати досліджень дають можливість відстежити динаміку позицій та оцінок громадян, зробити наступні висновки.

Російська агресія змінила позиції і думки громадян стосовно Росії, стану двосторонніх відносин, російського керівництва, перспектив відносин з РФ тощо. З огляду на невизначеність перспектив врегулювання російсько-українського конфлікту наврайд чи є підстави прогнозувати ближчим часом зміни на краще у ставленні українських громадян до Росії.

Найчастіше громадяни оцінюють відносини України і Росії як ворожі. Причина – російська агресія проти України, ворожа політика Кремля на українському напрямі.

На думку громадян, російсько-український конфлікт спричинений намаганням України вийти з-під впливу РФ, несприйняттям Москвою України як самостійної держави з незалежною зовнішньою політикою та її курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Отже, Росія розглядає Україну як підконтрольну зону свого впливу і протидіє спробам України вийти з-під цього впливу, застосовуючи весь спектр засобів – від економічного тиску до збройної агресії. Лише незначна частина опитаних вважають, що причиною російсько-українського конфлікту є порушення прав російською владою населення на Сході України.

Найбільш негативними наслідками російсько-українського конфлікту громадяни вважають руйнування економічних контактів між країнами, погіршення міждержавних політико-дипломатичних відносин, протистояння в енергетичній сфері тощо.

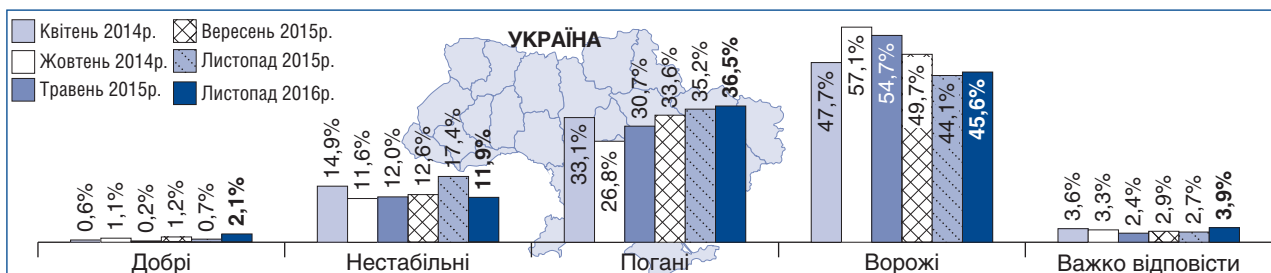
Стабільно негативним є ставлення громадян України до російських державних інституцій – Президента, Думи та Уряду. Водночас, протягом 2014-2016рр. змінилося ставлення і до громадян Росії – скоротилася частка українців, які позитивно ставляться до росіян. Хоча серед відносної більшості респондентів переважає нейтральне ставлення. При цьому більшість опитаних констатують, що за останній рік погіршилися відносини між народами двох країн і вони відчують відчуження між українцями та росіянами.

Громадяни дуже скептично оцінюють перспективи відносин України з Росією в найближчі роки. На їх думку, принаймні в середньостроковій перспективі (1-5 років) не варто очікувати позитивних змін на російсько-українському напрямі.

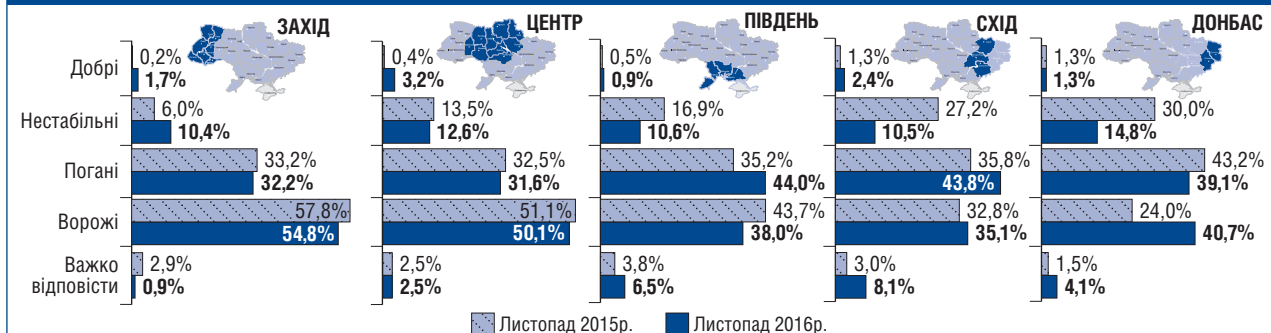
Загалом у позиціях і оцінках громадян відчувається тенденція дистанціювання від Росії. Так більшість опитаних наголошують на необхідності зменшення співпраці і впливу РФ на Україну або згортанні співробітництва з Москвою зовсім.

Як би Ви охарактеризували нинішні відносини України і Росії?

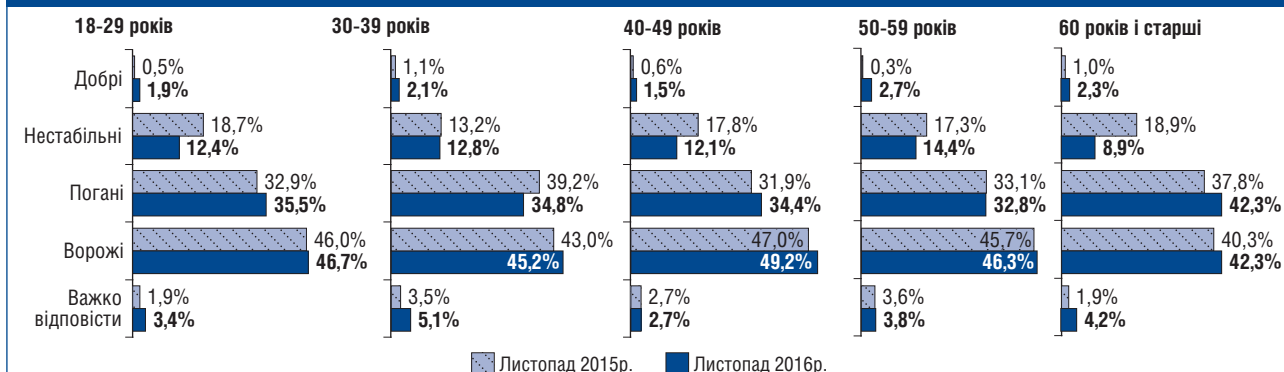
% опитаних

РЕГІОНИ

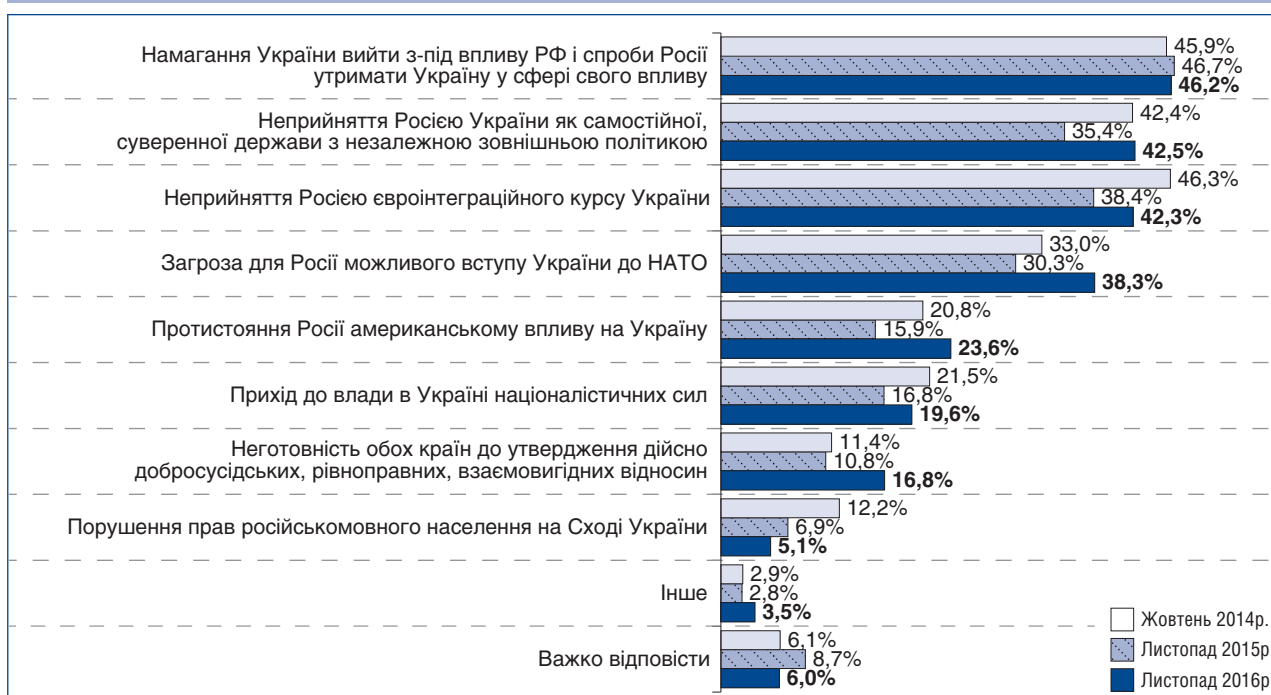

ВІК

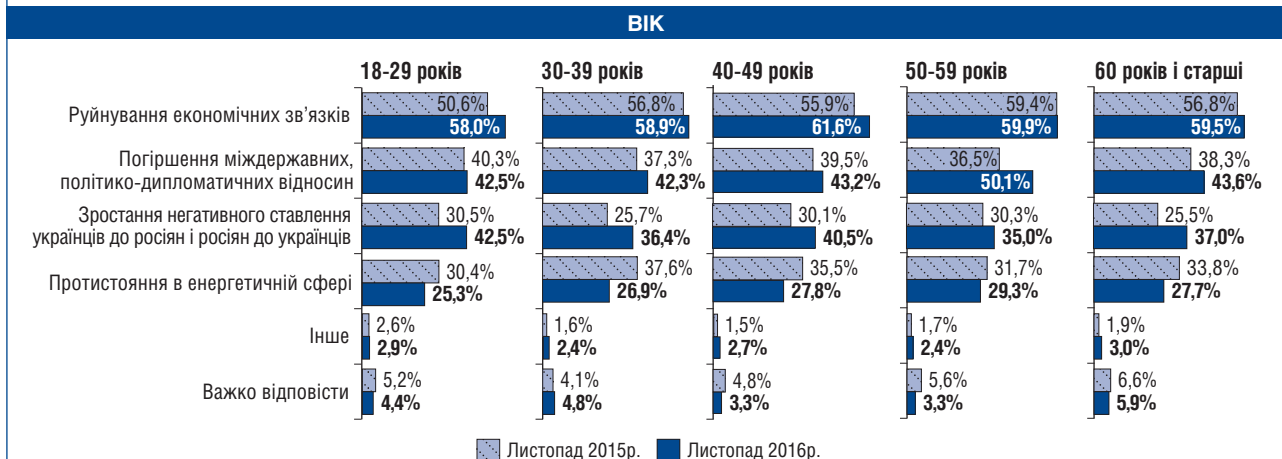
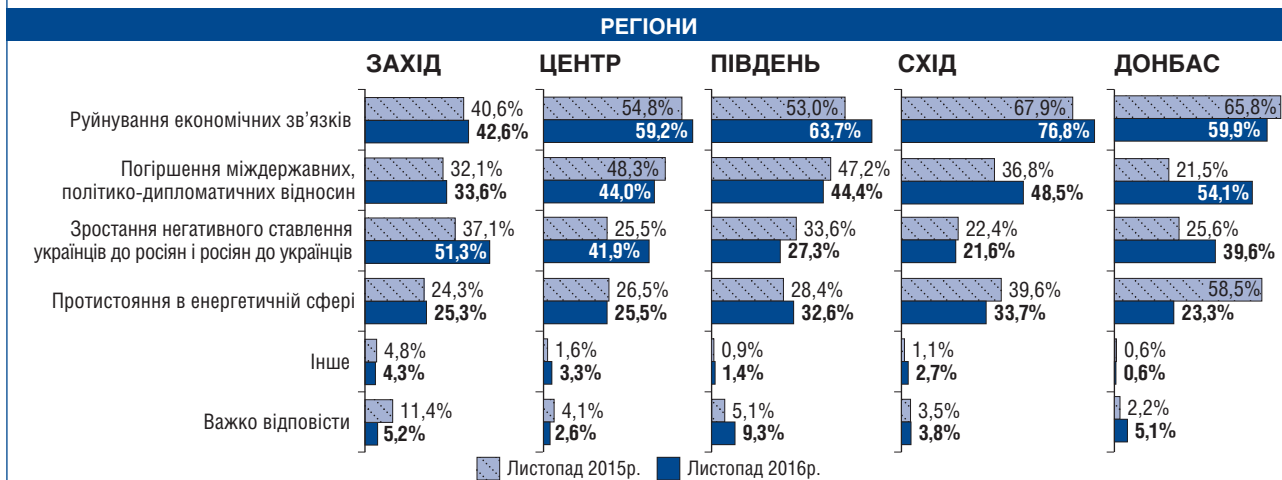
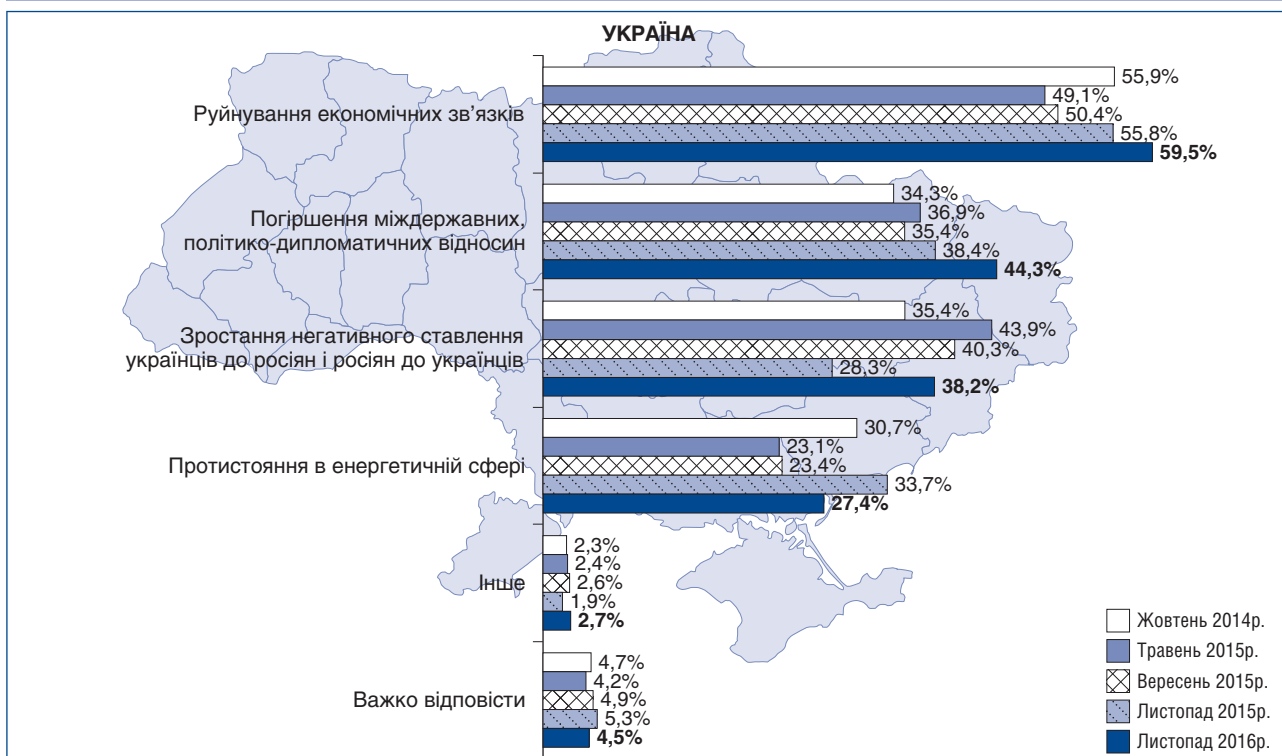
У чому полягають основні причини російсько-українського конфлікту?*

% опитаних

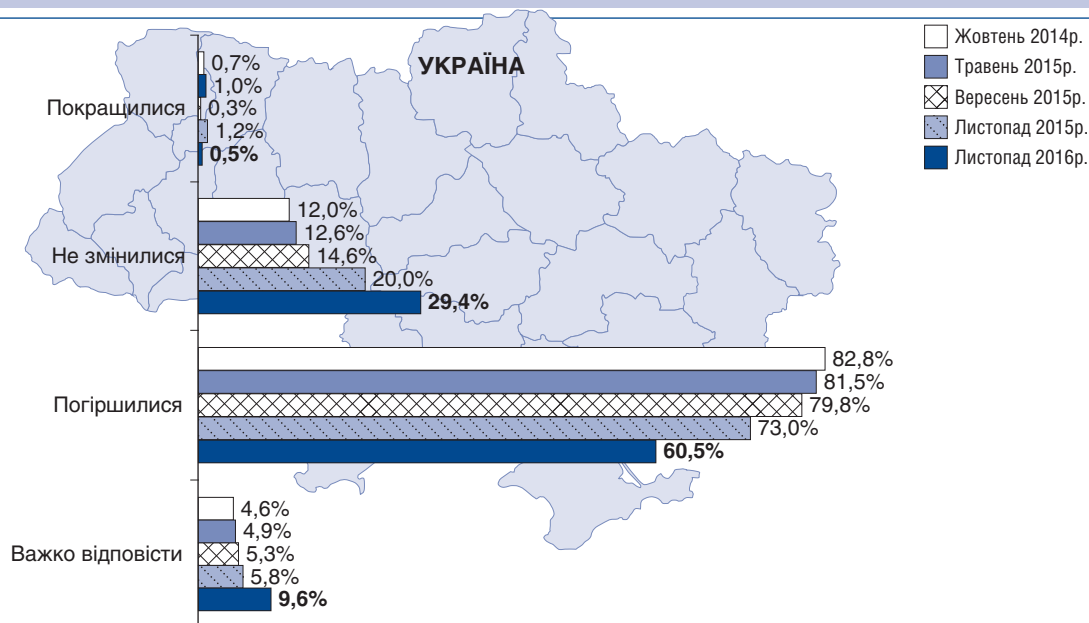
* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

**Якими є найбільш негативні наслідки
російсько-українського конфлікту для двосторонніх відносин?***
% опитаних

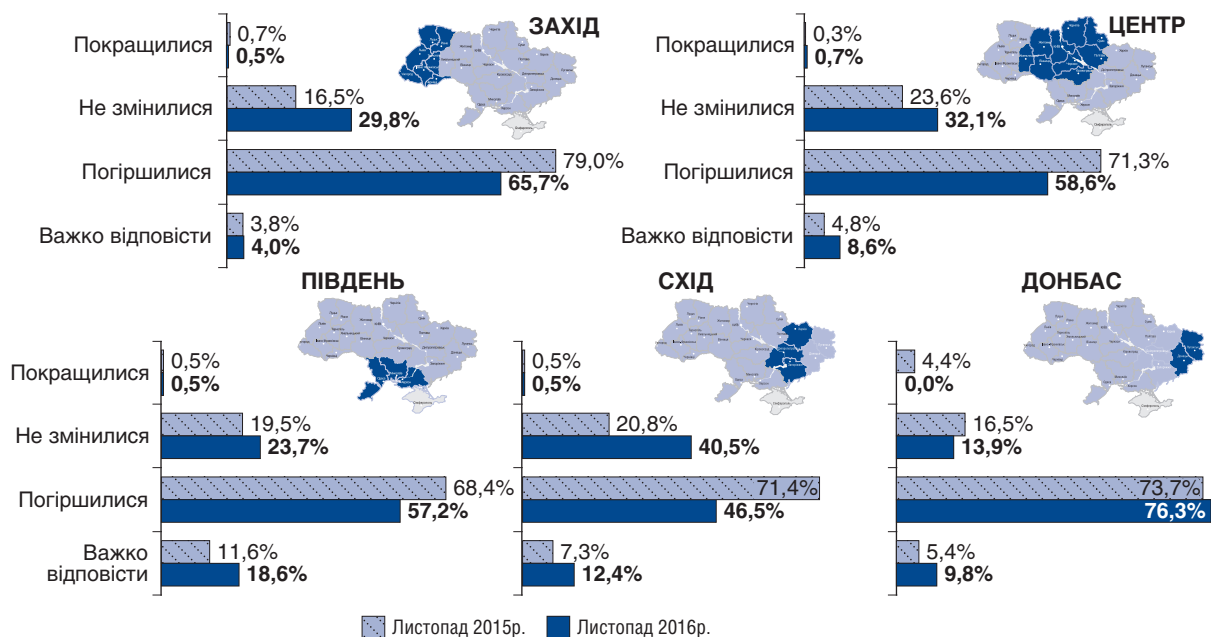

* Респондентам пропонувалося відзначити два прийнятні варіанти відповіді.

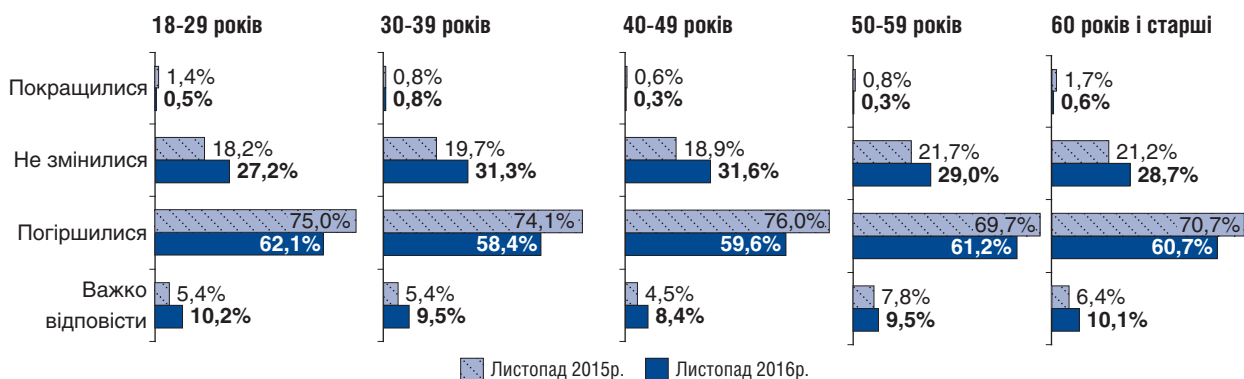
Як за останній рік змінилися відносини між народами України і Росії? % опитаних

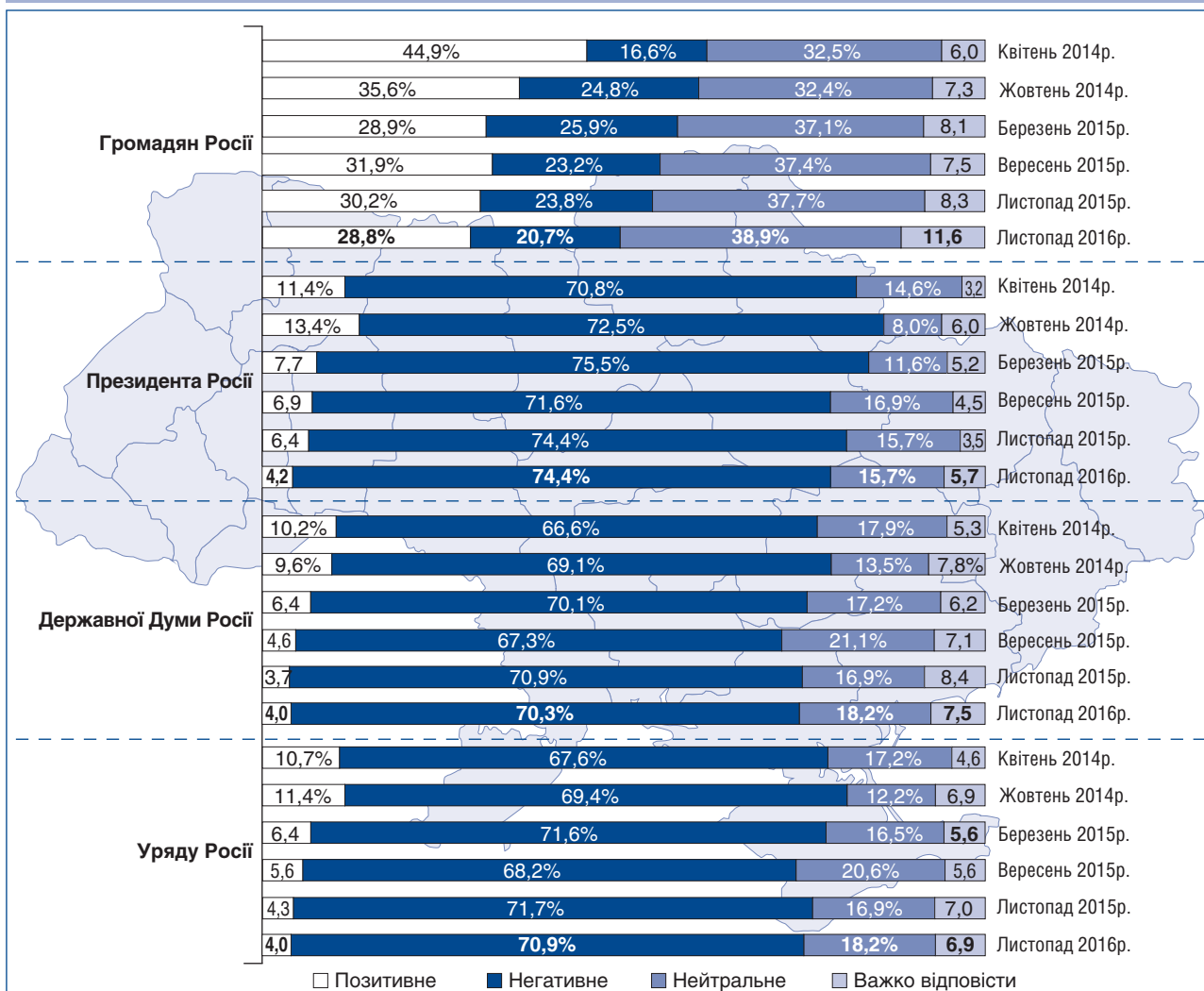

РЕГІОНИ

ВІК

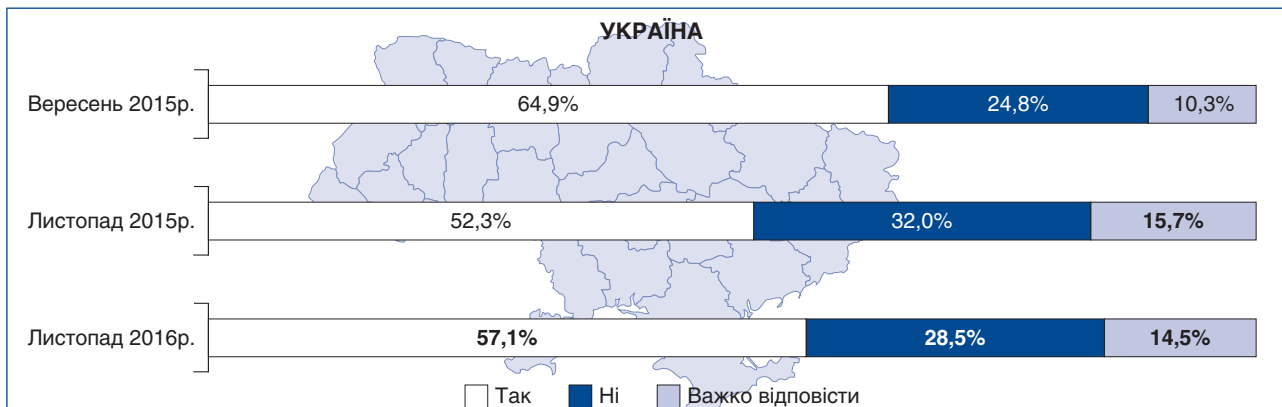
Яким є Ваше ставлення до... ?
% опитаних

РЕГІОНИ (листопад 2016р.)

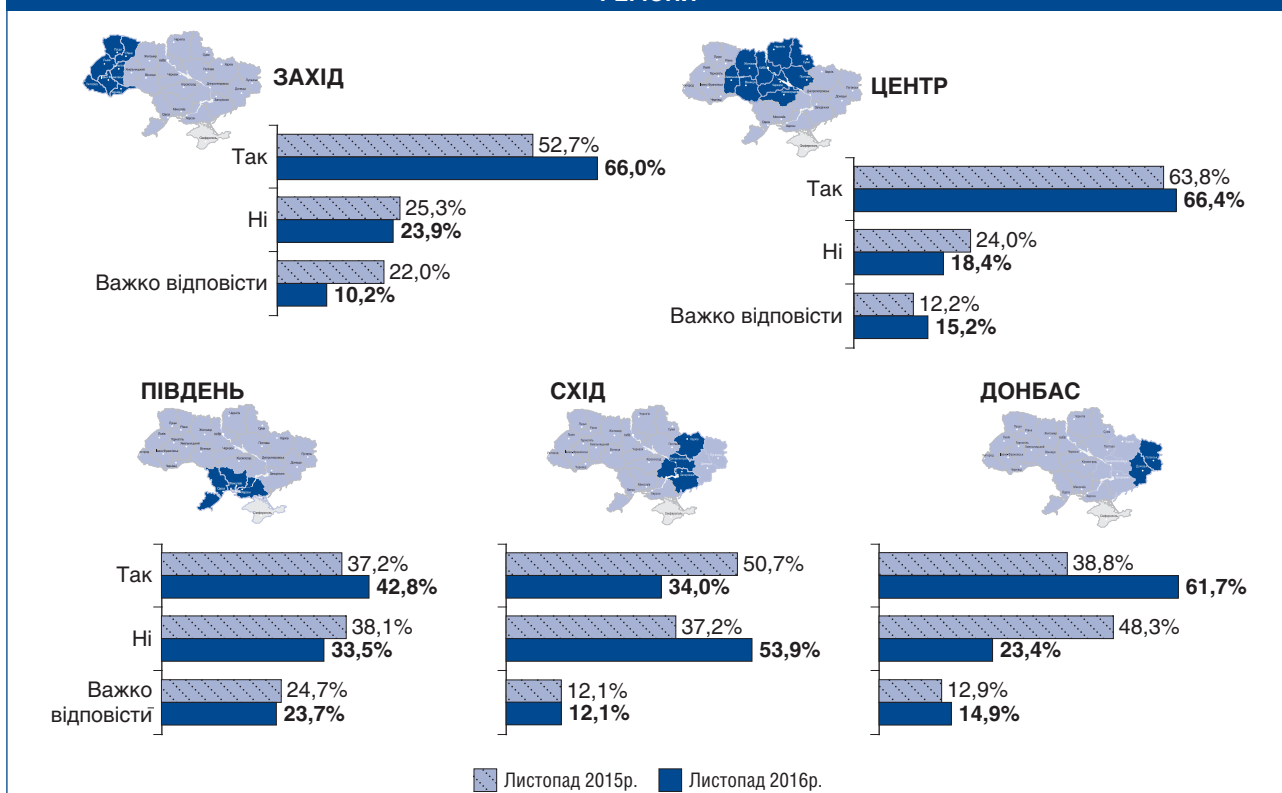
ВІК, роки (листопад 2016р.)

Громадян Росії											
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас		18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Позитивне	16,3	23,7	35,8	53,4	23,3	Позитивне	19,5	26,3	32,6	28,8	35,6
Негативне	31,4	23,1	10,7	5,7	25,2	Негативне	21,9	21,8	18,4	22,8	18,8
Нейтральне	44,9	39,6	40,0	29,1	40,1	Нейтральне	45,0	37,9	39,0	37,2	36,1
Важко відповісти	7,3	13,6	13,5	11,9	11,4	Важко відповісти	13,6	14,1	10,0	11,1	9,5
Президента Росії											
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас		18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Позитивне	1,2	1,6	3,7	9,7	7,9	Позитивне	1,7	3,4	4,5	4,6	6,5
Негативне	92,0	86,6	61,6	53,9	57,0	Негативне	76,0	75,6	75,9	75,9	69,8
Нейтральне	6,1	9,3	20,8	25,9	26,9	Нейтральне	18,0	15,4	14,8	12,5	17,1
Важко відповісти	0,7	2,5	13,9	10,5	8,2	Важко відповісти	4,4	5,6	4,8	7,0	6,6
Державної Думи Росії											
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас		18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Позитивне	0,9	2,3	4,6	8,9	5,7	Позитивне	2,2	2,7	4,2	4,6	5,9
Негативне	90,5	81,7	54,6	47,0	56,5	Негативне	72,4	72,9	70,5	72,6	65,1
Нейтральне	7,1	12,3	25,5	29,3	28,1	Нейтральне	19,1	17,8	18,7	14,4	20,3
Важко відповісти	1,4	3,6	15,3	14,8	9,8	Важко відповісти	6,3	6,6	6,6	8,4	8,7
Уряду Росії											
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас		18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Позитивне	0,9	2,3	4,2	8,1	7,0	Позитивне	2,2	3,2	3,6	4,1	6,1
Негативне	90,8	82,6	54,0	49,3	55,7	Негативне	74,7	73,2	71,3	73,1	64,8
Нейтральне	6,9	12,0	26,0	28,8	28,8	Нейтральне	17,5	16,7	19,0	14,9	21,5
Важко відповісти	1,4	3,0	15,8	13,7	8,5	Важко відповісти	5,6	6,9	6,0	7,9	7,6

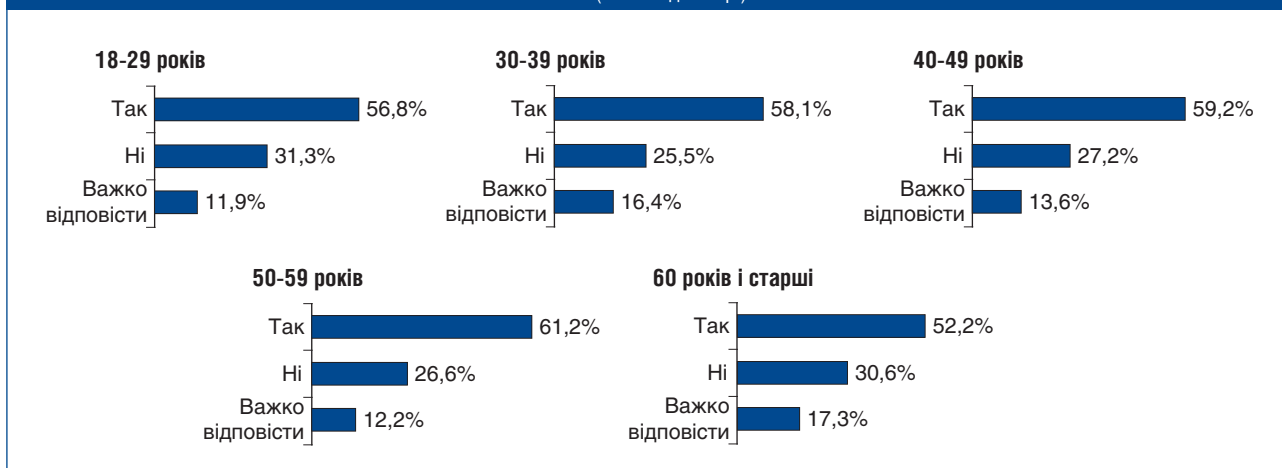
Чи відчуваєте Ви відчуження між громадянами (суспільствами) України і Росії?
% опитаних

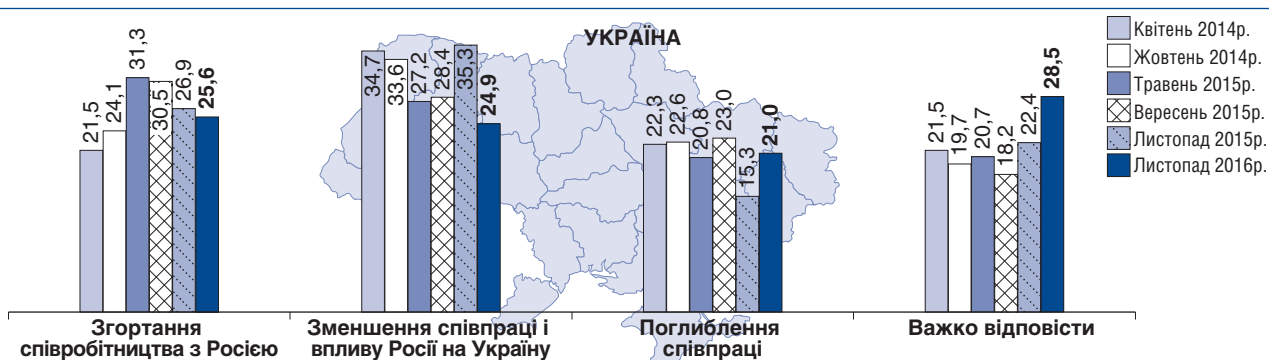
РЕГІОНИ

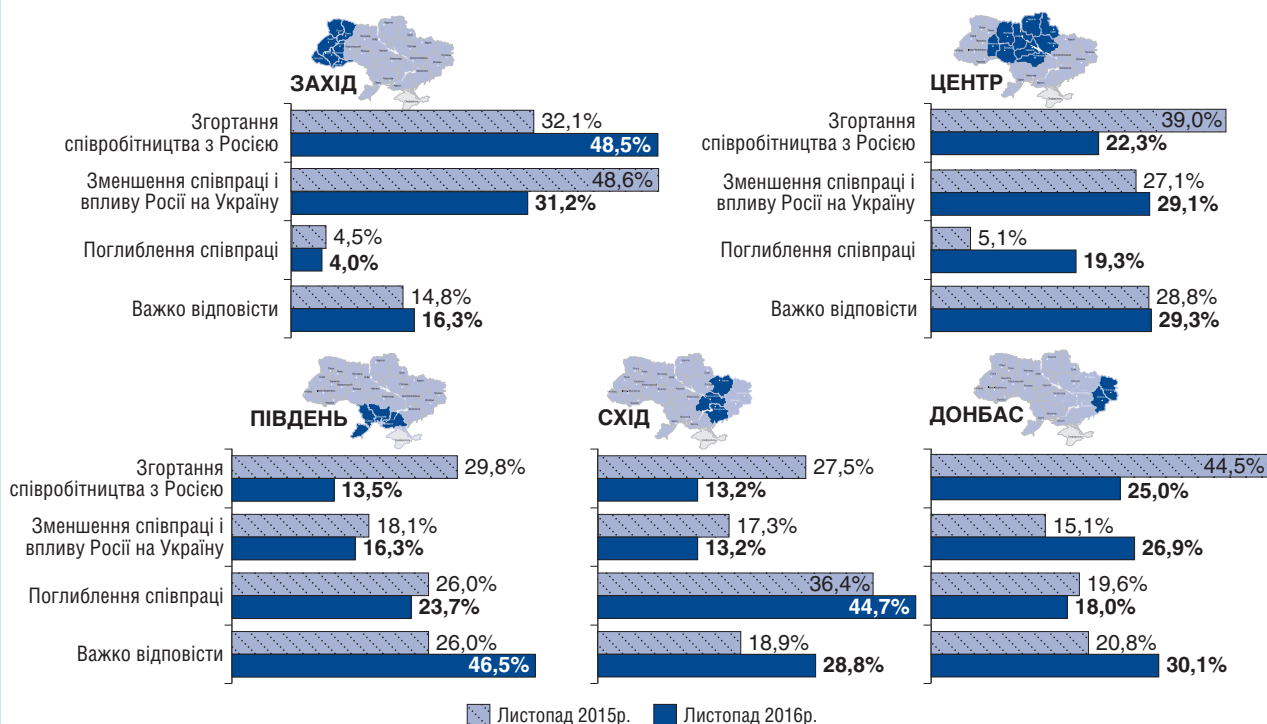
ВІК (листопад 2016р.)

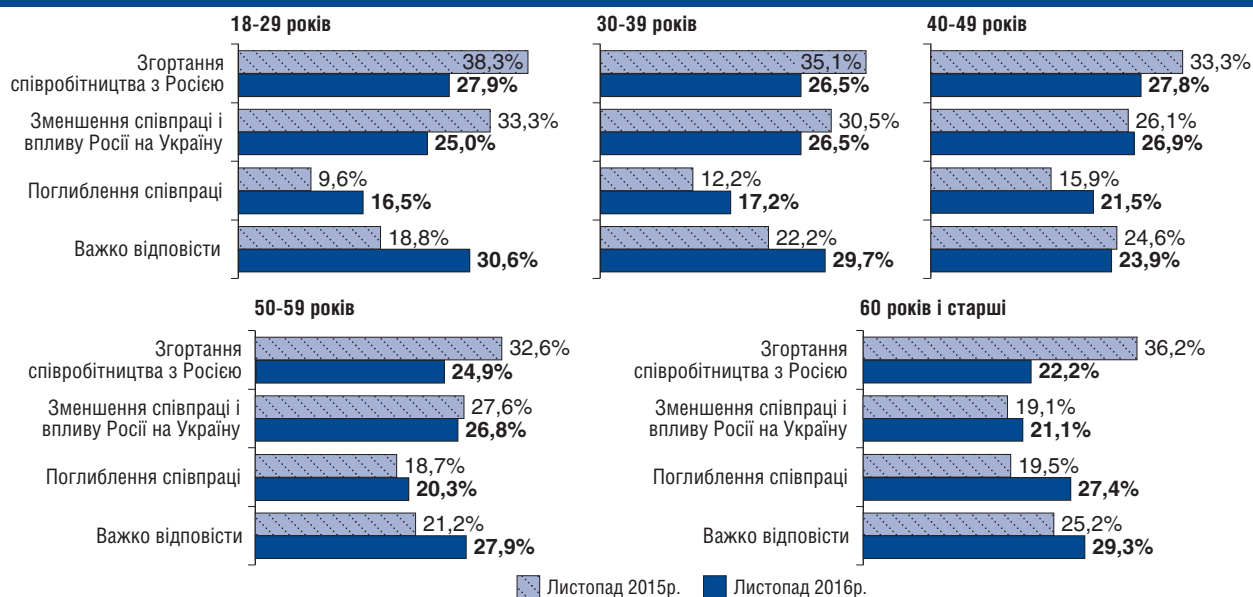
Якою має бути політика України стосовно Росії?
% опитаних

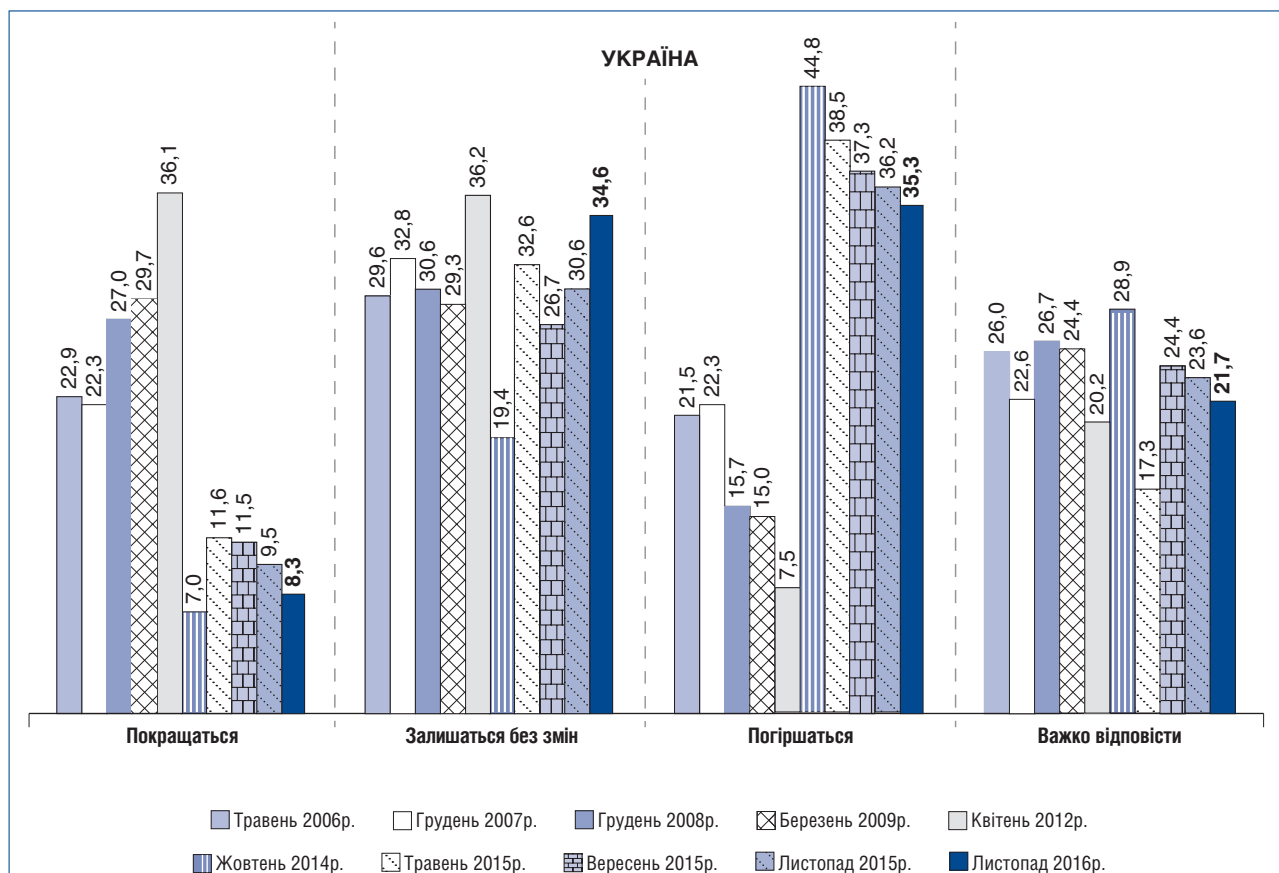

РЕГІОНИ

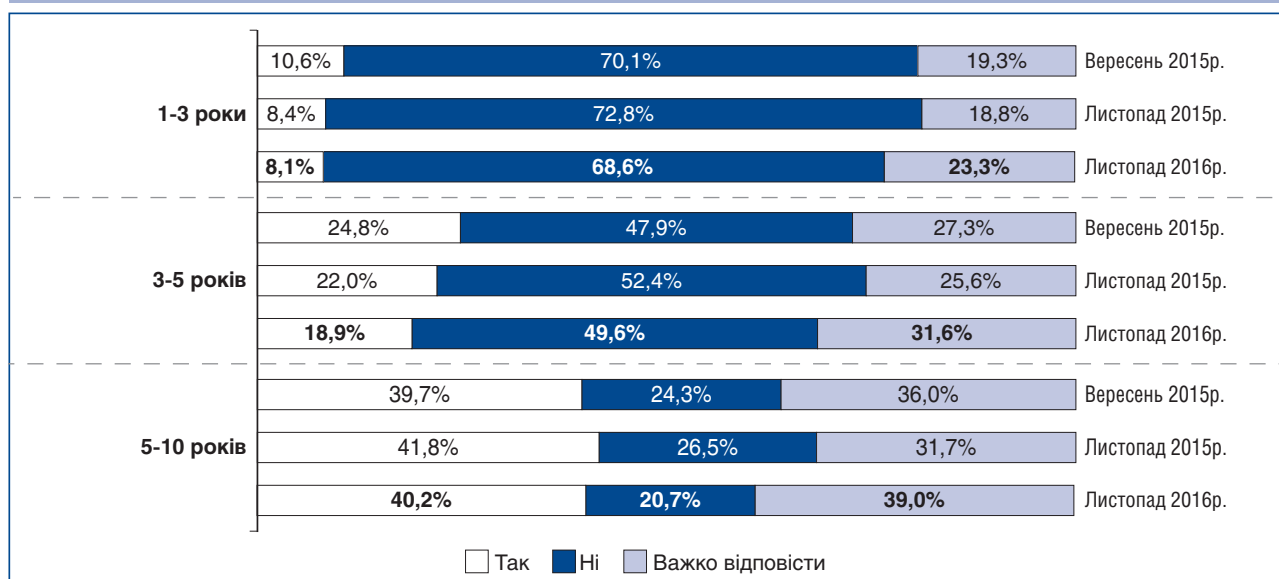

ВІК

Як би Ви оцінили перспективи розвитку відносин України та Росії найближчими роками?
 % опитаних

	Регіони					Вік				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Покращатися	3,8	8,4	7,9	12,9	8,9	4,1	7,2	6,9	10,0	12,2
Залишатся без змін	39,7	35,6	31,5	34,2	28,2	33,7	36,6	33,5	36,5	33,1
Погіршаться	41,4	35,8	29,2	27,2	40,2	35,7	34,5	37,2	37,3	33,3
Важко відповісти	15,1	20,2	31,5	25,6	22,8	26,5	21,8	22,4	16,2	21,5

Чи можуть відбутися зміни на краще в політиці Росії щодо України?
 % опитаних

СПЕЦИФІКА І НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ: ДІАЛОГ ЕКСПЕРТІВ

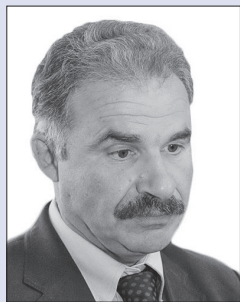
14 грудня 2016р. відбувся Круглий стіл “Гібридна” війна Росії – виклик і загроза для Європи”. У дискусії взяли участь народні депутати України, представники міністерств і відомств, державних і неурядових дослідницьких установ. Під час роботи Круглого столу учасники аналізували сучасний стан і перспективи відносин на осі Захід-Росія, визначали базові тренди конфронтації, обговорювали “фактори вразливості” західного світу.

Багато часу експерти присвятили обговоренню специфіки, методів і засобів “гібридної” війни, яку Росія веде зокрема на європейському континенті. Також не залишилася поза увагою специфіка та характер інформаційної експансії Кремля, використання ним економічних і енергетичних засобів впливу. Крім того йшлося про шпигунсько-агентурну діяльність російських спецслужб, формування проросійського лобі в середовищі європейських політиків і громадських діячів, про втручання у виборчі процеси тощо.

Ключовим питанням дискусії була російська агресія проти України. Підкреслювалося, що експансія Кремля є вкрай небезпечною загрозою суверенітету країни, загалом української державності. Експерти наголошували на тому, що засобами протистояння цій загрозі є здійснення ефективних внутрішніх реформ, зміцнення обороноздатності країни, забезпечення міжнародної підтримки та солідарності.

Нижче публікуються окремі виступи учасників дискусії¹, насамперед тих, чиї думки та позиції не були представлені в матеріалах Заочного круглого столу “Російська “гібридна” агресія: цілі і наслідки, засоби протистояння”².

ЦЕ – ВІЙНА ПРОТИ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ,
заступник голови
Комітету Верховної Ради України
з питань культури і духовності

Коли ми говоримо про “гібридну” війну Росії, яка ведеться конвенційними методами, в економіці, кіберсфері, інформаційному просторі, як то кажуть, “на морі і на суходолі”, розуміємо, що ця війна ведеться, головним чином, проти України. Але й проти всього Заходу – як проти системи цінностей, так і проти народу також.

Колись У.Черчіль сформулював сентенцію про те, що у воєнний час правда є настільки дорогоцінною, що її повинні охороняти караули брехні. Це не найбільш

вдала його сентенція, проте саме вона найбільш сподобалась Й.Сталіну.

Війна проти України ведеться за допомогою брехні, спирається на неї. Як нещодавно вдало підмітив один журналіст – бреше Президент РФ, Голова Уряду, Московський Патріарх, великі і дрібні чиновники. Ще одна колонна, на яку спирається “гібридна” війна – це прагнення використати західні цінності у війні проти Заходу. Тобто використати свободу зібрань, слова, пересувань, політичну свободу для знищення всіх цих свобод. Це величезна проблема, це виклик і запит до суспільств і урядів європейських країн.

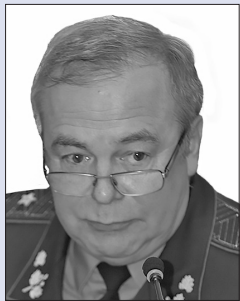
З одного боку, ми не можемо уподібнюватися ворогу в його методах ведення війни. З іншого – коли порядок денний і новинну стрічку одного з найбільших телеканалів формують за допомогою міністерства державної безпеки т.зв. “ДНР” – це ситуація ненормальна. Ненормальною є ситуація, коли терористи, хоч і не напряду, але присутні на телеканалах України і трансюють ідеї “ДНР”, кремлівські заготівки. Це не свобода слова у прямому значенні.

Ці парадоксальні речі ще раз нагадують, з якими інтелектуальними проблемами, практичними і теоретичними, стикаються учасники нашого круглого столу. Проривання до дійсності, до сутності не буде легким. Тому ми повинні робити серйозні висновки. ■

¹ Виступи наводяться в тому порядку, в якому вони представлені на Круглому столі. Тексти підготовлені за стенограмою дискусії та подаються у дещо скороченому вигляді. Деякі виступи супроводжуються посиланнями, зробленими редакцією.

² Докладно див.: інтерв'ю “Російська “гібридна” агресія: цілі і наслідки, засоби протистояння”, вміщені в цьому журналі.

ДЛЯ УКРАЇНИ ДУЖЕ ВАЖЛИВО ЗАЛУЧАТИ НОВИХ СОЮЗНИКІВ І ЗАПРОПОНУВАТИ НОВІ МЕТОДИ БОРотьБИ З АГРЕСИВНОЮ РОСІЄЮ

Ігор РОМАНЕНКО,
генерал-лейтенант запасу,
заступник начальника
Генерального штабу
ЗС України (2006-2010рр.)

“Гібрид” з латинської – це “помісь” чогось, яка надає нові якості та можливості. Основним інструментом “гібридної” війни є створення державо-агресором у державі, обраної для агресії, внутрішніх протиріч і конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії. Експерти називають “гібридну” війну типом конфлікту, який дедалі частіше застосовуватиметься у ХХІ ст.

За останній місяць безпекова ситуація довкола України, на жаль, не покращилася. У цілому, внаслідок позиційної гри на міжнародній арені ризики для майбутнього України збільшилися. Головними причинами цього є намагання ворожої Росії реалізувати активну дипломатію у підготовці оновленого формату відносин з Адміністрацією нового Президента США на тлі розширення руйнівної політики щодо України. Фахівці з інформаційної боротьби визначають більш жорстку риторику Кремля, штучне створення умов для паплюження іміджу України у світі, в т.ч. за рахунок т.зв. шпигунських проєктів, коли українців арештовують з метою ізоляції та навішують ярлики причетності до підготовки терористичних актів.

Зараз відбувається чергова активізація російської експансії. Загалом західний світ сьогодні надто повільний, надзвичайно бюрократичний і неповороткий. Захід не може динамічно та оперативіно приймати рішення. Пошук консенсусів усередині великої групи держав шкодить не тільки Заходу, але й робить Україну більш уразливою. У зв'язку з цим очікування, що саме Вашингтон відіграватиме роль лідера і пропонуватиме новаторські серйозні кроки, можуть виявитися марними. Нині перед Д.Трампом стоїть дилема – або взяти на себе роль лідера та очолити боротьбу проти “путінізму”, або піти на угоду з ворогом України та домовитися про нові правила гри. Отже, ситуація перетворюється на виклик саме для України.

Небезпека появи плану примирення реально існує. Для США така ідея за певних умов може бути сприятливою. А для України стане важким ударом. Сьогодні від багатьох факторів залежить те, наскільки можливо було б переконати нову Адміністрацію США в тому, що слід дотриматися послідовної боротьби та змінити “нормандський” формат. Для Києва було б важливо поєднати “нормандський” формат з форматом країн, які були гарантами суверенітету та територіальної цілісності України за Будапештським

меморандумом. Тобто долучити до переговорного процесу США та Велику Британію. За таких умов баланс сил був би на користь західного світу – навіть у разі відмови Росії від такого формату.

Однак, слід визнати, що беззаперечного лідера для Заходу наразі немає. Це збільшує ризики для України. Поява такого лідера для західних країн, навіть в особі непередбачуваного нового Президента Д.Трампа, стане дуже серйозним психологічним ударом для Росії, адже Путін є психологічно вразливою особою, хоча з високим порогом сприйняття ризиків.

Для України період невизначеності є небезпечним, оскільки всі учасники “нормандської четвірки” на даному етапі не зацікавлені в радикальних змінах. Поки не буде остаточно сформована нова Адміністрація Президента США, поки не буде остаточно ясно, яку позицію займає Д.Трамп, нічого нового не відбудеться.

З іншого боку – можливим є наростання активності бойових дій, оскільки противник постійно використовує військовий важіль “гібридної” війни як аргумент у політичних переговорах. Україна на цьому етапі формулює та оприлюднює на міжнародному рівні вимоги та “червоні лінії”, які влада перейти не може.

На найближче майбутнє актуальним стає вирішення надскладного завдання – донести до Президента США українську позицію, в т.ч. і ідею необхідності залучення до “нормандського” формату країн-підписантів Будапештського меморандуму.

Важливо усвідомлювати, що **головним фронтом для України на сьогодні залишається саме західний фронт – тобто завоювати нових союзників і запропонувати нові формати та методи боротьби з агресивною Росією.** Фахівці-політологи прогнозують небезпеку та ймовірність активізації Росії на зовнішньополітичному напрямі, щонайменше, до лютого 2017р. Вони переконані, що до інаугурації Д.Трампа В.Путін намагатиметься максимально розхитати ситуацію довкола України та всередині нашої держави, використовуючи всі можливі методи та заходи. Не виключені чисельні провокації всередині країни, активізація проросійськи налаштованих політиків, пожвавлення агентури, втягування у протистояння спеціально підготовлених владними структурами певних груп населення.

Кремль використовує війну низької інтенсивності для виснаження особового складу Збройних Сил України. Вогонь ведеться переважно з гармат і мінометів, заборонених Мінськими домовленостями, великих калібрів – 120 мм та 152 мм, гаубиць. Інколи фіксуються випадки використання ракетних систем залпового вогню “Град”. І це є свідченням міжнародної гри Кремля. Фактично, це реалізація стратегії, яка, за задумом Кремля, має примусити Захід вести діалог з Москвою “на рівних”, коли остання виступатиме з позиції сили.

Секретар РНБО України О.Турчинов зазначив, що можливо в грудні-січні, до інаугурації нового Президента США росіяни спробують значно загострити ситуацію, реалізувати локальні наступальні операції. При цьому найбільш небезпечним напрямком залишається мариупольський. Для них Маріуполь

з його портами та заводами – стратегічна мета. Крім цього, це може стати початком пробиття коридору на Крим.

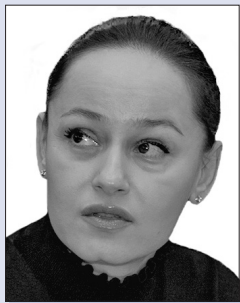
Деформована економічна модель окупованого Донбасу не може самостійно функціонувати без фінансової дотації з РФ. Без урахування чисельності двох армійських корпусів, сформованих на змішаній основі, на Донбасі знаходяться регулярні російські військові частини чисельністю до 10 тис. осіб.

Оцінюючи ймовірність розширення формату військових дій, слід констатувати, що це цілком можливо. До того ж і экс-директор Національної розвідки США Дж.Клеппер прогнозував у листопаді 2016р., що Росія продовжить агресивну політику проти України і блоку НАТО.

Говорячи про стан “гібридної” війни проти України, можна відмітити як найбільш позитивний результат активізацію громадянського суспільства, виникнення потужного волонтерського руху в усіх сферах – від допомоги армії до експертних волонтерських організацій, які виробляють політику реформ для різних галузей.

Росія – правонаступниця руйнівної політики Радянського Союзу – веде свою “гібридну” війну проти України на засадах брехні, провокацій, фальсифікацій. Такий підхід став одним із факторів, який свого часу зруйнував Радянський Союз, і це призведе в майбутньому до руйнації “гібридного” російського суспільства та держави в цілому. ■

ІНФОРМАЦІЙНА ТА ЕНЕРГЕТИЧНА СКЛАДОВІ РОСІЙСЬКОЇ “ГІБРИДНОЇ” АГРЕСІЇ

Анжела ДАНЕЛЯН,
голова Європейської
правничої асоціації

Європейська правнича асоціація, за результатами вивчення “гібридної” війни в Центральній Європі, презентувала власне дослідження, у якому аналізується специфіка, характер і методи інформаційної агресії Росії, а також енергетична складова політики Кремля на європейському напрямі. Загалом окреслюються цілі та інтереси Росії. Хочу ознайомити учасників Круглого столу з деякими результатами нашого дослідження.

Колись відомий революціонер-більшовик Л.Троцький писав, що ми можемо не цікавитися

війною, але війна може зацікавитися нами³. На жаль, так сталося з нашим світом у ХХІ ст. Світ виявився занадто інфантильним, неготовим до небезпечних загрозливих подій, належно не сприйняв агресію Росії проти Грузії. З 2008р. Росія випробовує світ, визначає межі, в рамках яких вона може діяти. Політика примирення, до якої вдалися Західна Європа та Америка після військового конфлікту Росії і Грузії, призвела до того, що було визнано зони впливу Росії. Варто навести думку відомого дослідника Росії, генерала Р.Ширреффа, автора книги “2017: Війна з Росією: Термінове попередження”⁴, про те, що війна в Грузії поклала початок того, що зараз відбувається в Україні. Якби не було грузинського конфлікту або була інша реакція західного світу (зокрема, запровадження санкцій) – швидше за все, не було б ситуації з Кримом, агресії на Сході Донбасу. Але маємо те, що маємо. Росія випробовує світ на міцність і робить це дуже вдало і в інформаційній, і в енергетичній сферах.

Можемо констатувати, що Росія стала майданчиком для інформаційних війн. Реакцією на Майдан 2004-2005рр. стало створення такого ресурсу як *Russia Today*, згодом з’явився ще один інструмент впливу – “*Русский мир*”. Технологія ведення війни знайшла своє продовження – згодом було створено міжнародний інформаційний ресурс “Супутник”. Все це – засоби ведення “гібридної” війни Росією. Використання цих інформаційних технологій і ресурсів є достатньо ефективним.

Іншою вагомою складовою війни в Центральній Європі та країнах колишнього соціалістичного табору є енергетична експансія Росії, її монополія на енергоносії, яку вона отримала ще з Радянського Союзу. Одразу після розпаду СРСР був певний “період слабкості” Росії, яким скористались окремі пост-соціалістичні країни для інтеграції до західного табору, зокрема до НАТО та ЄС. Але пізніше, коли це захотіла зробити Грузія у 2008р. і Україна у 2013р., Росія була вже достатньо сильною, щоб цьому протистояти. Механізми інформаційної та енергетичної війни були використані свідомо та ефективно.

Масштаби залежності Центральної Європи від російської енергетики можна дуже виразно продемонструвати на прикладі Польщі. Так, 75% споживання природного газу і 93% споживання нафти Польщі йде за рахунок російських енергоносіїв. Тобто сама Європа наповнює бюджет Росії фінансами для її мілітаризації. Варто нагадати, що військові витрати Росії у 2015р. склали \$66,4 млрд., – це 4 позиція світових військових витрат після США, Китаю та Саудівської Аравії⁵.

9 грудня 2016р. Лавров на засіданні Ради ОБСЄ сказав, що країни НАТО повинні припинити військову діяльність і розвиток інфраструктури поблизу кордонів Росії та повернутися до ситуації кінця 2013р. З іншого боку, російське Міністерство оборони в 2015р. замовило в Білорусі 125 вагонів для перевезення, в 2016р. – всього 50, а в наступному

³ Оригінал вислову “Вы можете не интересоваться войной, но тогда война заинтересует вас”.

⁴ Оригінал назви книги “2017: War With Russia: An Urgent Warning From Senior Military Command”.

⁵ Докладно див.: World military spending resumes upward course, says SIPRI. – SIPRI, 5 April 2016, <https://www.sipri.org/media/press-release/2016/world-military-spending-resumes-upward-course-says-sipri>.

2017р. – 4 126⁶. Для чого це? Очевидно, для масштабних навчань і маневрів. Багато західних аналітиків цим дуже стурбовані.

Важливим аспектом є питання т.зв. “коридору Сувальського”. Це 70 км польсько-литовського кордону між Калінінградом і Білоруссю. Багато експертів вважають, що це може стати новим плацдармом для “зелених чоловічків” з Росії, гарячою точкою поза Донбасом.

Росія здійснює активну “гібридну” агресію у країнах Центральної Європи – Чехії, Угорщині та ін. Недавно чеські служби заявили, що російська розвідка веде інформаційну війну в Чехії, створює мережу контрольованих угруповань і пропагандистських засобів, які мають бути використані для дестабілізації держави. Угорські джерела інформують, що число російських агентів в Угорщині збільшилося за останні роки до 600-800 осіб. Це, в першу чергу, число дипломатів у російському Посольстві. Лише автопарк Посольства нараховує 100 автомобілів. Недавно відбулася стрілянина між поліцією та лідером Угорського народного фронту Георгісом, під час якої він вбив поліцейського. Провели слідство – виявили величезний запас зброї, тісні контакти з росіянами. Сам Георгіс контактував з ГРУ. Це свідчить, що РФ використовує усі засоби та можливості для дестабілізації країн Європи.

Одним з елементів “гібридної” війни є підслухові, “стрічкові” афери. Починаючи з 2012р., вони проводилися у Болгарії, Чехії, Словаччині, Литві, Македонії. Основною ціллю була загальна дестабілізація в державі, створення недовіри до державних інституцій, партій, дострокові вибори. У Польщі було прослуховування з використанням т.зв. “офіціантів”. “Стрічкова” афера в Польщі розпочалася 14 червня 2014р. Саме прослуховування велося з початку 2013р. Воно збіглося з виборами в Польщі та з подіями в Україні – кінець Майдану, початок війни. Як результат – восени правляча партія програв вибори. Ця афера призвела до того, що Польща не змогла ефективно допомогти Україні в найгірші часи в 2014р. – Уряд був паралізований, суспільство йому не довіряло і не могло підтримувати його ідеї. Ця афера вдарила й по групі польських підприємців, серед яких був і великий друг України (нині вже померлий) Ян Кульчик, який завжди допомагав нашій країні.

Круглий стіл, 14 грудня 2016р.

Росія інформаційно “підпалює” всю Європу, робить це доволі ефективно, це перша лінія фронту для Росії... Чи буде друга, якою вона буде?

Дуже символічним є інтерв'ю В.Ніконова – онука міністра закордонних справ СРСР, в якому він сказав, що після *Brexit*, після виборів у США, у Болгарії, Молдові та виборів у 2017р. у Франції тощо... “Росія проходить вибір стратегії на основі старої китайської приказки: коли сидиш на березі річки і чекаєш, як з її течією спливе труп твого ворога. Чого всім громадянам Росії і собі бажаю”.

У словах вони зайшли далеко, якими будуть подальші дії? ■

ТРЕБА ПРИПИНИТИ СПОНСОРУВАТИ АГРЕСОРА

Олександр САВЧЕНКО,
ректор Міжнародного
інституту бізнесу

Хотів би окреслити деякі економічні аспекти “гібридної” війни. На мою думку, Україна неадекватно відповідає на виклики російської “гібридної” агресії. Парадоксально, але Україна є головним зовнішнім спонсором російської війни. Ми – величезний імпортер російських товарів. Під час війни ми купуємо російські товари – не тільки нафту (газ вже перестали), але й продукти побутової хімії, сільського господарства та ін. Кожна гривня, яку ми витрачаємо на купівлю російських товарів, це плюс до ВВП Росії і мінус до ВВП України.

І тому найлегший і дуже примітивний спосіб реагувати на “гібридну” війну – це тотальна заборона експорту з Росії в Україну. І не лише товарів, але й послуг. Це стосується і програмного забезпечення. Ми зараз користуємося у стратегічних сферах програмним забезпеченням з РФ. Також, на мою думку, потрібна тотальна заборона на концертну діяльність російських артистів в Україні. А імпорту деяких інших послуг лише як виняток. Такою має бути політика нормальної країни. Це принесе нам плюс, а не мінус. Парадоксально, що ми цим не користуємося.

Друга теза. **Ми є головним іноземним спонсором Московської православної цивілізації, російського світу.** Ми найбільше купуємо російських фільмів, книг, послуг – через канали церкви ми купуємо духовні послуги. Ми оплачуємо це, і це виглядає абсурдним під час війни. Рекомендація проста – не треба нічого “гібридного” видумувати, треба просто заборонити використовувати українські ресурси для розбудови російського світу.

⁶ Див.: Россия собирается перебросить в Беларусь 4 тысячи вагонов солдат и военной техники – СМІ. – Сегодня.ua, 26 ноября 2016г., <http://www.segodnya.ua/world/rossiya-sobiraetsya-perebrosit-v-belarus-4-tysyachi-vagonov-soldat-i-voennoy-tehniki-smi-773909.html>.

Є і більш складні рекомендації. Мене все ще дивує, чому ми не подали всі можливі позови за захоплення українських ресурсів, земель, банків у Криму. Зокрема, Національний банк повинен був уже давно подати позов проти РФ на \$1,5 млрд. “Приватбанк” це зробив, а державний – ні. Причому йдеться про позови не лише проти російської держави, а й проти комерційних структур, у котрих є гроші. З російської держави ми взяти гроші не зможемо, тільки морально задовольнимся, а з комерційних структур – можемо.

У нас все ще діє режим найбільшого сприяння для російських інвестицій. При чому, в дуже чутливих сферах саме “гібридної” війни – культури, інформації, банківської сфери. **Принаймні, треба запровадити особливий режим для інвестицій в ці сфери на законодавчому рівні.** Можна йти далі – створювати інститути розвитку для країн Балтії, Польщі, Румунії – щоб інвестувати у свою економіку. Це вища математика. Але нині ми маємо вимагати від влади простих і очевидних дій. ■

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ ВНЕСОК УКРАЇНИ – ЗДАТНІСТЬ БОРОТИСЯ ЗА ЦІННОСТІ ТА ІДЕАЛИ

Тарас СТЕЦЬКІВ,
член Центрального
проводу політичної партії
Республіканська платформа

Хочу висловити кілька тез і міркувань з теми, що обговорюється. “Гібридна” війна, про яку багато говорять в Україні і світі останніми роками, не є винаходом сучасної російської політичної еліти. Думаю, ця “гібридність” має витoki ще з середніх віків. І з того моменту, як була взята на озброєння доктрина “Москви як третього Риму”.

Російська політика в Україні мала успіх за наявності трьох обставин. Перша – коли в Україні існувала внутрішня соціальна база для агресії і наступу. Друга – підкуп еліт. Третя – нав’язування в українському суспільстві таких ідей, що розклали його зсередини. У XVII ст. це була доктрина православного універсалізму, у XVIII-XIX ст. – це доктрина імперської величч, у XIX ст. – соціальна пропаганда більшовиків, яка розклала Україну, і лише після цього розпочався військовий наступ.

Що ми маємо зараз? Я б не применшував небезпеки інформаційної політики, яку Росія веде в Україні та Європі, а також політики підкупів, економічного тиску і т.ін. Також не виключаю, що може відбутися в тій чи іншій формі збройний наступ Росії під тиском часу чи внутрішніх економічних

російських проблем. Але можу висловити припущення, що зі стратегічної точки зору сучасне українсько-російське протистояння можна визначити як “стратегічне стояння”: ми не можемо їх виперти з Донбасу, а вони не наважуються або не можуть йти вперед (що в даному випадку одне й те саме).

Можу висловити припущення, що головною причиною, яка визначає таку поведінку В.Путіна, є не тільки ціна на нафту чи антиросійські санкції або протидія української армії на Сході. На мою думку, головна причина – усвідомлення В.Путіним і його оточенням відсутності на сьогодні в Україні соціальної бази для російського вторгнення, що і стримує їх від подальшої атаки.

Головна проблема для України наразі в тому, що світ, швидше за все, вступає в епоху посилення “націоналізмів” у багатьох країнах, ізоляціонізму, а дехто навіть вважає, що у світі закінчується епоха глобалізму (як ознака цього – перемога Д.Трампа). І це буде створювати найбільші загрози і виклики для України.

Яким має бути місце України з точки зору європейської та світової безпеки? Думаю, Україна мала б зараз зосередитися на трьох головних пунктах, які б зробили її потрібною для світової, європейської безпеки.

Перший – **українська політична еліта має взяти на озброєння концепцію воюючої країни за зразком Ізраїлю.** Тоді Україна з проблеми для світу перетвориться на розв’язку проблеми, бо здатність держави самої себе захищати робить її потрібною і збільшує можливість їй допомагати.

Друга позиція полягає в тому, що **Україна повинна здійснити прискорену внутрішню соціально-економічну модернізацію без Донбасу і Криму як тимчасово окупованих територій.** Можу стверджувати, що успішна модернізація України означає кінець російсько-імперського проекту в його нинішньому вигляді. Тоді питання повернення Донбасу і Криму стає тільки питанням часу. Але тут питання у здатності українського правлячого класу це зробити. Якщо в уяві суспільства він виявиться нездатним – він буде замінений. І жодні розмови про “п’яту колонну” чи “руку Москви” вже не допоможуть.

Третя пропозиція полягає в тому, що **українська влада, в першу чергу, мала б здійснювати цілеспрямовану інформаційну пропагандистську роботу не тільки з пояснення, що є “гібридність” російської агресії, але й з окреслення місця і місії України у світі** – як для самих українців, так і для Європи. Масштабна ідея завжди консолідує і мобілізує. Як приклад: одразу після втечі Януковича один з видатних французьких інтелектуалів Леві, виступаючи на Майдані, сказав, у чому ця місія має полягати – українці можуть надихнути Європу, стомлену та забюрократизовану, згадати європейські принципи та цінності. Повстав на Майдані, українці довели, що є справжніми європейцями, і що саме в Україні наразі вирішується доля Європи⁷. Ця третя пропозиція і є нашим інформаційно-пропагандистським внеском, який може дати місце Україні у світі і консолідувати українське суспільство. ■

⁷ Бернар Леві виступав на Майдані 9 лютого 2014р. Повний текст виступу див.: <https://gaming.youtube.com/watch?v=FXk7MJ0Z4II&list=PL5Dwy5112ULfKadpL3jE7V0ne00dx24uv>.

УКРАЇНА МАЄ БУТИ ЦІКАВОЮ ДЛЯ ЗАХІДНИХ ПАРТНЕРІВ

Руслан СИДОРОВИЧ,
народний депутат України

Якщо ми говоримо про проблему “гібридної” війни, треба розділяти глобальні та локальні аспекти.

Якщо розглядати глобальний аспект. **Що є задачею Росії? Це зміна світового порядку, який не дає їй можливості реалізовувати всі амбіції, які до певної міри є реваншистськими.** Всі конфлікти, які розв’язуються у Європі і продукуються поза нею, є загрозою для усього світового порядку. Ми бачимо блокування Росією певних рішень РБ ООН, її вплив на інші міжнародні інституції, в т.ч. ОБСЄ. Задача Росії – показати, що існуючий світовий порядок є недовгим, бо він не працює. Росія хоче задіяти важелі впливу на прийняття важливих рішень, отримати якусь квазі-нову Ялту. Це ті речі, яким потрібно протистояти.

Україна є країною, яка розуміє цю проблематику дуже чітко і відчуває, як то кажуть, на власній шкірі. Отже, потрібна співпраця з нашими зарубіжними партнерами – треба донести до їх розуміння цю проблематику, яку ми бачимо. Надзвичайно важливою задачею для нашої дипломатії є співпраця з новою Адміністрацією Президента США, щоб Україна була найважливішим пунктом у порядку денному Білого дому.

Тут була висловлена слушна думка, що ми маємо припинити грати роль жертви. **Україна повинна створювати свій порядок денний, пропонувати свої рішення – тоді ми будемо цікавими для наших західних партнерів.** Прикладів такої роботи української дипломатії, на жаль, дуже мало. Як позитив я б навів роботу українських депутатів у ПАРЄ – резолюція стосовно засудження російської агресії є безпрецедентною⁸. Можливо, це не є надзвичайною перемогою, але та протидія, з якою стикалися наші колеги в Асамблеї та Раді Європи, ті потуги, які Росія застосовувала, щоб не допустити голосування цієї резолюції, те протистояння, яке було з боку Президента ПАРЄ, засвідчує, наскільки важливою є для Росії перемога на кожному міжнародному дипломатичному заході, і наскільки вони розуміють важливість цього для просування задач.

Виникає питання – для чого Росії потрібно було проводити таку агресивну політику ПАРЄ, щоб не пропустити цю резолюцію? Що було б для Росії, якщо ця резолюція не була проголосована? На мою думку, вони б виграли дуже просту річ – змогли б

повною мірою знецінити статус ПАРЄ. Дії спрямовані на знецінення і нівелювання міжнародних інституцій – це власне той механізм, через який Росія намагається утвердити новий світовий порядок, в якому їй буде відводитися ключове місце.

Яким чином нам виживати і протидіяти російській комбінованій агресії? Питання перше – це мілітарний аспект всередині України. Українська армія є безпрецедентно закритою для суспільства і для політикуму. Для демократичних країн ця модель не є властивою. Сьогодні відбуваються безпрецедентні події, коли Пентагон з американськими конгресменами розкриває більше даних про закупки у своїй армії, ніж можуть отримати наші депутати (навіть маючи найвищий рівень допуску) стосовно того, яке обладнання закуповується для нашої армії. Без встановлення парламентського контролю, цивільного контролю ми не зможемо боротися з тими зловживаннями, які, на превеликий жаль, є у сфері оборонних закупівель.

Наступний момент – глобальні реформи, які повинні відбуватися в Україні. Відбулася Революція Гідності, оновився Парламент, ми отримали новий Уряд. **Але чи отримали ми нову якість управління державою? Очевидно, що ні.** Є окремі невеличкі досягнення і позитивні зрушення – і про них варто говорити. Проте глобального філософського тектонічного здвигу в управлінні державою, на жаль, не відбулося. Це задача для Парламенту, для нас як для депутатів, для Уряду, для Президента – впроваджувати ті зміни, що покращать управління державою, дадуть можливість досягти реалізації того суспільного договору, який мав би бути досягнутий за результатами революції. Тому що всі революції у світі закінчуються двома речами – або укладенням нового суспільного договору, або встановленням нової авторитарної влади. Авторитарну владу в Україні ми навряд чи отримаємо. Але й нового суспільного договору ми поки що, на жаль, не маємо. Тому нам як політикам потрібно над цим працювати.

Дуже важливим є фактор енергетичної, фінансової та ін. безпеки. Це ті стратегічні активи, які фактично знаходяться під контролем російського капіталу. Може виникнути вкрай небезпечна ситуація, коли Росія, наприклад, вирішить заблокувати українські банки, зв’язок, енергетичну систему. Ось, це ті напрямки, по яких нам треба розвиватися – реформи, зміна управління державою, стратегічні перетворення в економіці.

Круглий стіл, 14 грудня 2016р.

⁸ Парламентська асамблея Ради Європи 12 жовтня 2016р. переважною більшістю прийняла резолюції стосовно України “Політичні наслідки російської агресії в Україні” та “Засоби правового захисту в разі порушення прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української влади”. Докладно див.: ПАРЄ ухвалила дві резолюції щодо України з поправками. – УНІАН, 12 жовтня 2016р., <http://www.unian.ua/politics/1569597-pare-priynyala-dvi-rezolyutsiji-schodo-ukrajini-z-popravkami.html>.

ТОТАЛЬНА ВІЙНА ПО-ПУТІНСЬКІ: “ГІБРИДНА” ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Олександр ЛИТВИНЕНКО,
доктор політичних наук, професор

*Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.*

Леся Українка

“Гібридна” війна – модний в сучасній Україні, але далеко не новий підхід, практики його застосування відомі принаймні ще з часів Фукидіда (V століття до Р.Х.). Кожен час і багато країн мають відповідні приклади дій у конфліктах, що можуть бути об’єднані назвою “гібридна” війна.

Клас понять, до яких застосовують цей термін, занадто широкий, у цій статті під “гібридною” війною розуміємо комплексний вплив з боку держави-агресора із застосуванням політичних, економічних, інформаційних і військових засобів на країну-жертву. У триаді К.Клаузевіца армія-уряд-народ головною мішенню “гібридної” війни стає народ, точніше суспільство, і меншим чином – уряд, тоді як армія (збройні сили) відіграють підпорядковану роль.

“Гібридна” війна: трошки теорії

Першочерговою мішенню військових засобів “гібридної” війни стає система управління держави-жертви. Причому йдеться не тільки про військове управління, і навіть не тільки державне, але й про управління у широкому сенсі, насамперед політична сфера суспільства, бізнес, у т.ч. приватний, а також громадянське суспільство. Особливої дієвості такі засоби можуть набувати у слабких, неусталених демократіях, що характеризуються недостатньо ефективними демократичними інституціями.

Засоби “гібридної” війни спрямовані на підірив волі у суспільства та уряду до продовження спротиву. Саме цим пояснюється ключова роль інформаційних засобів у її веденні, а також майже повна підпорядкованість військових завдань політичним і медійним цілям.

“Гібридна” війна ведеться державою-агресором не лише збройними силами, але й з використанням усього політичного, економічного та інформаційного потенціалу. Рішення про дальшу ескалацію

“гібридної” війни в широкомасштабну війну приймається відповідно до досягнення/недосягнення визначених цілей, а також на основі аналізу ситуації. Йдеться, фактично, про різке зростання ролі і значення військових засобів у досягненні політичних цілей.

Найважливішим завданням агресора виступає руйнування довіри між суспільством і урядом (владою), що в умовах демократичного правління вкрай ускладнює оборону держави та уможливорює в перспективі зміну політичного курсу. Для цього використовуються, насамперед як політичні (створення і підтримка політичних рухів, дестабілізація суспільно-політичної ситуації тощо), так і інформаційні (пропагандистські) засоби.

Важливою складовою “гібридної” війни виступає війна економічна, зокрема різноманітні торгівельні війни, застосування обмежувальних економічних заходів тощо, спрямованих на підірив економіки держави-жертви і на цій основі дестабілізацію суспільно-політичної ситуації і руйнування волі до спротиву.

Системне застосування засобів “гібридної” війни може розглядатися, з одного боку, як самостійний підхід до ведення війни, а з іншого – як підготовчі заходи перед масованим застосуванням військової сили, у своєрідний передвоєнний період. Враховуючи особливості сучасного світу, говорити про наявність усталених меж між війною і миром як відсутність війни складно. (Наприклад, чи був миром для західних демократій період війни з терором?).

Засоби, що застосовуються у “гібридній” війні, мають високу латентність, а ефект від їх застосування має “допороговий” характер. Навіть зафіксовані акти “гібридної” війни не дозволяють у багатьох випадках констатувати стан війни та розпочати процедури, пристосовані для ведення конвенційної війни. За бажання, багато проявів “гібридної” війни може трактуватися у термінах конфлікту, а не війни. Це, з одного боку, суттєво збільшує невизначеність, а отже ускладнює побудову вигравних стратегій, а з іншого – звільняє руки, суттєво розширює поле можливостей для всіх учасників конфлікту у форматі “гібридної” війни.

Специфіка засобів “гібридної” війни суттєво підвищує роль і значущість спеціальних служб у її веденні. У певному сенсі “гібридну” війну в тій формі, яку вона має в Україні, можна розглядати як низку послідовних таємних, або “чекістсько-військових” у російській термінології, операцій, підпорядкованих єдиній логіці та поєднаних єдиним задумом.

Особливе значення для “гібридної” війни має прогрес інформаційних технологій, який дозволив впровадити новітні підходи, зокрема в підривному діяльності спецслужб. Соціальні мережі уможливили дистанційне створення груп підтримки та керування їх діями. Кіберпростір перетворився на нову арену протистояння.

Конкретні форми ведення “гібридної” війни залежать від стратегічної культури держави-агресора. Кожна держава веде “гібридну” війну відповідно до власного “шляху ведення війни”. Такі стилі можуть доволі суттєво відрізнятися один від одного. **Отже, розуміння стратегічної культури держави-агресора є ключовим для усвідомлення сутності конкретного прикладу “гібридної” війни¹.**

Конкретні прояви національного стилю можуть дуже серйозно відрізнятися відповідно до історичних суспільно-політичних, економічних, безпекових і технологічних обставин. “Пруський” стиль початку ХІХ ст. не дорівнює “німецькому” стилю І половини ХХ ст. і, звичайно, суттєво відрізняється від такого ж стилю початку ХХІ ст.

“Гібридна” війна.ру

Сучасна російська стратегічна культура, на мою думку, характеризується такими базовими моментами².

По-перше, культ сили та гіперреалізм як базова пояснювальна парадигма міжнародних відносин. Росіяни розуміють жорстку силу та зважають майже

винятково на неї. Будь-які спроби досягти компромісу сприймаються як прояв слабкості. Росія йде рівно доти, доки її не зупинять.

Поряд з цим, парадоксально велике значення у російській зовнішній політиці відіграє інформаційна діяльність, точніше пропаганда, яка розуміється у контексті спеціальних операцій і діяльності спецслужб. Її особливістю є формування світу, в якому, за образним висловом П.Померанцева, “ніщо не є правдивим, і все можливе”. Поряд із Суходолом, Повітрям, Космосом, Морем і Кіберпростором Інформаційний простір, простір ідей виступає ключовим для російської стратегічної культури. Порівняймо, що першочерговими об’єктами російської операції в Криму наприкінці 2013р. – початку 2014р. виступили телебачення і телекомунікаційні мережі.

По-друге, наявна постійність політичних цілей, а також засобів їх досягнення за надзвичайно гнучкого підходу до шляхів застосування. Визначена на вищому політичному рівні мета складно змінюється, арсенал засобів, у т.ч. засобів “гібридної” війни, є доволі незмінним. Водночас, шляхи застосування засобів, проміжні цілі, тактичні підходи є надзвичайно гнучкими та постійно переглядаються відповідно до змін у ситуації. У поєднанні з традиційним презирством до заздалегідь розроблених планів як “німецької вигадки”³ стає зрозумілим уявлення про відсутність стратегічного мислення у росіян, що далеко від істини. Показовим прикладом гнучкості шляхів застосування і проміжних цілей можна вважати російські/радянські операції із встановлення контролю над країнами Східної Європи у 1940-1948рр.

По-третє, традиційною російською стратегією є широке використання проксі-сил. Першим історичним фактом застосування такої стратегії можна вважати Касимівське ханство, створене у 1452р. і ліквідоване у 1681р., що зіграло суттєву роль у боротьбі Москви за золотоординський спадок. Широке застосування маріонеткових утворень припадає на ХХ сторіччя, починаючи з Далекосхідної республіки, а також різноманітних “революційних урядів” із УСРР включно. Після розпаду СРСР маріонеткові утворення діють в Абхазії, Південній Осетії, Придністров’ї.

По-четверте, наступальний характер російських дій. “Наступ є найкращою обороною”. Такий підхід – прямий наслідок усвідомлення себе як фортеці в облозі, що було притаманне Московії/Росії, принаймні з ХV ст.

Російська військова стратегія передбачає удар на столицю противника, який має остаточно зламати волю до спротиву та завершити війну. У “гібридній” війні проти України росіяни розглядають Київ як одну з найважливіших точок прикладення своїх зусиль, що особливо яскраво проявилось у вересні 2014р. після подій під Іловайськом, а також у 2016р. під час спроби організувати майдан-3.

Використання цілком виправданих протестних настроїв, що ґрунтуються насамперед на складній соціально-економічній ситуації, для

¹ Тут і далі під стратегією розуміємо спосіб поєднання цілей, інструментів і шляхів їх досягнення.

² Тут і далі під Росією (Російською Федерацією), росіянами будемо мати на увазі групу людей, які здійснюють владу у Російській Федерації, ухвалюють рішення і виступають від імені держави.

³ Порівняти з описом Л.Толстим диспозиції до Аустерлицької битви в романі “Війна і мир”.

суспільно-політичної дестабілізації було і залишається одним з провідних напрямів діяльності російських спецслужб. Далеко не кожен протест є наслідком, спровокованим росіянами, але будь-який протест ними використовується.

По-н'яте, “чекізм”. Керівництву РФ притаманний акцент на непрямих діях, таємних, підривних операціях, поєднаний із захопленням військовою силою. Водночас, професійна підготовка та досвід формує досконале тактичне і навіть оперативне мислення, за певного нехтування стратегічними питаннями.

Варто згадати і про тісні зв'язки російської держави з криміналітетом, які встановилися ще після захоплення влади більшовиками. Кримінальний світ відігравав дуже важливу роль у більшовицькій соціальній інженерії, особливі зв'язки між радянськими спецслужбами та кримінальними угрупованнями були налагоджені ще у 1920-ті роки. У війні проти України росіянами також широко використовується криміналітет, який є важливою складовою соціальної бази сепаратистів. Показово, що під час підготовки тимчасової окупації Криму та ОРДЛО російські спецслужби активно сприяли втягуванню представників державних органів, насамперед правоохоронців, у різноманітні протиправні схеми, насамперед пов'язані з корупцією і контрабандою.

По-шосте, орієнтація та тісні зв'язки з широким спектром радикальних сил від ультралівих до ультраправих. Йдеться не лише про Україну, де відповідні формації були глибоко інфільтровані КДБ СРСР ще за радянських часів, але й про Європу, США, Близький Схід тощо. Використання спадку Комуністичного інтернаціоналу та робітничого руху слід розглядати як важливу характеристику сучасного російського підходу до ведення зовнішньої і безпекової політики.

Безпосередньо до цього близький і традиційний радянський/російський акцент на роботу з нижчими класами суспільства як основну цільову аудиторію для російської пропаганди та підривної активності.

По-сьоме, дуже суттєву увагу сучасні росіяни приділяють питанню “захисту співвітчизників”, використовуючи мовно-культурні та етнічні діаспори як базу для формування “п'ятої колонії” в іноземних державах.

Щодо теоретичної бази російської “гібридної” війни слід зазначити таке. Підхід, використовуваний сьогодні росіянами в Донецькій та Луганській областях, загалом був розроблений ще у 1920-х роках у рамках Комінтерну, НКВС та РУГШ РСЧА і широко використовувався СРСР у Європі до середини 1950-х років. Зокрема наприкінці 1940-х - початку 1950-х років у складі МДБ СРСР було створено спеціальне бюро під керівництвом генерал-лейтенанта П.Судоплатова, яке мало застосовувати засоби “гібридної” війни проти європейських держав НАТО в “передвоєнний період”.

У 1970-1980-х роках радянські спецслужби та військові активно застосовували “гібридну” війну

у країнах “третього світу”. Окрему увагу слід звернути до підходів керівника ПГУ КДБ СРСР (1955-1971рр.) генерал-полковника А.Сахаровського, з ім'ям якого окремі дослідники⁴ пов'язують активізацію радянської розвідки на Близькому Сході та відповідні зміни в діяльності різноманітних політичних сил цього регіону. Йдеться, зокрема і про активне використання тероризму.

Паралельно відбувався і процес осмислення нової ситуації. Російський політичний емігрант полковник Є.Меснер у 1960р. видав книгу “Мятеж – имя третьей всемирной”, у якій наголосив на кардинальному збільшенні ролі народних рухів як основного суб'єкта бойових дій. У цій ситуації, на думку дослідника, особливого значення набуває психологічний чинник, “боротьба за уми та серця”, яка стає четвертим виміром протистояння.

Яскравим прикладом реалізації підходу “гібридної” війни на пострадянських теренах стали події в Абхазії в 1992р. Вже тоді були заново відпрацьовані характерні особливості: тотальна пропаганда в ЗМІ, насамперед на телебаченні, повномасштабне застосування спецназу російських ЗС, активна диверсійна робота спецслужб.

Певні російські підходи щодо розуміння сучасних бойових дій “гібридного” типу концептуалізовані начальником ГШ ЗС РФ генералом В.Герасимовим у його доповіді, оприлюдненій в лютому 2013р. у газеті “Военный курьер”. Варто підкреслити, що багато ідей “гібридної” війни по-російськи розраховані на використання в країнах з відсутністю великого мовно-культурного бар'єра. Отже, цей підхід потребує суттєвого переосмислення під час використання за межами пострадянського простору.

“Гібридна” війна: українська специфіка

Підготовка до агресії проти України здійснювалася цілеспрямовано та послідовно принаймні після 2001р. Йдеться, насамперед, про поступове формування системи політичного, економічного, енергетичного, інформаційного впливу. У загальних рисах ця система була сформована до 2008р., причому особливого поштовху для її формування було надано Помаранчевою революцією 2004-2005рр. З 2008р. почалася підготовка військової агресії, насамперед у Криму, Донецькій, Луганській та Харківській областях.

Економічна війна проти України ведеться протягом принаймні останнього десятиріччя. Окрему увагу слід звернути на енергетичний сектор, де у 2005-2006рр. і 2009р. відбувалися газові війни. Після 2013р. російські обмежувальні заходи призвели до падіння двосторонньої торгівлі за три роки у понад 3 рази.

Для підривної роботи сьогодні використовуються сили, засоби та інфраструктура, створені, в т.ч. і на території України, насамперед після 2001р. Комуністичне середовище і т.зв. “політичне православ'я”, а подекуди і церковні приходи на території Східної і Південної України активно використовуються антиукраїнськими силами. Деякі

⁴ Ion Mihai Pacepa and Ronald J. Rychlak Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism. WND Books, 2013.

їх активісти беруть безпосередню участь у здійсненні підривної діяльності проти України.

Активізовані та широко використовуються агентурні мережі, закладені попередніми роками. Саме агенти російських спецслужб, насамперед ГРУ ГШ ЗС РФ здійснюють керівництво діями бандитів і терористів. Найважливіші бойові завдання, зокрема на першому етапі російської операції, коли здійснювалося силове захоплення адміністративних будівель, виконували військовослужбовці сил спеціальних операцій і ГРУ. Широко використовувалися і використовуються диверсійно-розвідувальні групи.

Важливу роль відіграє ФСБ. У прикордонні з Україною і в Криму діють табори для підготовки диверсантів. За участі ФСБ було сформовано “державні органи” для здійснення окупаційної влади на території окремих районів Донецької та Луганської областей.

З часом дедалі помітною стає активність СВР РФ. Це вже нині призвело до використання більш витончених засобів інформаційного впливу, активізації дій проти інтересів України в Європі та інших регіонах світу.

Події осені 2015р. показали, наскільки ефективною може бути кіберзброя, застосована проти об’єктів критичної інфраструктури, зокрема й тих, що перебувають у приватній власності. Кібернапрямок протистояння з часом стає дедалі більш важливим і небезпечним.

Найбільш боездатні підрозділи російських окупаційних військ склалися і складаються з російських найманців. Місцеві жителі використовуються переважно в якості “гарматного м’яса” та для отримання потрібної “картинки” у ЗМІ. Окремо слід вказати на широке використання росіянами т.зв. приватних військових компаній, зокрема “групи Вагнера”, що дозволяє виконувати бойові завдання без безпосередньої участі російських військовослужбовців.

Починаючи з червня-липня 2014р. до бойових дій дедалі активніше залучаються діючі військовослужбовці сухопутних військ ЗС РФ, насамперед для обслуговування складних видів озброєння і військової техніки, яка у значних обсягах передається “ДНР” і “ЛНР”. Йдеться про танки, РСЗВ “Град”, засоби ППО тощо.

Влітку 2014р. широко застосовувалася практика нанесення вогневих ударів по українським військам з території РФ, для чого використовувалася найбільш сучасна зброя. Зокрема використовувалася система залпового вогню “Торнадо-Г”, прийнята на озброєння ЗС Росії лише в 2012р.

У третій декаді серпня 2014р., усвідомивши близькість проросійських сил до остаточної поразки внаслідок наступу підрозділів ЗС України, росіяни були вимушені ввести в дію свої регулярні частини. **Саме цей період можна вважати моментом, коли Кремль був вимушений перейти від “гібридної” до прямої військової агресії.**

Досягнувши короткострокових цілей, росіяни знизили рівень конфронтації та продовжують управляти конфліктом у Донецькій і Луганській областях України, постачаючи, зокрема, зброю, боєприпаси,

паливно-мастильні матеріали, а також кваліфіковану живу силу, насамперед для комплектації командних структур.

Упродовж 2015-2016рр. на території ОРДЛО під російським керівництвом і відповідно до російських статутів і настанов створено 1 і 2 армійські корпуси загальною чисельністю до 35 тис. осіб, які повністю інтегровані в російську систему командування і управління через центр територіальних військ 12 командування резерву Південного військового округу ЗС РФ.

ОРДЛО активно використовується в якості військового полігона для відпрацювання тактичних прийомів, випробування новітніх зразків зброї і військової техніки. Це зокрема стосується систем зв’язку, АСУ військами, радіоелектронної боротьби, засобів розвідки, зокрема радіо- і безпілотних апаратів тощо.

На сьогодні бойові дії у цих областях України є лише одним, хоч і важливим, елементом реалізації загального стратегічного задуму з дестабілізації України. Така дестабілізація має стати передумовою для зміни політичних орієнтирів держави і повернення України під оруду Кремля.

При цьому російське керівництво залишає собі свободу рук і може за необхідності активізувати “військовий компонент”. Передумови у вигляді військової інфраструктури вздовж кордонів України активно та послідовно створюються.

Хоча, Україна витримала майже трирічне протистояння з РФ, проте стратегічна ціль Кремля – повне підпорядкування України своїм інтересам і поступове руйнування української державності, не знята з порядку денного. **А, отже, все ще передчасно стверджувати, що найглибша точка кризи пройдена.**

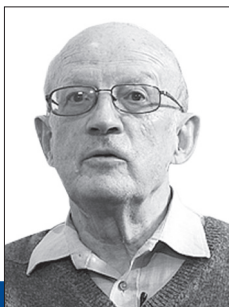
Для України – перемога полягатиме у визнанні російською елітою і суспільством окремішності українців як державоутворюючого народу та його право на самовизначення. Таке визнання потребуватиме докорінної трансформації сучасної Росії і її перевинайдення на інших засадах. Все інше після такого визнання може бути обговорено та вироблені взаємоприйнятні рішення.

Навіть за найсприятливіших умов така трансформація потребуватиме дуже довгого часу. **Таким чином, конфлікт з Росією матиме довгостроковий характер.**

Для виживання і тим більш перемоги в такому конфлікті Україна повинна мати достатньо зрілі інститути. У цій ситуації стратегія України доволі проста – посилювати безпекові та оборонні спроможності, забезпечувати для цього розвиток економіки та залучати допомогу міжнародного співтовариства. Як слабша сторона конфлікту Україна максимально зацікавлена у його інтернаціоналізації. Водночас, слід чітко усвідомлювати, що захист України – це насамперед справа України і її громадян.

Виклад стратегічної ідеї – гранично простий, але як завжди найпростіші ідеї – найскладніше реалізувати. Це потребуватиме суттєвого напруження сил Українського суспільства та побудови нової зрілої, демократичної держави. ■

ЧЕТВЕРТАЯ МИРОВАЯ “ГИБРИДНАЯ” ВОЙНА (2014-2016гг.). ВЗЛЕТ И ПАДЕНИЕ “РУССКОГО МИРА”¹

Андрей ПИОНТКОВСКИЙ,
военно-политический эксперт

Четвертая мировая война – это не мой мем, а кремлевских пропагандистов. Особенно он был у них популярен упоительной Русской фашистской весной 2014г. С тех пор стал звучать у них все реже, а в наши дни и совсем сошел на нет. Я этот мем часто использую, он мне нравится своей емкой выразительностью, отражавшей провинциальные геополитические и историософические “фантазмы” кремлевских мечтателей. В избранной нумерации (четвертая) явно прочитывалась мечта о реванше за поражение СССР в Третьей (холодной) мировой войне, так же как Вторая мировая война была для Германии попыткой реванша за поражение в Первой.

Стратегический замысел

Гитлеровская внешнеполитическая идеология (разделенный народ, собиравшие исконные земли, право и даже священная обязанность “защищать” этнически близких по всему миру) наиболее полно и беззастенчиво была представлена *urbi et orbi* в знаменитой крымской речи вождя Русского мира в Федеральном Собрании 18 марта 2014г., ученически переписанной с судетской речи фюрера 5 октября 1938г. Следующим идеологическим документом Четвертой мировой войны были его откровения на встрече с возлюбленным народом в апреле 2014г.:

- план конкретной военной операции “Новороссия” по аннексии 10-12 областей Украины;
- расовые изыскания на тему генетического превосходства обладающего дополнительной хромосомой духовности арийского племени, спустившегося с Карпатских гор.

Завершало этот гитлеровско-путинский триптих 2014 осеннее валдайское выступление Пу перед холуйствующими западными “экспертами”. Для него неизвестный спичрайтер заботливо подобрал обширные выдержки из двух последних оставшихся без ответа писем Гитлера Чемберлену от 23 и 25 августа 1939г.

В целом была разработана идеология Четвертой мировой войны (Русский мир), предложено “правовое” обоснование территориальной экспансии

(защита этнических русских и русскоговорящих по всему миру). Был создан и получил боевое крещение новый вид войск для “гибридной” войны – Силы специальных операций (ССО) – вежливые зеленые человечки, осуществляющие террористическую деятельность за рубежом без официального объявления войны.

В сознание обывателя настойчиво внедрялась идея именно мировой “гибридной” войны “Русского мира” против безбожного англосаксонского мира, против Запада во главе с США. Бесноватые на телешоу каждый день внушали нам, что не с Украиной какой-то мы воюем, а с США на территории Украины.

Целями этой войны вожди “Русского мира” провозгласили преодоление крупнейшей геополитической катастрофы XX века, возвращение в родную гавань исконных русских земель, новый ялтинский раздел мира, при котором путинская Россия признавалась бы смотрящей как минимум за всей территорией бывшего СССР. Горючим материалом для развязанной войны становились, по замыслу Кремля, русские и русскоязычные граждане, проживающие в соседних с Россией странах – доведенные до отчаяния “рядовые шахтеры и трактористы”, вдохновленные идеей “Русского мира”.

Братскую помощь им должны были обеспечить сначала “вежливые зеленые человечки”, *прячущиеся*

¹ Статья публикуется в авторской редакции.

за спинами женщин и детей, а затем и регулярные российские войска. В качестве первого этапа была поставлена задача братского расчленения и полного подчинения Украины – проект “Новороссия”.

Даже самая скромная практическая реализация амбициозной идеи “собираения исконных русских земель” требует, однако, изменения государственных границ, по крайней мере двух членов НАТО – Латвии и Эстонии. И какие же инструменты, кроме знаменитой “духовности” и “зеленых человечков”, могло бы задействовать для успешной конфронтации с блоком НАТО и аннексии территорий, входящих в него стран, государство, в разы уступающее Североатлантическому альянсу по экономическому развитию, научно-технологическому уровню, потенциалу конвенциональных вооруженных сил?

Ведь ни одно государство, ни один режим не пойдет на войну твердо убежденным, что он ее проиграет. У вождя и у его Генерального Штаба должен быть в голове какой-то стратегический замысел, реализация которого в их представлении приведет к Победе. Попробуем в этом замысле разобраться.

Инструменты “гибридной” мировой войны разнообразны: это и заявления российского МИДа о притеснении этнических русских, и регулярные вторжения военных самолетов РФ в воздушное пространство соседних стран, и регулярные “шутки” Путина о том, за сколько дней он дойдет до Риги, Таллина, Вильнюса, Варшавы и Бухареста, и многое другое. Но решающую роль в “гибридном” арсенале (и не только в отношении Балтии) играло нараставшее бряцание ядерным оружием, запугивание ядерным оружием, прямой шантаж угрозой применения ядерного оружия.

“Товары ли вы умереть за Нарву?” – фактически повторял Путин Западу классический гитлеровский вопрос 1930-х годов в отношении Данцига. Его пропагандисты и “эксперты” открыто угрожали, что если “зеленые человечки” появятся в Прибалтике, а НАТО, выполняя свои обязательства, осмелится прийти на помощь балтийским государствам, то Россия применит ядерное оружие. Путин счел нужным лично поделиться воспоминанием о том, как в процессе аннексии Крыма он привел в боевую готовность стратегические ядерные силы РФ.

Но, спросите вы, разве не общеизвестно, что в сфере ядерных вооружений Россия и США (так же, как и полвека назад) находятся в патовой ситуации доктрины взаимного гарантированного уничтожения (ВГУ) и, следовательно, ядерный фактор можно исключить из стратегических расчетов.

Дело в том, что это не совсем так, а вернее – совсем не так. В острой геополитической ситуации ядерная держава, ориентированная на изменение сложившегося *status quo*, обладающая превосходящей политической волей к такому изменению, большим равнодушием к ценности человеческих жизней (своих и чужих) и определенной долей авантюризма, может добиться серьезных внешнеполитических результатов всего лишь угрозой применения или весьма ограниченным применением ядерного оружия. Ведь ядерная стратегия это не сухой математический анализ сценариев обмена ударами, а во многом драматический психологический поединок. Путин собирался играть с НАТО и США не в ядерные шахматы, а в ядерный покер, последовательно повышая ставки, и рассчитывая, что в критический момент они моргнут и отступят.

Если тов.Ким Чен Ын даже с одним только ведром ядерных помоев заставляет плясать вокруг себя весь

“цивилизованный мир”, то что способен выделять с этим миром г-н Крым Пут-Ин, обладающий огромным ядерным арсеналом?

Путинская повестка дня Четвертой мировой войны не ставила своей целью уничтожение ненавистных США, что действительно можно было бы достичь сегодня только ценой взаимного самоуничтожения в ходе полномасштабной ядерной войны. Эта повестка была значительно скромнее: максимальное расширение “Русского мира”, распад блока НАТО, дискредитация и унижение США как гаранта безопасности Запада.

Более двух лет назад я предложил мировому экспертному сообществу один ставший, с моей легкой руки, широко обсуждаемым возможный сценарий Четвертой мировой войны. В плане реализации духовно-подъемной концепции собирания исконных русских земель, провозглашенной исторической речью В.В.Путина 18 марта, обладающие уникальным генетическим кодом доведенные до отчаяния пассионарные русскоязычные жители Нарвы (Эстония) объявляют референдум о присоединении к “Русскому миру”. Для помощи в его проведения на территорию Эстонии направляются взявшие внеочередной отпуск вооруженные до зубов вежливые зеленые человечки со знаками различия или без оных и деловито расставляют новые пограничные столбы.

Каковы будут действия в этой ситуации агрессивного блока НАТО? Согласно ключевой статье 5 устава этой организации, все его государства-члены должны будут оказать Эстонии немедленную военную поддержку.

Отказ союзников Эстонии выполнить свои обязательства станет событием эпохального исторического значения: он будет означать конец НАТО, конец США как мировой державы и гаранта безопасности Запада и полное политическое доминирование путинской России не только в ареале “Русского мира”, но и на всем европейском континенте.

И, тем не менее, ответ на вопрос – будет ли НАТО защищать Эстонию в случае попытки ее соседского изнасилования суперядерной державой – был вовсе не очевиден. Тем более если Путин дает понять (уставами Жириновского, например, или утечками сценариев штабных игр), что в случае угрозы превосходящих конвенциональных сил НАТО новым священным рубежом “Русского мира” он будет вынужден ответить очень ограниченным ядерным ударом: уничтожит, например, одну европейскую столицу.

В ответ на такую угрозу очень многие на Западе готовы воскликнуть: “Мы не хотим умирать за Нарву! Эстонский кризис не имеет военного решения. Необходимо срочно послать на линию разделения вежливых зеленых человечков с Армией обороны Эстонии миссию ОБСЕ во главе с поднаторевшей в подобных делах госпожой Тальявини”.

“Парадокс Нарвы” – способность Путина одним шагом поставить весь Запад перед немыслимым выбором – унижительная капитуляция и уход из мировой Истории или ядерная война с человеком, находящимся в другой реальности – действительно был очень серьезным психологическим и политическим вызовом Западу.

Для придания большей убедительности своим угрозам Кремль инициировал даже публичное обсуждение своих далеко идущих ядерных планов в новой Военной доктрине РФ, придав им тем самым определенную респектабельность и легитимность. Ревизии подверглось фундаментальное положение

действующей доктрины об условиях применения РФ ядерного оружия:

“Российская Федерация оставляет за собой право применить ядерное оружие в ответ на применение против нее и (или) ее союзников ядерного и других видов оружия массового поражения, а также в случае агрессии против Российской Федерации с применением обычного оружия, когда под угрозу поставлено само существование государства”.

Итак, еще раз, по буквам, **Россия первой применит ядерное оружие только в случае, когда внешней агрессией под угрозу будет поставлено само её существование как государства.**

Чем же эта, на наш взгляд, очень точная и взвешенная формулировка ядерного сдерживания не устраивает, например, тов.Патрушева, ведущего свою 70-летнюю войну с англо-саксонским миром? Об этом он поведал в своем интервью газете “Известия” еще до начала украинского кризиса: *“Скорректированы условия использования ядерного оружия при отражении агрессии с применением обычных средств поражения не только в крупномасштабной, но и в региональной и даже в локальной войне”.*

Как выдает темперамент автора, это равнодушное словечко **даже**. Даже в локальной войне, даже в гипотетическом конфликте вокруг Крыма, Нарвы или любом другом, возникшем в процессе реализации концепции “Русского мира”, секретарю СБ РФ хочется применить ядерное оружие или, по крайней мере, угрожать его применением.

Таков был замысел Четвертой мировой войны. Она продолжается уже более 2,5 лет. День ее начала выбит, как известно, на вручаемых в России медалях за взятие Крыма – 20 февраля 2014г. Можно уже подвести некоторые итоги. Они неутешительны для Кремля.

Фундаментальные поражения

“Четвертая мировая война” еще не закончилась, но стратегически она уже проиграна путинской Дзюдохерией. Хороший Гитлер, как подобострастно и неуклюже назвал Путина видный кремлевский пропагандист Мигранян, потерпел три фундаментальных поражения.

Самое болезненное из них – это поражение в Украине. Даже не военное. Понятно, что в военном отношении Россия неспособна на крупномасштабную операцию, потому что она повлечет такой уровень потерь, который будет неприемлем для российского общества. Но фундаментальное поражение Кремля в Украине – метафизическое. Идеология “Русского мира” была отвергнута русскими Украины, которые в подавляющем своем большинстве остались верными украинскому государству и его европейскому выбору. Лучезарная “Новороссия” скукожилась до бандитской Луганнии, которую Москва отчаянно пытается втолкнуть как раковую опухоль в политическое тело Украины. И русские граждане Украины так же сражаются с агрессором, как и этнические украинцы.

Война, навязанная Кремлем Украине, – это не территориальный спор о Крыме или о Донцке и не этнический конфликт. Это решающее мировоззренческое столкновение наследников Киевской Руси и наследников Улуса Джучи Золотой Орды, в котором ордынцы оказались обреченными.

Второе поражение – провалился ядерный шантаж Кремля в отношении Прибалтики. Июльский саммит НАТО в Варшаве предметно ответил не только

на словах, но и на деле (размещением воинских контингентов в балтийских государствах и Польше) на вопрос хорошего Гитлера. Альянс будет защищать Прибалтику, как и любую другую территорию стран-членов НАТО.

Вопрос вернулся к задавшему его гопнику рикошетом – “А готовы ли вы, г-н Путин, умереть за Нарву?”. Но вождь арийского племени украл у своих соплеменников \$250 млрд. вовсе не для того, чтобы умирать за Нарву. Он играл с Западом в ядерный покер, пугая его готовностью начать ядерную войну. Блеф, однако, не сработал.

Из Москвы сразу слышались иные голоса: “Мы слишком умны, чтобы применять ядерное оружие и начинать Третью мировую войну, мы моськи по сравнению с НАТО, *да, скифы мы, азиаты мы, миллионы нас, но вас тьмы и тьмы*, целых 600 миллионов в странах НАТО”.

И, наконец, – мнимая телевизионная победа Путина в Сирии, где он действительно вытирает ноги об американцев и под предлогом борьбы с терроризмом последовательно уничтожал и продолжает уничтожать любую оппозицию Асаду. **Но эта т.н. победа обернулась для него клеймом военного преступника и перспективой нового Афганистана, похоронившего СССР.** Вообще вся сирийская кампания была задумана прежде всего с целью отвлечения внимания “гибридного” народа от уже тогда очевидного провала исходного плана Четвертой мировой “гибридной” войны.

Три крупных внешнеполитических поражения. Четвертая мировая война стратегически проиграна. Нет ни малейших перспектив ни на одном из ее ключевых фронтов. Это понятно всем в Кремле, кроме, разве что, ядерного маньяка Патрушева. Когда знаток русской души говорил: *“Для нас, русских, на миру и смерть красна”* – он имел в виду каких угодно русских, только не себя лично. Значит, надо соскакивать с лестницы эскалации и искать, как об этом давно уже пишут близкие к Кремлю аналитики, некое “новое мирное сосуществование” с вечно проклинаемым и вечно привлекательным Западом.

“Гибридная” капитуляция

Начальник Генерального штаба российской армии генерал В.Герасимов обогатил мировую военную науку новаторской концепцией “гибридной” войны. К сожалению, в ней отсутствовал важнейший раздел **“гибридная” капитуляция**. Попробуем частично восполнить этот досадный пробел плодovitого мыслителя. Искусство “гибридной” капитуляции заключается в том, чтобы о ней был поставлен в известность “гибридный” противник, но ни в коем случае не догадывалась “гибридная” отечественная патриотическая общественность.

Последние месяцы делегации российской “прогрессивной общественности” – т.н. дипломатический *Track 2* – волнами накатывались на США для обсуждения в вашингтонском обкоме условий “гибридной” капитуляции. Переговоры велись с людьми близкими к будущей Администрации Клинтон. При всей симпатии к пропутинским и антинатовским эскападам Трампа и при всей информационной поддержке его по линии *Wikileaks*, на победу Трампа всерьез в Кремле не надеялись.

Из разных источников мне хорошо известны детали проходивших консультаций. Исходный темник разнообразных кремлевских посланцев был один и тот же: из Донбасса мы постепенно отползаем,

но крымнаш, там наш сакральный Херсонес; о Прибалтике мы никогда и не думали, это все ваши русофобские выдумки; Сирия ни нам, ни вам не нужна, она все равно разваливается, за нами пусть останется “алавистский анклавчик” с военно-морской и военно-воздушными базами; донбасские санкции снимаются, а крымские нас особенно не беспокоят.

Поздно вечером в халявном баре допускались некоторые вольности – наиболее продвинутые члены российской делегации не исключали возможности многолетних тягучих переговоров с Украиной о кондоминиуме для Крыма, а наиболее разнузданные и нажравшиеся вдруг выпаливали отчаянно и обреченно: “Да мы этот Киев за два часа возьмем!”.

Какова была реакция американской стороны, представлявшей лагерь Клинтон? У нас с вами имеется уникальный документ, дающий ответ на этот вопрос. В газете “Коммерсант” за 8 (!) ноября 2016г. опубликовано интервью М.Макфола об отношениях РФ и США при будущей Администрации Клинтон. Майкл ошибся со своим прогнозом результата выборов, но дело сейчас не в этом. Все мы ошиблись.

Вот ключевой пассаж интервью: “Прежде всего я считаю, что перезагрузка возможна. Но только в том случае, если Владимир Путин изменит свою политику. Почему всегда именно американцы должны менять свою политику? Почему бы Путину что-то не поменять? Например, прийти на телевидение и заявить: мы выводим сепаратистов с востока Украины и восстанавливаем ее границы. Это оказало бы **невероятно** позитивное влияние на российско-американские отношения”.

Из него ясно вытекает, что московский запрос “гибридной” капитуляции был принят как основа для взаимопонимания. Но без надувательства – уходить с Донбасса значит уходить с Донбасса. И еще одна ремарка, так, на всякий случай: “Что произойдет, если мы, к примеру, начнем “сливать” данные о российских официальных лицах? Это нанесет огромный ущерб нашим отношениям. Я надеюсь, до такой стадии не дойдет”.

Что меняется для Путина в результате победы Трампа, продолжающего пока упрямо повторять заглоченную им кремлевскую жвачку о необходимости совместной борьбы с ИГ?

Столкнувшись с яростным сопротивлением глобалистов и леваков в СМИ и на улице, Трамп вряд ли пойдет на серьезные расхождения во внешней политике с традиционными республиканцами, победившими на выборах в обе палаты Конгресса. Теми самыми республиканцами, которые приняли “Закон о поддержке Украины” и требовали от Обамы продажи Киеву летального оружия. Тем более, что по ключевым для Трампа вопросам, которые и принесли ему победу – миграция, *obamacare*, потеря рабочих мест – они с энтузиазмом его поддерживают и вместе с ним будут дружно демонтировать обамовское наследие.

Назначения на ключевые внешнеполитические посты окончательно прояснят ситуацию. Но в любом случае фундаментальные стратегические причины поражения “Русского мира” в Четвертой мировой войне никуда не денутся.

Эйфория 9 ноября в Думе и на российских телеканалах по поводу политической смерти Клинтон была столь же адекватной, как и ликование в бункере в Берлине в апреле 1945г., вызванное известием о смерти Рузвельта.

И последнее. Два месяца до инаугурации нового Президента 20 января 2017г. станут периодом полного паралича деморализованной обамовской Администрации. У еще недобитого “хорошего Гитлера” непременно возникнет соблазн использовать это время для изменения ситуации на земле. Прежде всего в Сирии, а там, чем черт ни шутит, может быть, и в Украине. Чтобы получить дополнительные козыри для торга с Трампом.

Таким поведением он смог бы только резко ухудшить для себя параметры “гибридной” капитуляции и увеличить шансы своего ухода с политической сцены в России. Из-за *обстоятельств непреодолимой силы*, как настойчиво повторяет в последнее время осведомленный окол Кремлевский инсайдер В.Соловей.

Но, если в Сирии он еще может цепляться за лживый миф о совместной борьбе с ИГ, то в Украине любая эскалация вроде попытки взять Мариуполь или пробить коридор в Крым, будет встречена Западом очень резко, причем как раз в тот момент, когда вся внешняя политика Кремля направлена на снятие санкций.

Санкции для Кремля очень болезненны, и все, что делают сейчас российские власти, направлено на то, чтобы их снять. Не случайно после встречи с японским премьером в СМИ косяком пошли сообщения, что Путин, этот наш великий собиратель русских земель, готов отдать Курилы, если японцы гарантируют ему снятие санкций всей G7.

В подобной атмосфере любая масштабная военная эскалация конфликта в Украине – это самоубийство для режима. Она возможна, только если будет инспирирована какими-то антипутинскими элементами, критикующими его справа и считающими его предателем, не оказавшим достаточной поддержки “русскому освободительному движению” в Украине.

Для диктаторов самые тяжелые моменты для удержания власти – это внешнеполитические поражения.

Поэтому авторитет Акеллы, который промахнулся по целому ряду серьезных вопросов, оказался под серьезным сомнением в путинской верхушке. Отсюда и всевозможные разлады внутри нее. И спасение для Путина – это, конечно, мягкий вариант “гибридной” капитуляции, который он предлагает Западу, и отмена санкций. Если ему удастся этого добиться, вероятность переворота будет невелика. Несмотря на недовольство Путиным внутри верхушки, там понимают, что смена персонального “бренда” – это всегда ослабление режима в целом, всегда риск. Но если Запад продолжит свое давление и не согласится с теми условиями, которые путинские представители выдвигают в Вашингтоне, тогда диктатор уже не сможет выполнять свою главную функцию, ради которой “бригада” его и держит. Потому что существование клептократической Дзюдохерии невозможно без соучастия в ее экономических преступлениях Запада. Именно Запад дает им возможность сохранять, накапливать и реализовать награбленные ими сокровища, находящиеся в общаках на Западе.

Если ключевые республиканские назначения Трампа будут придерживаться в отношении Путина и его авантюры той же позиции, какую они разделяли всю свою политическую жизнь, то это станет еще одним тяжелейшим внешнеполитическим поражением диктатора. ■

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК “ГІБРИДНОЇ” ВІЙНИ

Лідія СМОЛА,
доктор політичних наук, професор
НТУУ “Київський політехнічний інститут”

Військово-політичні конфлікти кінця XX - початку XXI ст. демонструють зміну підходів до розуміння та ведення нового типу війни. Інформаційні технології, які здійснили революційні зміни в комунікативному просторі, надали не тільки великі можливості для інформаційного обміну, але й створили умови для ефективного використання інформаційно-психологічного впливу. За словами А.Менегетті, створена нами велетенська інформаційна мережа вийшла з-під контролю, зробила нас свідками події планетарного характеру¹. Однак розвиваючись, неминуче призвела до результатів, які перевершують нашу здатність управляти та контролювати.

Інтернет створив умови для більш ефективного та якісного рівня інформаційного впливу “ментальних вірусів” (за Р.Броуді) та появи “матричної симуляції фіксації істини” (за Ж.Бодрійяром). І як наслідок змінилася філософія війни. Дослідник війни Мартін ван Клевельд переконує, що війна в класичному розумінні цілком перестане існувати вже в найближчому майбутньому, їй на зміну придуть конфлікти низької інтенсивності, із бойовими сутичками, терактами, масовими вбивствами мирних громадян і тотальною пропагандою, що стане одним з ефективних елементів контролю за населенням². Закономірно, що фахівці стали обґрунтовувати появу “нових війн” та необхідність їх осмислення³.

Отже, актуальність проблематики та необхідність переосмислення інформаційно-психологічного складника в умовах “гібридної” війни обумовлюють важливість аналізу підходів до розуміння інформаційно-психологічних складників “гібридної” війни, їх особливостей у контексті російсько-української війни.

Аналіз наукових і публіцистичних напрацювань засвідчує відсутність спільних підходів до понятійного апарату та методології проблематики та численні спроби дослідників дефініціювати це поняття. Слід зазначити, що в контексті дослідження військових стратегій поняття “гібридна війна” – лише одна з багатьох концепцій, яка розглядає нову формулу перемоги⁴. У науковій, спеціалізованій та публіцистичній літературі немає однозначного трактування цього феномену, а використовується низка визначень сучасного типу ведення війни. Її називають нелінійною (*non-linear war*), неконвенційною (*unconventional warfare*), гібридною (*hybrid warfare*), змішаною (*compound warfare*), нестандартною (*irregular warfare*), “війною без лінії фронту”, партизанською чи “конфліктом низької

інтенсивності”. Найбільш вживаними є поняття “нелінійна війна” та “гібридна війна”, однак вони не мають уніфікованого визначення в міжнародно-правових документах та офіційних доктринах.

Попри те, що в реалізації такого типу війни застосовуються давно апробовані та ефективні інструменти й методи, це нові поняття у військово-політичному лексиконі. Вони означають широке застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, які доповнюються військовими засобами таємного характеру, а також передбачають використання сил спеціального призначення.

Аналізуючи ступінь наукової розробки дослідження проблеми, зауважимо, що нині бракує ґрунтовних праць, які розкривали б інформаційне

¹ Менегетті А. Онтология и миметика. (пер. с итал. Е.Ус.) (под общ. ред. П.Бернабей). – Москва, 2002г., с.11.

² Клевельд М. ван. Трансформация войны. – Москва, 2005г., с.308-309.

³ Mats Berdal 'The "New Wars" Thesis Revisited' in Hew Strachan and Sibylle Scheipers (eds), The Changing Character of War. – Oxford: Oxford University Press, 2011, pp.109-110.

⁴ Renz Bettina and Smith Hanna, Russia and Hybrid Warfare – going beyond the Label: Project “Russia and Hybrid Warfare: definitions, capabilities, scope and possible responses”. – Report 1/2016: Aleksanteri Papers, 1/2016.

та змістовне наповнення феномену “гібридної” війни. Обґрунтуванням “гібридної” війни займалися Франк ван Каппен, Д.Кілаллен, Д.Ласіка та ін.⁵ Прийнято вважати, що вперше визначення сформулював Н.Дубовицький (псевдонім політичного радника Президента РФ В.Суркова, автора російської доктрини “демократії, що управляється”) в оповіданні “Без неба”, де описано першу нелінійну війну – п’яту світову війну, за якої всі воюють проти всіх.

Учасниками нелінійної війни стають не тільки військовослужбовці збройних сил воюючих сторін, але й диверсанти, найманці, хакери, маніпульовані ворожою пропагандою особи, які беруть участь у бойових діях, та підкуплені ворожими спецслужбами представники владних органів країни-опонента⁶. Однак варто зауважити, що проблематику нелінійності сучасної війни розглянуто ще в роботі Р.Арзуманяна “Нелінійна природа війни” (2005р.). Автор зазначав, що нелінійні аспекти війни передбачають різноманітні наслідки та неочікувані розгортання бойових дій, необов’язково видимі та прогнозовані в передвоєнний період⁷. Теорію нелінійної війни викладено в “доктрині Герасимова” – доповіді начальника російського Генштабу (2013р.), де визначено головні ознаки такої війни: не оголошується, проводиться за незвичним сценарієм, який не відповідає узвичаєним канонам воєнного мистецтва, стирається межа між

війною та миром, лівові частка витрат у війні припадає на пропагандистські заходи, відкрите застосування військових угруповань відбувається під прикриттям миротворчих місій та антикризових заходів⁸.

Нелінійним аналізом політичних процесів давно займаються провідні “мозкові центри” (*RAND Corporation*, Колумбійський та Мічиганський університети та ін.). Підґрунтям аналізу став постулат: навколишнє середовище – це нелінійна складна система, що перебуває у стані певних змін, які важко передбачити. Нелінійні процеси можуть мати широкий діапазон: від зміни погоди, теорії катастроф до стратегії та тактики бойових дій чи питань міжнародної безпеки. Як зазначає П.Померанцев, ми реально живемо в нелінійній епосі⁹.

На визнанні факту нелінійності законів, якими керуються суспільства, вибудовуються концептуальні засади нелінійної війни та визначаються її складники, а саме: глобальна боротьба ідей; стирання відмінностей між станом війни та миру; зростання ролі невоєнних способів для досягнення політичних і стратегічних цілей, які за своєю ефективністю переважають силу зброї; боротьба не тільки окремих держав, але й їх територіальних одиниць; формування союзників із місцевого населення; використання внутрішньої опозиції для послаблення противника; зростання масштабного застосування інформаційної війни та маніпулювання фінансовими можливостями.

Українські фахівці не приділяли належної уваги цій проблематиці. Серед дослідників цього феномену можна виділити роботу Є.Магди “Гібридні війни”, у якій автор подає власне трактування війни, її складників, а саме: прагнення однієї держави нав’язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру та без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права¹⁰. Окупація Криму та частини території на Сході України зумовили публікацію низки статей, присвячених специфіці та особливостям українсько-російського конфлікту¹¹.

Більшість дослідників трактує “гібридну” війну як “війну із поєднанням різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються

⁵ Ван Каппен Ф. Інтерв’ю на “Радіо Свобода”. – Радіо Свобода, <http://svoboda.org/content/article/25362031.html>; Kilcullen D. Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla. – Oxford University Press, 2013, p.384, http://www.amazon.com/Out-MountainsComing-UrbanGuerrilla/dp/0199737509#reader_0199737509; Lasica D. T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory: Monograph, USA, 2009, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663>.

⁶ Дубовицький Н. Без неба. – Русский пионер, 12 марта 2014г., <http://ruspioner.ru/honest/m/single/4131>.

⁷ Арзуманян В. Нелинейная природа войны. 21-й век, 2005г., №1, с.117.

⁸ Герасимов В. Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. – Военно-промышленный курьер. <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>.

⁹ Pomerantsev P. How Putin Is Reinventing Warfare. – Mode of access, <http://foreignpolicy.com/2014/05/05/how-putin-isreinventing-warfare>.

¹⁰ Магда Е. Гибридные войны К., 2015г.

¹¹ Горбулін В. “Гібридна війна” як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. – Дзеркало тижня, 2015р., №2, http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrumentrosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html; Костик В. Росія буде наполегливо продовжувати вести гібридну війну. – Преса України, 30 жовтня 2014р., <http://uapress.info/uk/news/show/45176>; Гончар М. Гібридна війна Кремля проти України і ЄС: енергетичний компонент. – Дзеркало тижня, 23 жовтня 2014р., http://gazeta.dt.ua/energy_market/gibridna-viyna-kremlya-protiukrayini-i-yes-energetichnyi-komponent_.html; Черниш В. Що відбувається на Сході України. Ще раз про термінологію. – MediaSapiens, http://osvita.mediasapiens.ua/media_jaw/law/scho_vidbuvaetsya_na_skhodi_ukraini_sche_raz_pro_terminologiyu.

задля досягнення спільних цілей”¹². Варто вказати на відмінні позиції щодо вагомості та ролі інформаційно-психологічного складника у протистоянні. Більшість авторів твердять, що інформаційний складник є лише допоміжним і переважно супроводжує військову фазу операції. Однак можливості цього компонента є значно більшими, аніж, звичай, стверджується.

Деякі дослідники зауважують, що певною мірою війну із застосуванням інформаційно-психологічного складника можна називати “війною смислів/снів”¹³. Мем як інформаційний вірус (за Д.Рашкоффом) є інструментом комунікації індивідуального з колективним, загальнозрозумілим символом, який не тільки впливає на реальність, але й формує її. Слово зафіксовано і в Оксфордському словнику 1988р., де його витлумачено як одну з форм передачі інформації. Як артефакти, меми мають три характеристики: віртуальна тілесність, соціальна та культурна пов’язаність, цілеспрямоване створення і споживання¹⁴.

Меметична зброя

Особливістю російсько-української війни стало ефективне використання меметичної зброї. Проблему дослідження виникнення та поширення мемів розглянуто в працях Р.Докінза, Д.Рашкоффа, Дж.Джилета, Дж.Балкіна, П.Леві, Г.Мейкла, С.Блекмор, Т.Бретта та ін. Однак ще видатний фізіолог і психіатр В.Бехтерев у праці “Навіювання і його роль у суспільному житті” (1898р.) сформулював концепцію “ментальних мікробів”, які “подібно справжнім фізичним мікробам, діють усюди і передаються через слова і жести оточуючих осіб, через книги, газети та ін., іншими словами, де б ми не знаходилися, в навколишньому нас суспільстві ми вже піддаємося дії психічних мікробів”¹⁵.

Інтернет і соціальні мережі надали широкі можливості для поширення та розуміння у спрощеному та доступному вигляді (меми) необхідної інформації. І в цьому контексті слід відзначити незначну кількість досліджень у галузі аналізу новітніх технологій інформаційно-психологічного впливу, зокрема застосування мемів і меметичної зброї в “гібридній” війні.

Новітні інформаційні технології є досить складним явищем, яке можна трактувати як суспільний процес людської взаємодії, спрямований на стабілізацію або зміну існуючого стану речей (чи досягнення певної мети) та передбачає результат цих дій. Власне на цьому варто наголосити, оскільки доволі часто їх трактують винятково як прийоми, інструменти, способи чи механізми взаємодії, звужуючи розуміння цього поняття.

Р.Докінз наголошував, що прикладами мемів можуть слугувати ідеї, модні слова чи вислови, рекламні слогани та анекдоти, мелодії або навіть окремі елементи архітектури. Тобто так само, як гени розповсюджуються в генофонді, так і меми передаються від людини до людини за допомогою імітації. **У суспільстві йде постійна, безперервна трансляція ідей та емоційних і ціннісних настанов від представників еліт (верхівки владної політики, бізнесу, спорту, науки, мистецтва, армії, спецслужб, інтелігенції, і просто тих, у кого багато грошей) у великі верстви населення.** В основі цього феномену лежить прагнення більшості людей бути до чогось причетними¹⁶. Аналіз ефективності застосування цієї технології вимагає розуміння самого поняття “мем”¹⁷. Існує кілька підходів до трактування цього поняття:

- ідея, образ або будь-який інший об’єкт нематеріального світу, що спонтанно передається від людини до людини вербально, невербально та через Інтернет (Д.Рашкофф);
- колективне несвідоме в момент набуття словесної чи іншої знакової форми й ефективний спосіб подолання захисного бар’єра у свідомості великого числа людей (С.Жаботинська, М.Камінська);
- одиниця культурної інформації, що є реплікатором соціокультурних процесів та здатна до самокопіювання і конкурування (Р.Докінз);
- спеціально створене інформаційне повідомлення, яке поширюється в інформаційному просторі і призначене для формування необхідної моделі свідомості людини та прийняття відповідних рішень (В.Дудатев);
- інформаційний вірус (Р.Броуді).

Щодо поширення меметичної інформації та можливостей її застосування у збройному протистоянні, то, на думку Р.Броуді, існує три способи. Класичний підхід, що часто використовується в технологіях пропаганди та реклами: коли інформація повторюється багато разів. Із часом ці меседжі засвоюються свідомістю та стають переконаннями чи постулатами. Меми можуть впроваджуватися в нашу свідомість через когнітивний дисонанс. За таким принципом працюють маркетингові структури. Також ефективний спосіб – використання методу “троянського коня”, тобто “больових точок” об’єкта впливу: “про світле майбутнє”, “патріотизм” тощо.

Передумовою виникнення медіавірусів як явища стала комерціалізація всіх сфер громадського життя, медіапростору, поява Інтернет-спільнот як віртуальних соціумів та формування суспільства тотального споживання, що формує потребу т. зв. інформаційного мейнстриму. Інформаційне перенасичення і необхідність докладання зусиль для розуміння складних процесів посилюють потребу у спрощеному розумінні буття, і цю потребу задовольняють меметичні віруси.

¹² Поліщук І. Інформаційний аспект гібридної війни в Україні. – Вісник Національного університету “Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого”, 2015р., № 3 (26), с.242-243.

¹³ Богданов А. Информационная составляющая гибридной войны. – Information Technology and Security, January-June 2015, Vol.3, Iss.1 (4).

¹⁴ Wilkins, John S. What's in a Meme? Reflections from the perspective of the history and philosophy of evolutionary biology. – Journal of Memetics, 1998, <http://jom-emit.cfpm.org>.

¹⁵ Бехтерев В. Внушение и его роль в общественной жизни. – Москва, 2001г., с.162.

¹⁶ Докінз Р. Эгоистичный ген. – Москва, 1993г.

¹⁷ Brett Thomas Meme Manual: A Cybernaut's User's Guide to Mind Viruse. – <http://asocial.narod.ru/en/articles/memes.htm>.

Глобальна мережа Інтернет та соціальні мережі надали медіавірусу широкі можливості та комунікаційні канали для поширення вірусних мемів на величезні аудиторії. І не тільки на безпосередньо аудиторію впливу, але й на інші спільноти. Як це було у випадку поширення мему “Путін...ла ла ла”, який вийшов на сторінки британської газети *The Guardian*¹⁸.

Російсько-українська війна: інформаційний аспект

Меметична зброя (*memetic warfare*) як інструмент у “гібридній” війні вже відіграла свою важливу роль. Меми: *укропи*, *колоради*, *кримнаш*, *ввічливі люди*, *ватники*, *майданути*, *бандерлоги*, *свідоміти*, *кіборги* стали елементами ментальної зброї та вплинули на формування світоглядних позицій протидіючих сторін. У цьому контексті необхідно відмітити домінування аудіовізуальної інформації з посиленням емоційним складником: “*ми побачили хлопчика розп’ятого*”, “*Росія була уражена в самісіньке серце зрадою братської України*”, “*ми братні народи, всі проблеми створює українська хунта*”, “*Голодомору не було – це спільна трагедія всіх народів СРСР*”. “*Україна хотіла “схом’ячить” російський газ та Ростовську область*”, “*Тарас Шевченко – син України, вихованець Росії*”, “*Новоросія – нова демократична країна*”, “*українська армія воює з “мирним російськомовним населенням: шахтарями та фермерами”*”, “*нам необхідна маленька переможна війна*”.

На думку деяких дослідників, основну частину мемів у російсько-українському протистоянні можна розподілити на три категорії:

- російські за походженням і спрямовані на прихильників Росії;
- українські за походженням і спрямовані на прихильників України;
- нейтральні чи без чіткого посилання на сторону¹⁹.

У формуванні пропагандистського дискурсу російські фахівці інформаційної війни почали активно застосовувати меметичні технології через соціальні медіа. А.Чен, журналіст *The New York Times*, провів дослідження і довів наявність російських центрів по роботі із соціальними медіа на предмет поширення окремих мемів²⁰. Семантичне поле було заповнене тезами “*зрада*”, “*нас зливають*”, “*все пропало*” тощо. Метою було підвищення рівня конфліктності та посилення панічних настроїв серед населення. Аналіз постів у соціальних мережах засвідчив, що ключовими позиціями стали меседжі про необхідність “*соціальної революції*”, “*третього Майдану*” та “*павалення влади олігархів*”.

Окремим напрямом виступали слова-фантоми, що заповнили семантичне поле: “*майданути*”, “*укропи*”, “*правосекі*” тощо. Російські пропагандисти

зруйнували усталену “картину світу” не тільки власного народу, де українці перестали бути “братями”, але й внесли зміни до масової свідомості українців, які здебільшого стали ідентифікувати росіян як “ворогів”. Попри те, що лівова частка якісних мемів є результатом лише напрацювань волонтерських організацій, меметична зброя поступово стає інструментом інформаційної протидії українських силових структур, про що свідчить, зокрема, розробка мему “про Миколу”²¹.

Використання меметичної зброї може стати одним з ефективних засобів протидії російській інформаційній експансії. Аналіз поширених українських мемів (наприклад, “*ватник*”, “*колорад*”) показав свій вплив на семантичне поле Росії та реакцію російських владних структур. Так, у низці російських університетів абітурієнтам було запропоновано написати твори на тему: “*Гордое имя – ватник*”, а школярам: “*Мы не колорады, а гордые внуки дедов с георгиевскими лентами*”.

Російсько-українська війна загострила та розширила коло питань, пов’язаних зі специфікою ведення інформаційних воєн, пропагандистських кампаній та всього комплексу дій, спрямованих на досягнення військово-політичних цілей без широкого застосування військового чинника. Нові комунікаційні технології вже формують зміст процесу суспільної взаємодії та поширюються на все поле політичної влади, політичних процесів і державного управління, вони використовуються як у легальних процесах застосування влади, так і в неконвенціональних, які передбачають вжиття нелегітимних заходів (маніпулювання громадською думкою, технологія залякування, тероризм, психологічні акції тощо). Аналіз трансформаційних процесів в умовах глобальних змін і розвитку інформаційного суспільства свідчить, що за явними ознаками розширення комунікаційної взаємодії та можливостей інформаційних технологій і відповідних наслідків цих процесів, лежать зміни в культурних засадах системи: спільності цінностей, сукупності стереотипів, міфів, символів і настанов суспільства.

Війна на Сході України вкотре підтвердила тезу про очевидну зміну парадигми сучасної війни, продемонструвала необхідність ґрунтовного дослідження цього феномену та розробки цілком нових підходів до реалізації політичних і воєнних цілей. Зміни механізмів світосприйняття особою, групою та суспільством загалом і зумовлюють т.зв. “ментальну еволюцію”, що потребує переосмислення категорії “інформаційно-політична безпека країни/суспільства/держави”. Такий вплив на інформаційний ресурс держави є одним із джерел загроз для національної безпеки будь-якої країни, незалежно від рівня її розвитку та впливовості. ■

¹⁸ Shaun Walker. Ukraine minister's abusive remarks about Putin spark diplomatic row. – *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/15/ukraine-minister-deshchytisia-abusive-putin-russia>.

¹⁹ Попфалуші Д. Роль і класифікація мемів у рамках російсько-української війни. – Free Voice Information Analysis Center, <http://iac.org.ua/rol-i-klasifikatsiya-memiv-u-ramkah-rosijsko-ukrayinskoyi-viyni>.

²⁰ Chen A. Russian Trolls Spread False Information On The Internet. – NPR, <http://www.npr.org/2015/06/04/412046928/russian-trolls-spread-false-information-on-the-internet>.

²¹ Генштаб ЗСУ: “Микола – наш герой!”. Звідки взявся мем Білла та як із ним вплила Юля. – Новинарня, 29 січня 2016р., <http://novynarnia.com/2016/01/29/genshtab-zsu-mikola-nash-geroy-abo-zvidki-vzyavsya-tsey-mem-i-yak-promahnulasya-yulya>.

ВІД “ВЕЛИЧІ РОСІЇ” ДО “ВЕЛИКОЇ ЄВРАЗІЇ”: ВІЙНА ГІБРИДНОГО ТИПУ ЯК МЕХАНІЗМ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ РФ¹

Михайло ГОНЧАР,
Центр глобалістики “Стратегія ХХІ”

Ключова особливість війни гібридного типу полягає в тому, що невоєнні впливи превалюють над воєнними. Інша особливість – дії зсередини країни-жертви можуть бути більш інтенсивними, аніж дії ззовні. Застосовані до противника впливи можуть варіюватися верховним командуванням за алгоритмом, який теж може змінюватися під час війни. Варіабельний характер впливів, які до того ж можуть комбінуватися в різних пропорціях – її відмінна риса. Сценарій “гібридної” війни може створюватися в ході самої війни. Стратегія закладається і реалізується за допомогою різного інструментарію, зокрема, хибно-цільового програмування (організаційна зброя) та енергетичного формінгу.

Хибно-цільове програмування

Термін “організаційна зброя” мало про що скаже не обізнаним у технологіях неконвенційних війн. Він був використаний за радянських часів розробниками систем організаційного управління С.Ніканоровим і пізніше С.Солнцевим, хоча вони не є його авторами. Вони займалися прикладними дослідженнями питань “організації організацій”, “управління системами управління”, “генетичного проектування” систем управління, як у радянський період, так і в пост-радянській Росії. В одній з доповідей пропутінському Ізборському клубу пояснюється сутність оргзброї: “За її допомогою можна направити політику противника у стратегічний глухий кут, вимотати його економіку неефективними (непосильними) програмами, загальмувати розвиток озброєнь, спотворити основи національної культури, створити серед частини населення “п’яту колону”. У підсумку в державі виникає середовище внутрішньополітичного, економічного, психологічного хаосу”².

Напрацювання С.Ніканорова і С.Солнцева для Міністерства оборони і Генерального штабу РФ у

різні роки вважаються наріжним каменем російських концептуальних підходів до осмислення та розробки війни гібридного типу, а особливо – етапу криптофорсингу (період прихованих, таємних приготувань недружнього характеру). Згадана вище доповідь Ізборському клубу містить характеристику оргзброї: “Фактично організаційна зброя є способом активації патологічної системи всередині функціональної системи держави-мішені, за якого патологічна система для свого розвитку поглинає ресурси носія. Характерною особливістю патологічної системи (застосування організаційної зброї) є те, що вона впливає на функціональну систему суспільства, в першу чергу, “ззовні”, з ієрархічно “вищого” (владного) рівня системної організації... Одна з основних умов застосування організаційної зброї – **заміна системи базових цінностей країни-мішені цінностями країни-ініціатора як найперспективнішими**”. Тобто патологія, непомітно впроваджена в державний організм країни-жертви країною-агресором, відключає його імунну систему (систему національної безпеки) і перепрограмує її функціонування за алгоритмом, коли вона не ідентифікує загрози життю організму і не бореться з ними.

¹ На основі досліджень Центру глобалістики “Стратегія ХХІ” “Невоєнні компоненти війн нового покоління”.

² Овчинский В., Сундиев И. Функциональный генезис и система технологий XXI века. – Доклад Изборскому клубу, <http://www.dynacon.ru/content/articles/1466> (переклад автора).

Беручи до уваги викладене вище, оргзброї можна дати й іншу назву, яка більш адекватно відбиває її глибинну сутність – **хибно-цільове програмування (ХЦП)**. Сторона-агресор завчасно створює та задає у своїх відносинах зі стороною-жертвою хибні програмні установки, що мають привабливий вигляд,

але реалізація яких призводить до посилення її позицій і ослаблення позицій противника. Противник (майбутня жертва) не сприймає ці програмні установки як небезпечні для нього, тому що вони виглядають нейтральними або такими, що базуються на універсальних цінностях.

Приклади. Стандартна програмна теза довоєнного часу про розвиток економічного співробітництва між Росією та Україною. Звучить нейтрально, універсально, не викликає заперечення. Подібна теза присутня у відносинах між різними країнами, до розвитку економічного співробітництва прагнуть усі. Така програмна установка апріорі не лише не сприймається критично, але й, навпаки, всіляко підтримується майбутньою жертвою. ЗМІ обох країн різними способами пропагують її. Ось дві медіа-ілюстрації: “Азаров: у економічного співробітництва України з РФ немає альтернативи”³, “Янукович звернув увагу на важливість подальшого розвитку українсько-російського торговельно-економічного співробітництва”⁴. Однак, при цьому російська сторона пропонує відмінний від українського бачення формат співпраці, який передбачає включення України в проекти реінтеграції пост-радянського простору: “Перекопаний, нові можливості для учасників економічного життя, для бізнесу наших країн відкрило б і більш активне залучення України до багатосторонніх інтеграційних процесів, перш за все, звичайно, до Митного союзу і Єдиного економічного простору”, – заявив В.Путін перед початком засідання комітету з питань економічного співробітництва російсько-української між-державної комісії 7 червня 2011р.⁵

Щоразу під час зустрічей високого рівня сторони з пафосом вказували на високі цифри двосторонньої торгівлі як індикатор успіху економічного співробітництва. Але реальність є зовсім іншими. *По-перше*, ці відносини є асиметричними через різницю економічних потенціалів сторін і відмінності економік. *По-друге*, питома вага сторін у загальному обсязі зовнішньої торгівлі один одного відрізняється кратно – на Україну припадало в середньому 5-6% зовнішньоторговельного обігу Росії, тоді як РФ займала до 25-30% у зовнішній торгівлі України, що призвело до ефекту різнопорядкової взаємної залежності. *По-третє*, сальдо зовнішньої торгівлі завжди позитивне для країни-агресора, і завжди негативне для країни-жертви. *По-четверте*, структура торгового обігу дедалі більше трансформувалася з урахуванням інтересів країни-агресора. У цьому випадку, в бік

зростаючого обсягу закупівель енергоресурсів, що ставало дедалі більш обтяжливим для країни-жертви, а також призвело до посилення її залежності, виникнення боргових проблем та інше. *По-п'яте*, формується запит на збільшення імпорту дорогих енергоресурсів (природний газ), що дає позитивний ефект для агресора та негативний ефект для жертви, збільшуючи енергоємність ВВП і продукуючи більшу залежність від постачальника. Загалом для України від'ємне сальдо платіжного балансу в економічних відносинах з РФ динамічно зростало: 2010р. – \$3,0 млрд., 2011р. – \$10,2 млрд., 2012р. – \$14,3 млрд., 2013р. – \$16,5 млрд.⁶

Отже, ніби вірна, на перший погляд, програмна установка на розвиток економічного співробітництва України з РФ, призводить до стратегічно вразливого положення економіки країни-жертви в разі прийняття противником рішення про агресію. Залежна економіка, ослаблена високими цінами на імпорт енергоресурсів і борговими проблемами у відносинах з країною-агресором, не спроможна до швидкої переорієнтації на інші ринки і т.п. Таким чином, через ХЦП було сформовано модель відносин “хижак-жертва”, де жертва жила уявленнями про “рівноправне партнерство” сторін.

Інший приклад стосується ХЦП Росією Заходу. Це – сирійська кампанія РФ. Пропагандистська вона була подана Москвою у 2015р. як підтримка Уряду Сирії в боротьбі проти Ісламської Держави. За задумом Кремля, це мало б схилити Захід до створення широкої антитерористичної коаліції спільно з РФ й відволікти увагу від війни Росії проти України. На початковому етапі частково це спрацювало, коли Президент Франції після терактів “у п'ятницю, 13-го” прибув 26 листопада 2015р. до Москви для обговорення питання створення коаліції для боротьби зі “спільним ворогом”. У подальшому на Заході пересвідчилися, що реальні цілі Кремля є відмінними від декларованих. Лише 10% авіаударів російських сил у Сирії націлені на ІД, а решта – на сили антиасадівських формувань⁷. ХЦП дало Кремлю лише короткотерміновий і частковий ефект. Стратегічний розмін “умивання рук Заходом в українському питанні в обмін на допомогу Росії в боротьбі з ІД” не відбувся.

³ Политический курс Украины на сотрудничество с Россией. – Риановости, 9 липня 2010р., http://ria.ru/trend/new_relationship_between_russia_ukraine_25032010.

⁴ Янукович рассказал новому послу, как нужно дружить с Россией. – TSN.ua, 2 липня 2010р., <http://ru.tsn.ua/ukrayina/yanukovich-rasskazal-novomu-poslu-kak-nuzhno-druzhit-s-rossiei.html>.

⁵ Путин предлагает Украине активнее интегрироваться в Единое экономическое пространство. – NEWS.ru, 7 червня 2011р., <http://rus.newsru.ua/finance/07jun2011/agaz.html>.

⁶ До другої річниці агресії Росії проти України. – Національний інститут стратегічних досліджень, 20 лютого 2016р., http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_book/Verstka_RNBO.indd.pdf.

⁷ Nato-Geheimpapier: Russland ist Nato-Kräften in Syrien überlegen (5 березня 2016р.). – http://www.focus.de/politik/ausland/nato-geheimpapier-russland-ist-nato-kraefte-in-syrien-ueberlegen_id_5336051.html.

У випадку України, використовуючи гіпертрофовану залежність її економіки від постачань газу з РФ та збільшуючи ціну газу, Росія здійснювала систематичне та послідовне фінансове виснаження економіки країни. Паралельно нав'язувалися непрозорі схеми газового бізнесу з корупційним підґрунтям, культивувалась корупція на вищих щаблях влади, що збільшувало залежність України від Росії.

Фальстар-2009

“Гібридне” вторгнення Росії в Україну могло відбутися ще в минулому десятилітті. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують акти газової агресії Росії проти України у 2006р. і 2009р. В Європі їх прийнято називати “українсько-російськими газовими кризами”, що відображає традиційне політичне бажання Старої Європи уникати називати речі своїми іменами, що знаходить своє продовження й нині, коли західні політики уникають вживати словосполучення “російська агресія проти України”.

Припинення поставок газу в Україну і скорочення транзиту через Україну до ЄС у 2006р. були з боку РФ “акціями відплати”. Україні – за Помаранчеву революцію 2004р., Європі – за підтримку України. Ще під час Помаранчевої революції Росія мала намір форсувати процес руйнування української державності, запущений нею на початку 2000-х років. Москва діяла на кількох напрямках. Основною метою був підриз економіки, що легко прораховується з огляду на наведену вище динаміку цін на експортований в Україну природний газ. Показово, що про ескалаційну формулу в ціні газу для України заступник голови Державної Думи РФ В.Жириновський завів мову ще у 2005р., напередодні 4-денної газової кризи січня 2006р., яка й послужила “спусковим гачком” для подальшого сценарію. “Вони ж [керівництво України – прим. авт.] повинні зрозуміти, що завжди їм доведеться купувати російський газ і він буде дедалі більш дорогим. Будемо вимагати, щоб у цьому році було 300 доларів, у восьмому – 400. Кожен рік будемо піднімати на 100 доларів, щоб у 2012-2013-му було 1000 доларів за тисячу кубічних метрів”⁸, – так заявив у своєму інтерв’ю за два тижні до газової кризи В.Жириновський, стосовно якого давно в Москві правдиво зауважують: що у Жириновського на язиці, те у Путіна на умі.

Росія почала розгортати сепаратистські проекти під гаслом федералізації, що означало запуск “перепрограмування” державного устрою України. Перший з них – “Південно-східна Українська автономна республіка” 2004р. Цей проект не увінчався успіхом, але вже наприкінці 2005р. з’явився проект “Донецької

республіки”, як спадкоємиці Донецько-Криворізької Радянської Республіки 1918р. Це теж не призвело до успіху, організація з однойменною назвою була заборонена в Україні, але вона продовжила роботу в підпіллі, маючи всебічну підтримку в Росії. Активізувалася на початку 2009р.

Газова криза 2009р. мала далекосяжні цілі. Вона повинна була зіграти роль детонатора для провокування політичного конфлікту в Україні по лінії Схід-Захід. Задум Кремля полягав у тому, що в разі повного припинення поставок газу (для внутрішнього споживання + транзит до ЄС), влада в Україні не зможе забезпечити подачу газу з розташованих на заході країни основних ПСГ на схід, у головні промислові центри, які залишаться без тепла. Таким чином, це повинно було спровокувати, за задумом російських стратегів, “соціальний вибух на Сході та Півдні України”. Не випадково 12 січня 2009р. в російських ЗМІ з’явилися публікації на тему “перегляду кордонів” в СНД і заяви російських політиків: “Депутат Держдуми РФ Костянтин Затулін не виключає, що Росія “в потрібний момент подасть знак” південно-східним регіонам України для входження до складу Росії”⁹. Цей знак міг бути поданий вже через кілька днів, якщо б українська сторона погодилася на пропозицію “Газпрому” від 13 січня¹⁰ щодо відновлення транзиту газу на Балкани та Туреччину за його схемою. Голова правління НАК “Нафтогаз України” О.Дубина відхилив цю пропозицію: “Пропозиція, яка надійшла від Росії, прокачати трубопроводом України газ зі входом в ГВС “Суджа 1200” до Молдови, Болгарії і Румунії, може загрожувати тим, що нам доведеться відключити від газу Одесу, Дніпропетровськ, Донецьк”¹¹. Якби Київ повісився на газпромівську пропозицію, то населення міст-мільйонників, а також цілої низки менших промислових міст Сходу та Півдня України, залишившись без газу та опалення за температур нижче -10°-15°С, безперечно, вийшли б з протестами на вулиці. І ці протести, поза всяким сумнівом, мали б політичні вимоги й були б підтримані регіональною владою, комуністами, православною церквою Московського патріархату, що мали традиційно проросійську орієнтацію та фінансування з російських джерел.

Ймовірно, базисом заяв К.Затуліна стали результати спільного засідання Ради безпеки і Державної думи РФ 25 грудня 2008р., де акцент був зроблений на особливій ролі міжрегіональних зв’язків у рамках СНД, інтеграційним ядром якого є ОДКБ і ЄврАзЕС. Що стосується російсько-українських відносин, міжрегіональні зв’язки – це відносини зі східними та

⁸ Цитується за відеоінтерв’ю В.Жириновського від 15 грудня 2005р. (цитата на відтинку 6’56”–7’18”). – <https://www.youtube.com/watch?v=fNxtYwPLsY> (переклад автора).

⁹ Затулін о Хмельницком, Ющенко и знаке в нужный момент. – Інформаційне агентство УНІАН, 12 січня 2009р., <http://www.unian.net/world/179446-zatulyn-o-hmelnytskom-yuschenko-i-znake-v-nujnyiy-moment.html>.

¹⁰ Возобновление транзита газа через Украину. В соответствии с достигнутыми договоренностями сегодня с 10:00 мск “Газпром” возобновляет вынужденно приостановленные по вине украинской стороны поставки газа европейским потребителям через Украину. Объем первой поставки газа на входе в ГТС Украины через ГИС “Суджа” составит 76,6 млн. м³ в сутки. Из них – 62,7 млн. м³ в соответствии с контрактными объемами в направлении Балкан через ГИС “Орловка” и 13,9 млн. м³ потребителям Молдовы. – Сайт “Газпром”, 13 января 2009г., <http://www.gazprom.ru/press/news/2009/january/article56905>.

¹¹ “Нафтогаз” врятував Одесу і Донецьк, не пустивши газ на Балкани. – Українська правда, 13 січня 2009р., <http://www.epravda.com.ua/news/2009/01/13/177416>.

південними областями України, що межують з РФ і мають великий обсяг різноманітних контактів, широкий спектр співробітництва, який може забезпечити “розмивання” державних кордонів своєю “масою”.

У 2009р. сценарій газової кризи не спрацював як детонатор, оскільки ГТС України була розвернута в реверс і центральні, східні та південні регіони України отримали газ із газосховищ, розміщених на заході країни. “Холодомору” та подальшого соціального вибуху південного сходу України не відбулося.

Рестарт-2013

Уроки “Фальстарту-2009” були вивчені в Москві доволі ретельно. Показово, що оперативно-стратегічні навчання “Захід-2009” і, особливо, “Захід-2013” стали найбільш масштабними навчаннями, які тепер можна ідентифікувати як підготовку військ для ведення не тільки традиційних бойових дій, але й неконвенційних. У публікаціях російських і білоруських ЗМІ відзначалась інноваційність цих навчань. На їх значення у подальшому розвитку подій навколо України звернув увагу один з провідних американських військових експертів Ф.Карбер, відзначаючи особливу важливість цих двох навчань у своїй статті “Russia’s ‘New Generation Warfare’” навесні 2015р.¹² В Європі ці навчання були явно поза увагою. До практичного відпрацювання отриманого досвіду на навчаннях збройні сили РФ приступили у 2014р. із вдосконаленим сценарієм “гібридної” війни – гібресії.

“Гібридну” війну проти України РФ розв’язала не в квітні 2014р. – з початком подій на Донбасі, і не в лютому – з початком анексії Криму, як багато хто все ще продовжує вважати. Початок кримських подій символізує задіяння військового компонента, якого Москва досі не потребувала (хоча все і було підготовлено до військового сценарію), оскільки все і так йшло за “планом аншлюсу”. Базові елементи цього плану – деатлантизація і деєвропеїзація системи управління через інституційні зміни. Особливо слід відзначити те, як під впливом агентури Кремля були внесені інституційні зміни до системи влади в Україні. З обранням В.Януковича Президентом України в 2010р., “ампутації” зазнали ключові інститути, відповідальні за співпрацю з НАТО і ЄС, а саме: Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції при Президентові України, Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. Був прийнятий Закон “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, в якому зафіксований “позаблоковий статус України”, який не має міжнародно-правового механізму визнання. У ключових міністерствах і відомствах, які відповідають за оборону, безпеку і зовнішню політику, були знищені бази даних про співробітництво з НАТО. Причому, зроблено все це було за досить короткий проміжок часу – протягом півроку з моменту обрання В.Януковича Президентом. Цілий ряд осіб, призначених ним на посади в оборонному відомстві, спеціальних службах, мали ознаки агентів

російських спецслужб. Отримавши таке керівництво, міністерства і відомства системи національної безпеки стали працювати практично в режимі зовнішнього управління. Це дозволило Росії *де-факто* розгорнути політику України з європейського та євроатлантичного напрямку на євразійський, залишаючи незмінною лише проєвропейську риторичку Києва.

Реалізація путінського бліцкригу інкорпоратизації України в “*русский мир*” через механізм євразійської інтеграції фактично стартувала з промови Президента РФ 27 липня 2013р. в Києві з нагоди святкування 1025-річчя хрещення Русі на конференції з вельми показовим символізмом у назві “Православно-слов’янські цінності – основа цивілізаційного вибору України”, яка була організована пропутінським “Українським вибором” В.Медведчука.

Слід зазначити, що базисом для бліцкригу слугували багаторічні зусилля Росії з перепрограмування “керівного модуля” в Україні – президентської вертикалі влади – з європейського на євразійський відповідно до технології ХЦП. Спочатку це робилося в режимі м’яких впливів на правлячі політико-олігархічні групи в Україні, починаючи з правління Л.Кучми. Пік зусиль, які вже були не тільки м’якими, але й напівжорсткими, припав на клептократичну автократію В.Януковича, який монополізував політичну та економічну владу в країні. **Відповідно до технології ХЦП, досить перепрограмувати головний модуль системи держуправління авторитарної держави – і це спрямує всю країну в стратегічний глухий кут, що і потрібно було Росії.**

“Напівжорсткі впливи” відповідно до кремлівського плану “гібридної” агресії (гібресії) з 14 серпня 2013р. отримали нову якість. Росія в явочному порядку і масово зупинила український експорт в РФ, задаючи економічних збитків Україні. Мета була очевидною – не допустити підписання Угоди про асоціацію з ЄС і втягнути Україну в Митний союз. Фактично, це був сценарій аншлюсу – взяти Україну без єдиного пострілу, батоном і пряником, змусивши режим Януковича зробити безповоротно геополітичний розворот у бік Росії. Влітку-восени 2013р. був задіяний механізм “батога” і жорсткого пресингу, який посилювався через нав’язані контакти в жовтні-листопаді незадовго до Вільнюського саміту Східного партнерства.

Видання “Лівий берег” у редакційному розслідуванні українських слідів активності головного технолога гібресії В.Суркова відзначило: “Паралельно з економічними важелями, Москва задіяла і специфічну “човникову дипломатію” – високопосадові гості з Білокам’яної приватно зустрічалися з українськими бізнесменами першої шеренги, всіляко намагаючись їх “перепрограмувати”. Найбільшим високопосадовцем був радник російського Президента **В.Сурков**. Вперше його “неофіційний” візит до Києва був зафіксований **в середині серпня 2013р.** Саме неофіційний – по лінії МЗС поїздка (як це має бути у випадку з

¹² Phillip A. Karber. Russia’s New Generation Warfare. – Magazine of the National Geospatial-Intelligence Agency “Pathfinder”, 2015, Vol.13, No.2, pp.11-13, http://issuu.com/nga_geoint/docs/47080_pf_final_lr.

офіційними особами) не проходила”¹³. Це характерний штрих, як головний технолог особисто брав участь у “перепрограмуванні” “базового модуля” системи управління державою – президента країни та бізнес-модулів – провідних олігархічних конгломератів – методами ХЦП. І, як показали подальші події, доволі успішно.

24 жовтня В.Янукович прилітає до Мінська на засідання Вищої Євразійської економічної ради на рівні голів держав, де зустрічається з В.Путіним, 27 жовтня він прилітає до В.Путіна в Сочі, 9 листопада – знову зустріч, і знову – в Росії, причому на одній з військових баз в умовах найсуперечливішої таємності.

Перепрограмування “керівного модуля” системи державного управління забезпечило Путіну відмову Януковича від підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Втіленням очікуваного в Кремлі результату застосування ХЦП стало Розпорядження КМУ №905 від 21 листопада 2013р. Сутність його – у двох абзацах: “З метою вживання заходів щодо забезпечення національної безпеки України, більш детального вивчення та опрацювання комплексу заходів, які необхідно здійснити для відновлення втрачених обсягів виробництва і напрямків торговельно-економічних відносин з Російською Федерацією та іншими державами-членами Співдружності Незалежних Держав <...> призупинити процес підготовки до укладення Угоди про асоціацію між Україною з одного боку та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їх державами-членами, з іншого боку”. У листопаді-грудні були задіяні “пряники” – обіцянки багатомільярдних замовлень для підприємств українського ВПК.

На початку грудня 2013р. в експрес-аналізі севастопольського Центру сприяння вивченню геополітичних проблем та євроатлантичного співробітництва “Номос” відзначалося: “...Росія готується за допомогою агентів впливу в українському уряді установити контроль над провідними промисловими активами. Про це свідчить організований в екстреному порядку 2 грудня віце-прем’єром Ю.Бойком “промо-тур” для російського віце-прем’єра Д.Рогозіна по основних підприємствах ОПК... Росія потребує промислових потужностей для розміщення на них військових заводів. Вона потребує потужностей українського ОПК, але хоче їх повністю взяти під свій контроль, а також не допустити входження України до недружніх Росії (як вона вважає) альянсів – НАТО та ЄС... Переговорний процес з ЄС, продовження якого на наступному тижні було анонсовано М.Азаровим, за таких тенденцій, не матиме особливої перспективи”¹⁴.

Кульмінацією застосування “пряників” стала обіцянка Кремля у наданні \$15 млрд. кредитних ресурсів, \$3 млрд. з яких були надані негайно, а також газ з “дисконтом під Януковича” по \$268,5 за 1 000 м³, що знайшло своє відображення в московських домовленостях зустрічі Путіна з Януковичем 17 грудня

2013р. Практично, це стало остаточною капітуляцією клептократії Януковича та успіхом у застосуванні ХЦП Кремлем, що призвело до повороту зовнішньополітичного вектора від європейського до євразійського й заміни декларативної євроінтеграційної моделі базовими конструктами країни-агресора: “православно-слов’янська єдність”, “русский мир”, “митний союз”.

Таким чином, “рестарт-2013”, на відміну від 2009р., виявився загалом успішним. Однак, Євромайдан викликав нерозрахований сценарій і виплеснув неконтрольовану енергію українського суспільства. Це змусило Кремль перейти 20 лютого 2014р. до застосування воєнного компонента.

Енерго-формінг та енерго-мілітаризм РФ

Коли йдеться про невоєнні заходи стратегічного характеру, найважливішу роль відіграють енергетичні ресурси та енергетична інфраструктура. Росія традиційно є багатою на енергоресурси країною, для якої одне з концептуальних бачень євразійської та глобальної могутності є “енергетична наддержава”. За такого підходу, вуглеводні та інфраструктура їх постачання є більше, ніж просто товар чи просто трубопроводи. Бачення себе як енергетичної наддержави світу є одним з домінуючих у російському самосвідомленні та самоідентифікації. Оскільки Росія – найбільша за територією країна світу та найбагатша на енергетичні ресурси, передусім, вуглеводневі, на яких базується світова економіка, то в уявленні Кремля, мірою зростання народонаселення планети, світ охоплюватиме дефіцит енергоресурсів. Відповідно до цих уявлень, а також історичної ретроспективи країни як об’єкта територіальних зазіхань через її ресурсні багатства, Росії доведеться захищати суверенітет над територією та право розпоряджатися ресурсною базою без будь-яких іноземних впливів. Такі уявлення є складовою як російського мілітаризму, так і енергетичного гегемонізму. Росія прагне продавати свої енергоресурси за максимальну ціну, що цілком зрозуміло, але в уявленні Кремля це може бути досягнуто не лише шляхом покращення власних конкурентних позицій на світових ринках, але насамперед шляхом створення домінуючого, а в ідеалі – монополістичного статусу для своїх компаній.

Для забезпечення такого становища допускаються дії з нейтралізації конкурентів неконкурентними методами. У такий спосіб здійснюється своєрідний **енерго-формінг – формування нової енергетичної карти світу, яка відповідає моделі росієцентричної “Великої Євразії”**. Така логіка призводить до енергетичного та воєнного експансіонізму, які взаємно обґрунтовують один одного. Енергетична експансія Росії необхідна для того, щоб завоювати більше ринків й отримати більші доходи, які потрібні задля посилення воєнної міцності й захисту Росії від можливих дій у відповідь на її агресивну поведінку. Воєнна експансія на певному етапі стає необхідною задля захоплення контролю над перспективними регіонами

¹³ Кошкина С. “Владислав Сурков. Український слід”. – Lb.ua, 22 квітня 2015р.. http://ukr.lb.ua/news/2015/04/22/302707_vladislav_surkov_ukrainskiy_slid.html.

¹⁴ НОМОС: Енерго-політичні контексти. – Експрес-аналіз поточної ситуації в Україні та навколо, №2, 4 грудня 2013р., <http://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/240-ekspres-analiz-potochnoyi-situatsiyi-v-ukrayini-ta-navkolo-#2-4-grudnya-2013-roku&Itemid=146>.

видобутку енергетичних ресурсів глобального значення, нейтралізації конкурентних енергетичних потоків і маршрутів з неросійських джерел та незалежними від РФ маршрутами, що зрештою має розширити бізнес як державних, так і приватних компаній та принести додаткові доходи російському бюджету.

Російська інтервенція в Сирії, яку західні аналітики пов'язують насамперед з бажанням Путіна зберегти Асада при владі й продемонструвати Заходу, що "Росія своїх не кидає", насправді висвітлює енергетичні мотиви, цілі та інтереси Москви в її глобальному експансіонізмі. Констатація російських ЗМІ вже восени 2015р. була доволі відвертою: "Сирія – це один з небагатьох осередків напруженості, що стримує утворення географічно правильних і дешевших шляхів доставки катарського палива в Європу"¹⁵. Через рік ще більш відвертим був один з провідних російських воєначальників, колишній керівник Головного управління міжнародного співробітництва Міністерства оборони РФ генерал-полковник Л.Івашов: "Якби Росія не увійшла туди [в Сирію – прим. авт.] і не втримала б режим Б.Асада, то вже сьогодні дуже гостро стояло б питання виживання російського бюджету. Тому що воюють там три газові труби..."¹⁶. Очевидно, що під трьома газовими трубами генерал мав на увазі перспективні газові потоки з Ірану, Катару та Іракського Курдистану, що тими чи іншими маршрутами через Сирію в різний час і за різних обставин могли вийти на ринок ЄС. Зрозуміло, що зростання пропозиції газу на енергетичних ринках ЄС, які досягли піку свого споживання й дедалі більше насичуються енергією за

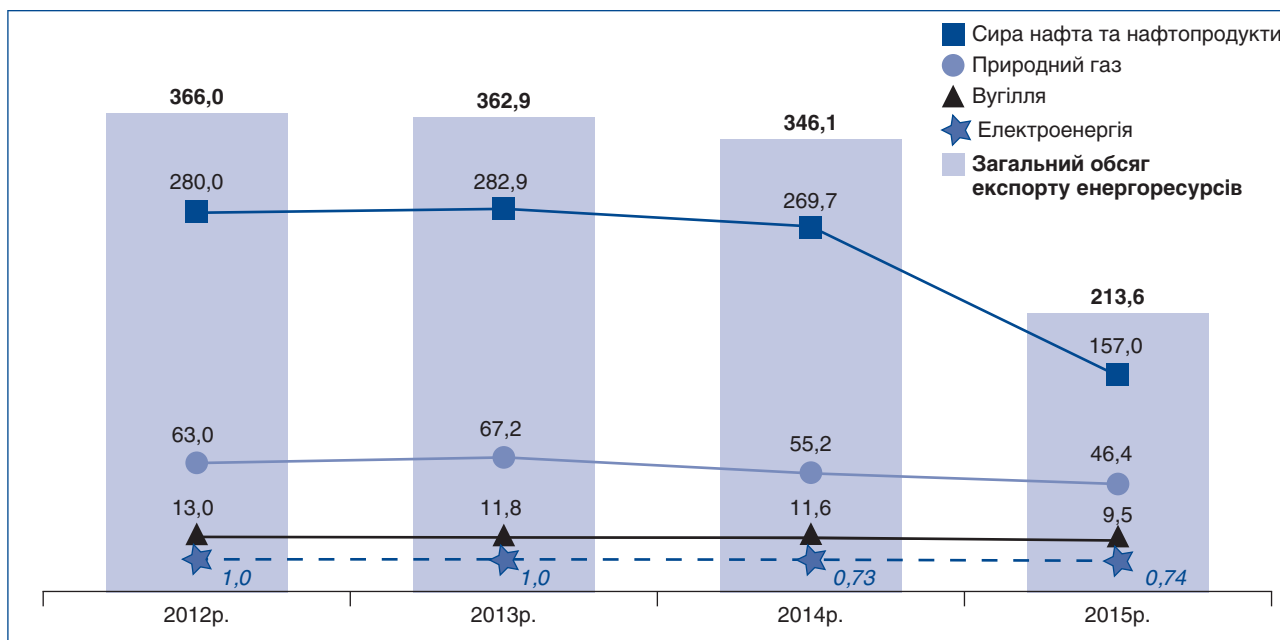
рахунок відновлювальних джерел, означає зменшення частки російських поставок й, відповідно, падіння доходів Росії від експорту природного газу. Останній хоча й не є таким визначальним, як експорт нафти та нафтопродуктів, проте має вагомий частку в загальному обсязі надходжень від продажу енергоресурсів Росією за рубіж.

Росія продовжує втілювати стратегію протидії конкурентним проектам виходу на європейський ринок альтернативних газових потоків. В епіцентрі уваги Кремля – Каспій та Південний Кавказ. "Вихід на повну потужність газопроводів *TAP/TANAP* призведе до витіснення "Газпрому" з ключових ринків півдня Європи – Туреччини та Італії... Одним з варіантів протидії РФ може стати спроба дестабілізації Південного Кавказу ... Задля втілення мрії про євразійську імперію, Путіну потрібен слабкий Південний Кавказ, де Москва буде головною зовнішньою силою, що здійснює воєнний вплив та контролює потоки каспійської нафти та газу в регіоні"¹⁷ – таким є аналіз регіональних військових експертів стосовно Південного Кавказу.

"Вуглеводневий двигун" російської експансії та веапонізація енергетичної політики РФ

Російський бюджет безпосередньо залежить від видобутку та експорту мінерально-сировинних і, перш за все, енергетичних ресурсів – нафти, нафтопродуктів, природного газу, вугілля та електроенергії. Структура експорту РФ, як основного джерела валютних надходжень, говорить сама за себе.

Енергетичний експорт РФ у 2012-2015рр., \$ млрд.
(на підставі даних Федеральної митної служби РФ, розрахунки автора)

¹⁵ Топалов А. Сирийские риски для "Газпрома". Как события в Сирии могут повлиять на конкуренцию на газовом рынке ЕС. – Gazeta.ru, 1 октября 2015г., <https://www.gazeta.ru/business/2015/09/30/7787825.shtml>.

¹⁶ РУССКИЙ МИР. Генерал Ивашов признал, что Россия в Сирии не воюет с ИГ и объяснил, для чего вторглись. – Kavkazcenter.com, 6 октября 2016г., <http://www.kavkazcenter.com/russ/content/2016/10/06/113352/russkij-mir--general-ivashov-priznal-chto-rossiya-v-sirii-ne-voyuet-s-ig-i-obyasnil-dlya-chego-vtorglis.shtml>.

¹⁷ РФ продала Армении ОТРК Искандер-Э и РСЗО Смерч. – Milkavkaz.net, 17 сентября 2016г., <http://www.milkavkaz.net/2016/09/rf-prodala-armenii-iskander-i-smerch.html>.

Енергетичний експорт РФ у 2012-2015рр.
(на підставі даних Федеральної митної служби РФ
розрахунки автора) (продовження)

Експортні позиції	2012р. \$ млрд. (%) [%]	2013р. \$ млрд. (%) [%]	2014р. \$ млрд. (%) [%]	2015р. \$ млрд. (%) [%]
Сира нафта та нафтопродукти	280,0 (76,5) [53,4]	282,9 (77,9) [53,7]	269,7 (77,9) [54,3]	157,0 (73,5) [45,4]
Природний газ	63,0 (17,2) [12,0]	67,2 (18,5) [12,7]	55,2 (15,9) [11,0]	46,4 (21,7) [13,4]
Вугілля	13,0 (3,5) [2,5]	11,8 (3,2) [2,2]	11,6 (3,3) [2,3]	9,5 (4,4) [2,7]
Електроенергія	1,0 (0,0027) [0,0019]	1,0 (0,0027) [0,0019]	0,73 (0,0021) [0,0014]	0,74 (0,0035) [0,0021]
Загальний обсяг експорту енергоресурсів	366,0 [69,7]	362,9 [68,9]	346,1 [69,5]	213,6 [61,7]
Загальний обсяг експорту РФ	524,7	526,4	496,9	345,9

Примітки: у круглих дужках () вказана частка в загальному обсязі експорту всіх енергоресурсів, у квадратних дужках [] – частка в загальному обсязі всього експорту.

Особливе значення при цьому мають державні компанії, наприклад, “Газпром”. “Розвиток Газпрому, перетворення його в державотворчу, імперотворчу структуру є грандіозним досягненням Путіна, за допомогою якого він, розкидавши труби по всій Євразії, з’єднав їх з Європою, Білоруссю, Україною, республіками Середньої Азії. І цей стягнутий сталевими трубами простір став першоосновою майбутньої великої держави. Газпром – цивілізаційне досягнення путінської Росії ...Газпром...врятував країну, заклав підґрунтя майбутньої євразійської державності. Газпром – це сталевий бутон, з якого згодом розпується квітка п’ятої російської імперії”¹⁸, – так було охарактеризовано бачення “Газпрому” в середовищі пропутінських інтелектуалів Ізборського клубу.

Високі ціни на нафту, починаючи з 2000-х років, стимулювали не тільки економічний розвиток РФ, але й небезпечні процеси у свідомості його політичного істеблішменту, що мав комплекс переможеного в холодній війні. Бажання глобального реваншу, відтворення багатополарності світу, в якому Росія буде головним з його полюсів у поєднанні з ідеєю “збирання земель” на пострадянському просторі, стимулювали до пошуку шляхів і засобів досягнення бажаного. Якщо в радянський період це вбачалося в нарощуванні військового потенціалу, то в умовах глобалізації світової економіки, вуглеводні і трубопроводи здатні доповнити військовий арсенал. Суть

зовнішньої політики РФ в період лідерства В.Путіна полягає в поверненні Росії статусу наддержави, якою був СРСР. Ще в 2005р. В.Путін висловив оцінку, що розпад Радянського Союзу в 1991р. був “найбільшою геополітичною катастрофою століття”. Таким чином, Росія за Путіна домагається відновлення на міжнародній арені радянського *status quo ante*. У цьому сенсі, енергетична стратегія Росії спрямована на сприяння досягненню амбітної геополітичної мети¹⁹.

Однак у ЄС, в його провідних країнах-членах, такий підхід не помічався або ігнорувався. Оцінка енергетичної активності Росії виконувалася лише в системі бізнес-координат. У лютому 2006р. Е.Сімпсон з *BBC* написала статтю “*Russia wields the energy weapon*”. Вона відзначила, що енергоресурси наділяють Росію значною політичною силою і світ хоче побачити, як ця сила буде використовуватися. Через 10 років ми можемо констатувати, що РФ доволі успішно використовує енергоресурси та інфраструктуру їх доставки для вирішення завдань геополітичного та гео економічного характеру. Енергетичні мотиви також присутні в діях Росії, в т.ч. геополітичного, гео економічного та військового характеру. Веапонізація енергетичної політики Росії розпочалася не сьогодні, і не в 2006р., коли Е.Сімпсон звернула на це увагу.

Аналіз поведінки Росії в 2000-х роках показує, що вона послідовно йшла до використання енергоресурсів як енергетичної зброї, ретельно маскуючи це під комерційні суперечки з покупцями російських вуглеводнів на пострадянському просторі. Мало хто звертає увагу на те, що офіційний документ “Енергетична стратегія РФ до 2020 року”, прийнятий у серпні 2003р., починається з констатації: “Росія має у своєму розпорядженні значні запаси енергетичних ресурсів і потужний паливно-енергетичний комплекс, який є базою розвитку економіки, інструментом проведення внутрішньої і зовнішньої політики”²⁰. Дві масштабні газові кризи в російсько-українських відносинах відбулися після цього – у 2006р. і 2009р. Їх відчували на собі і країни ЄС, оскільки Росія припиняла транзит газу через Україну до Європи.

Показово, що в концептуальних пропозиціях щодо оновленої редакції Енергетичної стратегії РФ до 2030р. були такі положення: “...головними пріоритетами енергетичної політики на даний період є <...> ефективне використання енергетичного потенціалу Росії в її міжнародних економічних і політичних взаєминах <...>, забезпечення геополітичних і гео економічних інтересів Росії в Європі та суміжних державах, а також в Азійсько-Тихоокеанському регіоні”²¹.

У сформульованих основних положеннях Енергетичної стратегії до 2035р. не приховується додатковий

¹⁸ Александр Проханов: Замковый камень российской государственности. – Politikus.ru, 22 декабря 2013г., <http://politikus.ru/articles/10111-aleksandr-prohanov-zamkovyy-kamen-rossiyskoy-gosudarstvennosti.html> (переклад автора).

¹⁹ Садегі С. В противостоянии с США Россия возвращает себе роль сверхдержавы. – Военное обозрение, 6 сентября 2014г., <http://topwar.ru/page,1,2,57672-v-protivostoyanii-s-ssha-rossiya-vozvrashaet-sebe-rol-sverhderzhavy.html>.

²⁰ Энергетическая стратегия РФ до 2020 года (переклад автора).

²¹ Концепция Энергетической стратегии России на период до 2030г. (проект). – Институт Энергетической стратегии, приложение к журналу “Энергетическая политика”, 2007г., 116 с., <http://www.energystrategy.ru/editions/concept.htm> (переклад автора).

вимір зовнішньої енергетичної політики: **“Росія як відповідальна держава розуміє зовнішню енергетичну політику не з вузької точки зору експортера, який максимізує короткостроковий дохід, а як засіб вирішення не тільки національних, але й світових проблем”**²².

Слід зазначити, що використання енергоресурсів як інструменту “забезпечення геополітичних і гео-економічних інтересів Росії” є не тільки політичною риторикою, але й практикою. Можна назвати прецеденти у відносинах Росії з іншими країнами, коли енергоресурси використовувалися як інструмент здійснення тиску:

- повне припинення транзиту російської нафти через Латвію у 2003р.;
- обмеження “Газпромом” поставок газу до Білорусі взимку 2004р. і 2006р.;
- припинення поставок газу та електроенергії до Грузії взимку 2006р.;
- блокування “Транснефтью” транзиту казахстанської нафти до Литви територією Росії в 2006р. та повне переривання нею поставок нафти до Литви.

Наведені приклади належать до пострадянського простору. Однак вважати, що подібний інструментарій не може бути застосований стосовно країн-членів ЄС і НАТО є нелогічним, виходячи з проголошених у Росії підходів до використання енергоресурсів та інфраструктури для “вирішення не лише національних, але й глобальних проблем”. У зв’язку з цим показовим є інцидент різкого скорочення поставок нафти до Чехії влітку 2008р., коли Прага підписала угоду про розміщення на території країни радарів американської системи ПРО. Ідея, яка пропонується з 2015р., полягає у припиненні транзиту нафтопродуктів через порти країн Балтії, передусім, Латвії, головний нафтопорт якої Вентспілс традиційно є основною ланкою перевалки російських нафтопродуктів на Балтиці.

Енерго-формінг “Великої Євразії”

На практиці, енергоресурси в руках Кремля мають двоїсте застосування в якості інструменту впливу в рамках енерго-формінгу “Великої Євразії”. Описана вище практика “вуглеводного батога” є не єдиним інструментом. У руках Кремля є й “вуглеводневі прямики”. Експорт енергоресурсів не тільки приносить доходи бюджету Росії та державним корпораціям, але також дає можливість фінансувати “вирішення світових проблем”, спонсоруючи в тінювий спосіб ті чи інші політичні сили, лобістські організації, екстремістські угруповання, послуги яких йому необхідні для досягнення поставлених цілей. Для того, щоб уявити можливий масштаб тінювого фінансування російських впливів за кордоном досить взяти до уваги

обсяги експорту енергоресурсів у грошовому вимірі та відрахувати 1% від цієї суми. Показник в 1% взято умовно за аналогією з питомою часткою витрат на благодійність “Газпрому” у 2010р., коли він уперше оприлюднив свої витрати на спонсорство²³. Нескладно підрахувати, що за такою моделлю останніми роками до \$3 млрд. щорічно могли спрямовуватися на таємне фінансування різноманітних проектів за кордоном відповідно до планів і директив Кремля. Тому, кредитів обсягом в €9 млн., що був наданий ультраправій французькій партії “Національний фронт” Марін Ле Пен в Першому Чесько-Російському банку²⁴, насправді могло бути немало, як і бажаючих їх отримати в різних радикальних партіях та рухах у Європі задля сприяння приходу до влади²⁵. Очевидно, за задумом Кремля, це спосіб змінити політичний ландшафт у країнах Європи на свою користь. Тому Росія веде доволі успішно таємну війну проти Європи ззовні й зсередини ЄС як слабкої ланки трансатлантичної спільноти. Результати її наявні:

- торпедування підписання угод про асоціацію між країнами Східного партнерства та ЄС (успішно у випадках Вірменії та України у 2013р.);
- масштабна російська пропаганда в Європі деструктивного характеру;
- стратегічні комунікації з радикальними угрупованнями лівого й правого характеру;
- прощтовхування з різним ступенем успішності безтранзитних газопровідних мегапроектів з метою підвищення залежності ЄС від постачання газу з РФ;
- блокування транзиту газових потоків з Центральної Азії до Європи територією Росії, а також проектів постачання до ЄС газу з неросійських джерел по незалежних від неї маршрутах;
- інтервенція в Сирію як каталізатор “міграційного генератора” для Європи у 2015р. та знешкодження перспективних конкурентних проектів;
- кібер-втручання у діяльність урядів, Єврокомісії, компаній, політичних партій, виборчих систем у ряді країн ЄС та Заходу загалом.

Уявлення про самооцінку Росії та масштаб і напрям її подальших дій можна отримати з програмного виступу керівника найбільшої і найвпливовішої на сьогодні в РФ нафтової компанії “Роснефть” І.Сечіна на V Євразійському форумі у Вероні в жовтні 2016р.: “На просторі Євразії є об’єктивні умови для руху до відтворення економічної цілісності континенту. І здійснити це можна лише на основі інтегрованості транспортних потоків, перетоків енергії, енергоносіїв, технологій і фінансових напрямів... Росії, завдяки її унікальному географічному розташуванню

²² Энергетическая стратегия России на период до 2035 года (основные положения). – Институт Энергетической стратегии, <http://www.energystategy.ru> (переклад автора).

²³ “Благотворительные расходы “Газпрома” по среднему курсу ЦБ РФ в 2011г. превысили \$400 млн., что меньше 1% дивидендовой прибыли концерна”. См.: “Газпром” впервые раскрыл расходы на благотворительность. – RENEWS, <http://runews.org/gazprom-vpervye-raskryl-raskhody-na-blagotvoritelnost>.

²⁴ “Национальный фронт” Марин Ле Пен получил кредит в российском банке. – РИА Новости, 23 ноября 2014г., <http://ria.ru/economy/20141123/1034667007.html#ixzz3Pm7gLTd>.

²⁵ Докладно про цю ситуацію див. матеріал С.Вессьє “Мережі Кремля у Франції”, вміщений в цьому виданні. – Ред.

і ресурсному потенціалу, самою природою призначено бути сполучною ланкою, своєрідним “мостом” між Європою і Азією... Президент Росії Володимир Володимирович Путін визначив завдання побудови Євразійського партнерства на основі широкого інтеграційного контуру...”²⁶.

Практично, за моделлю енергомосту, яка виглядає елементом ХЦП, насправді приховується модель енергопенетратора – механізму системного проникнення та узалежнення Росією через енергетичні постачання провідних країн Європи та Азії, їх геополітичної переорієнтації на євразійську модель, у якій домінує положення займатиме РФ. У цьому контексті вислів В.Путіна, що кордони Росії ніде не закінчуються, не виглядає як жарт²⁷. ЄС не ідентифікує Росію-“енергомост” як загрозу для себе. Отже, невоєнні засоби домінують у російській експансії гібридного типу. Але воєнний інструментарій для просування моделі “Великої Євразії” Росія також приготувала для тих, хто виявиться стійким до російської пропаганди, ХЦП та енерго-формінгу.

Деякі висновки, прогнози та можливі рекомендації

Хибно-цільове програмування, масована пропаганда з використанням психо-сугестивних методів масового впливу та енерго-мілітаризм лежать в основі російської моделі війн нового покоління.

Росія діє превентивно, Захід – реактивно. Росія завжди на кілька кроків попереду, оскільки має один центр прийняття рішень, тоді як західні альянси ЄС і НАТО – 28 центрів на національному рівні та відповідні процедури пошуку консенсусу та прийняття узгодженого рішення.

Західні демократії безсилі у протидії російській пропаганді та втручанню Росії у внутрішні справи через лояльні Москві політичні сили (принцип Комінтерну). Росія використовує легальні можливості для антизахідної діяльності використовуючи переважно проксі-методи.

Постачання енергетичних ресурсів через новостворювану інфраструктуру їх доставки з Росії до ЄС

розглядаються Москвою як інструментарій енерго-формінгу “Великої Євразії” з домінантним впливом Росії. Інфраструктура формує новий комфортний для енергетичної та геополітичної експансії Росії простір.

Експорт російських енергоресурсів до ЄС створює як легальний фінансовий базис для побудови інфраструктури підтримки певних політичних сил у Європі, так і є механізмом замаскованого паралельного експорту корупції. Росія, за логікою війни нового покоління, багато в чому діятиме зсередини, а не ззовні, в т.ч. використовуючи лобістські та корупційні механізми, напрацьовані за останні десятиліття вуглеводневих постачань до Європи.

Росія використовує і буде використовувати проксі-методи для прихованої протидії європейським спробам диверсифікувати постачання енергоресурсів до ЄС та реалізувати проекти постачання газу з неросійських джерел, одночасно нав'язуючи ЄС російсько-центричне бачення енергетичного майбутнього Європи та його безальтернативність.

Росія діятиме на кібер-ураження європейських енергетичних мереж, намагаючись спровокувати масштабний блек-аут. Сценарій штучно створеного блек-ауту, який матиме вигляд логічного наслідку високої питомої ваги в мережах енергії з відновлювальних джерел, створить, на думку Кремля, додаткову зацікавленість у постачаннях російського газу до ЄС та сприятиме розвитку росієцентричної інфраструктури його доставки.

НАТО та ЄС мали б забезпечити сек'юритизацію Південного енергетичного коридору до Європи з Каспію через Південний Кавказ та Туреччину (газ з Ірану, Туркменістану, Азербайджану). Але відштовхування Європою Туреччини та внутрішні метаморфози в обох ставить під сумнів цей мегапроект ЄС як такий. Отже, це автоматично підвищує шанси РФ на проштовхування проектів типу “Північний потік-2” та “Турецький потік”, які на сьогодні є основою енерго-формінгу західної частини “Великої Євразії”.

Замість відхилення політично мотивованих проектів постачання газу до ЄС з боку Росії, принаймні на період до відновлення Росією *status quo* (вивід російських військ з ОРДЛО та Криму) України, створення сприятливих умов для збільшення постачань СПГ до Європи з Північної Америки замість російського газу, заміщення російської *Urals* схожими нафтами з неросійських джерел, ЄС дедалі більше еволюціонує в бік безальтернативності співробітництва з РФ в енергетичній сфері, чим і сприяє втіленню у життя росієцентричної моделі “Великої Євразії” гібридними методами.

Відповідно до технологій протидії агресіям гібридного типу, необхідна альтернативна модель примусу агресора до миру невоєнним шляхом (обмеження Європою імпорту російських вуглеводнів й заміщення їх неросійськими) або ж створенням для нього сценарію мультикризи зсередини, діючи також гібридними технологіями. ■

²⁶ Доклад Главного исполнительного директора ПАО “НК “Роснефть” И.И. Сечина “Евразийская синергия”. – V Евразийский Форум, Верона, Италия, 20 октября 2016г. (переклад автора).

²⁷ Путин: граница России нигде не заканчивается. – RT на русском, 24 ноября 2016г., <https://russian.rt.com/russia/news/335286-putin-granica-rossii>.

ВОЕННЫЙ КОМПОНЕНТ РОССИЙСКОЙ АГРЕССИИ

Константин МАШОВЕЦ,
координатор Группы
“Информационное сопротивление”

Одним из основных элементов российской “гибридной” агрессии против Украины является применение вооружённой силы. Следует чётко понимать, что степень и объёмы её использования агрессором напрямую связаны с его целями и задачами – сохранением политического, финансово-экономического, культурного контроля и доминирования на территории Украины.

Применение военной силы в отношении Украины рассматривается нынешним военно-политическим руководством Российской Федерации не как главный инструмент или метод достижения этих целей. Более того, следует признать, что нынешние формы и методы использования военной силы против Украины носят довольно ограниченный и узко специализированный характер. Однако, это продиктовано отнюдь не миролюбием или стремлением соблюдать нормы международного права, скорее наоборот. Речь идет о достижении целей наиболее эффективным путём, в т.ч. с использованием военного компонента.

В современном, глобализированном мире полномасштабное применение вооружённой силы, связанное со значительными жертвами и критическим уровнем разрушения инфраструктуры, выглядит натуральным анахронизмом и ставит агрессора явно в невыгодное положение. Тем более, когда технологический уровень развития его вооружённых сил не подходит для “точечной”, “щадящей” войны и существует довольно высокая вероятность встретить не только ассиметричный ответ жертвы агрессии, но и фатальную международную обструкцию и изоляцию со стороны мирового сообщества.

Именно потому нынешним кремлёвским режимом после всесторонней оценки и анализа ситуации была выбрана как раз такая (имеется в виду “гибридная”) форма использования военной силы. Несомненно, Кремль уже в ходе аннексии Крыма пришёл к выводу, что откровенное и широкомасштабное применение военной силы в Украине как метод решительного и окончательного разгрома противника и принуждения его к выполнению требований российского руководства не просто встретит жёсткое сопротивление внутри самой Украины, но и будет негативно встречен мировым сообществом.

Именно потому, последующие действия России в регионах Украины, особенно на Донбассе, с использованием военной силы, не только носили ограниченный характер, но и тщательно легендировались в информационном плане и скрывались руководством России, даже в те моменты, когда они были критически важными и необходимыми для агрессора. Кроме того, следует иметь в виду, что степень применения военной силы в нынешней агрессии весьма сильно варьировалась в зависимости от реально складывающейся обстановки – от незаконных и скрытых поставок вооружения и военной техники до прямого участия российских военнослужащих в боевых действиях против украинских войск.

РОССИЙСКИЙ ОККУПАЦИОННЫЙ КONTИНГЕНТ

Главным дестабилизирующим фактором на украинском Донбассе сегодня является российский оккупационный контингент, который состоит из замаскированных кадровых, регулярных частей и подразделений российских вооружённых сил, а так же незаконных вооружённых формирований (НВФ), созданных и поддержанных сопредельным государством в рамках осуществления оккупации части украинской территории.

Однако, было бы большой ошибкой представлять себе НВФ на Донбассе исключительно как некий конгломерат иррегулярных вооружённых формирований, от случая к случаю снабжаемый российской стороной оружием и снаряжением, чтобы поддерживать их способность оказывать сопротивление регулярной украинской армии (именно так сегодня пытается представить положение вещей российская пропаганда). Это совсем не так...

Соответствующие государственные структуры Российской Федерации предпринимали и продолжают предпринимать беспрецедентные усилия по формированию на оккупированной части украинского Донбасса РЕГУЛЯРНОЙ вооружённой силы, способной не только препятствовать восстановлению юрисдикции украинского Правительства над этими территориями, но и служить далеко идущим геополитическим целям нынешнего российского режима во всей Украине, а возможно и всей восточной части Европы.

Не случайно сегодня у этих формирований можно встретить современное тяжёлое оружие российского происхождения, причём отнюдь не в единичном количестве, а значительная (до 60-65%) часть их личного состава – российские граждане. Кроме того, следует иметь в виду, что формирование именно РЕГУЛЯРНОЙ военной силы на оккупированной территории является одним из элементов и инструментов проведения “гибридной” агрессии РФ против Украины, для достижения военно-политических целей России. Это не следствие, это скорее – причина и метод.

В течение последних полутора лет нынешний кремлёвский режим и его специальные службы, а так же непосредственно руководство вооружённых сил РФ (Генеральный штаб) сумели добиться довольно значительных успехов в деле военного строительства на оккупированной ими украинской территории. Создана, по сути, регулярная экспедиционная группировка войск на Донбассе.

Что же собой представляет нынче то, что принято называть в Украине НВФ? Помимо регулярных российских войск на оккупированной территории Донбасса развёрнуто два т.н. “армейских корпуса” (АК) ДНР/ЛНР. Первый АК – “Армия ДНР” (штаб расположен в Донецке, ряд “отделов” в Макеевке), Второй АК – “Армия ЛНР” (штаб в Луганске). Для

сравнения – перед войной все Сухопутные войска ВС Украины состояли из 3-х армейских корпусов.

Собственно, именно эти “армейские корпуса” и являются основой вооружённых сил сепаратистских правительств в обоих квазигосударственных образованиях, организованных спецслужбами РФ на оккупированной части украинского Донбасса. Состав и структура этих “корпусов” неоднородна и за время своего существования претерпела ряд реформирований и преобразований.

Численность боевиков, входящих в состав различных НВФ и оказывающих сопротивление регулярным украинским вооружённым силам, достигает на сегодняшний день: в “1-ом АК” – 19-19,5 тыс. боевиков, во “2-ом АК” – 11-11,2 тыс., а так же порядка 6 000-6 500 российских военнослужащих в составе регулярных частей и подразделений, находящихся на оккупированной украинской территории.

Эта группировка, благодаря усилиям России и “необъятности” ее военных складов и запасников, располагает сегодня довольно значительным арсеналом вооружения. “Первый армейский корпус” (ДНР) – порядка 285-290 танков, 575-580 боевых бронированных машин (ББМ), до 220 артиллерийских орудий, из них как минимум – 45-50 САУ, остальные – буксируемая ствольная артиллерия. Кроме того – до 34-40 установок разнотипных РСЗО. “Второй армейский корпус” – около 135-140 танков, не менее 340 ББМ, до 130 артиллерийских систем, из них не менее 30 единиц – САУ, до 25 установок РСЗО (в основном БМ-21 “Град”).

ПЕРВЫЙ И ВТОРОЙ “АРМЕЙСКИЕ КОРПУСА”: НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

“Первый Армейский корпус Народного ополчения Министерства обороны ДНР” (полное название вооружённых сил сепаратистского квазигосударственного образования на оккупированной части Донецкой области Украины). Это самая мощная и самая большая по численности структура. Организационно этот “корпус” состоит из “бригад” (таковых насчитывается шесть, одна из них артиллерийская и ещё одна “особого назначения”), а так же трёх

отдельных полков и восьми отдельных батальонов. Кроме того, в составе этого “корпуса” действуют до пяти отдельных подразделений ротного звена. Отдельной структурой МО ДНР являются минимум пять отдельных батальонов территориальной обороны (имеют статус “Республиканской гвардии”).

В течение последних шести месяцев идёт активное формирование т.н. Оперативного командования “Донецк”, в состав которого по замыслу российских кураторов, помимо собственно Первого АК, должны войти ещё ряд вооружённых формирований “республики”.

Остановимся более подробно на пятой “бригаде” “Оплот” “1-го армейского корпуса” “ДНР”.

Всего в “Оплоте” порядка 3 600-3 700 боевиков, это – самая крупная банда в составе Первого корпуса. Фактически, это “личная армия” нынешнего руководителя “ДНР” А.Захарченко. Поэтому лучше всего снабжается из российских источников боевой техникой, вооружением, снаряжением, предметами материально-технического снабжения, включая топливо и боеприпасы. Кроме того, “бригада” представляет собой на сегодняшний день наиболее боеспособное соединение “Армии ДНР” по степени укомплектованности, вооружению и техническому оснащению. Носит наименование “Донецкая”.

Структура “Оплота” следующая:

- **Управление и штаб бригады** (до 320 боевиков, включая подразделения непосредственного подчинения).
- **Первый батальон** (это и есть бывший батальон “Оплот”, доукомплектованный остатками “Русской православной армии”, ополчения Петровского района Донецка и оставшимися боевиками кадыровского подразделения “Смерть”).
- **Второй батальон** (тот самый батальон “Сварожичи”, доукомплектован боевиками из состава “стрелковской бригады” и “интернационального батальона”, он же “15-й отряд”).

Всего в двух батальонах не менее 2 000 боевиков (по другим сведениям до 2 500), порядка 126-128 единиц разнообразных ББМ, отдельная миномётная батарея (12-14 – 82-мм миномётов, до 6-8 – 120-мм миномётов). В каждом батальоне есть противотанковые батареи – по 6 орудий 100-мм противотанковой пушки МТ-12 “Рапира”.

- **Танковый батальон** – не менее 40 танков (по другим сведениям, больше 50). Большая часть техники подразделения находилась в нескольких “парках боевых машин” в северо-западных и западных частях Донецка, ныне отведена в Будёновский район города (на фронте оперирует на ротационной основе до роты – 10-12 машин).
- **Разведывательно-диверсионный батальон** (до 240-260 боевиков).
- **Артиллерийская группа** ствольной артиллерии (до 14 единиц 122-мм САУ 2С1 “Гвоздика”,

возможно 4-6 единиц 152-мм САУ 2С3 “Акация”, возможно есть батарея, 6 единиц 152-мм САУ 2С19 “Мста-С”) и артиллерийской группой реактивной артиллерии (10-12 установок 122-мм РСЗО БМ-21 “Град”).

- **Подразделение ПВО** представлено зенитным ракетным дивизионом (порядка 8 установок ЗРК “Стрела-10М”, есть данные о 6 единицах ЗРАК 2С6 “Тунгуска” и 3 ЗРПК “Панцирь – 1С”, по крайней мере, 12-14 единиц ПЗРК “Игла-М” на базе МТ-ЛБ есть точно). Так же непосредственно в батальонах бригады встречается ЗУ-23-2, всего может быть до 6-8 установок.

“Бригада” имеет собственные транспортные средства в подразделениях подвоза (снабжения), а так же в ремонтно-эвакуационных и непосредственно на базах и “парках боевых машин” (в т.ч. тягачи и эвакуационная техника), как для подвоза и снабжения, так и для транспортировки боевой техники и личного состава, в т.ч. “реквизированные на нужды республики” гражданские единицы, включая автобусы, легковые автомобили, внедорожники. (Всего же в бригаде порядка 85 единиц автотранспорта только армейского образца – в основном представлены грузовыми автомобилями типа КАМАЗ\УРАЛ различных модификаций).

“Второй Армейский корпус Народной милиции Министерства обороны ЛНР”. В сравнении с донецким корпусом, данное “объединение” слабее и является скорее неким сводным набором незаконных вооружённых формирований с самым разнообразным уровнем боеспособности, нежели полноценным оперативно-тактическим объединением. Однако, этот вооружённый конгломерат, получающий постоянно поддержку и военную помощь со стороны России довольно активно наращивает свою боеспособность.

На сегодняшний день “Второй армейский корпус ЛНР” помимо управления и штаба состоит из:

- четырех бригад (2-я и 4-я бригады, отдельная бригада особого назначения “Одесса” и отдельная артиллерийская бригада);
- двух полков (6-й полк, он же “казачий”, и отдельный комендантский полк);
- шести батальонов/дивизионов (4-й батальон, он же “Август”, отдельный зенитный ракетный дивизион, отдельный разведывательный батальон, отдельный ремонтно-восстановительный батальон, батальон материального обеспечения, батальон управления и охраны);
- двух отдельных рот (инженерно-сапёрной и РЭБ).

Кроме того, так же, как и в “ДНР”, в “ЛНР” создана структура Территориальной обороны, не входящая в состав “корпуса”. Однако, в отличие от “МО ДНР”, в “ЛНР” она выглядит куда эффективнее, так как уже вполне сформирована, развёрнута и боеспособна. Этого удалось достичь командованию боевиков

за счёт реформирования в батальоны территориальной обороны уже существовавших на момент её создания вооружённых формирований и банд сепаратистов по территориальному признаку.

Сегодня фактически во всех крупных городах и посёлках оккупированной части Луганской области Украины функционируют такого рода подразделения, а всего их – 8 (11-й батальон – “Атаман”, Луганск, 12-й батальон – “Рим”, Свердловск, 13-й – “Кулькин”, Ровеньки, 14-й – “Призрак”, Алчевск, 15-й – “Брянка-СССР”, Брянка, (находится в процессе расформирования за “воинские преступления”), 16-й – “Леший”, Антрацит, 17-й – “Большой”, Перевальск, 18-й – “Походный”, Красный Луч). Причём в большинстве случаев они полностью укомплектованы боевиками “по штату”, оснащены вооружением и боевой техникой в достаточном количестве.

К примеру, состав и структура **второй отдельной мотострелковой бригады “Второго армейского корпуса ЛНР”** выглядит следующим образом.

Эта бригада является своего рода “гвардейским” соединением/частью Луганского войска боевиков, неким аналогом бригады “Оплот” в “ДНР”, ибо формировалась на базе “личного батальона” нынешнего вождя “ЛНР” Плотницкого под названием “Заря”.

Всего насчитывает порядка 2 200-2 400 боевиков и состоит из:

- **управления и штаба** (возглавляет некий “полковник Трунов” и некоторые “русские военные-добровольцы”, так сказать “специалисты по приказу...” (порядка 70-80 боевиков и “специалистов”. В распоряжении 6 БТР-80);
- **первого батальона** (он же в прошлом “Луганский национально-освободительный батальон Заря”, личные стрелки Плотницкого);
- **второго батальона** (он же “Дон”, фактически представляет собой батальон российских наёмников, там же можно обнаружить остатки подразделения российских “нацболов” и т.н. “Интербригады”);
- **третьего батальона** (они же “Хулиганы” – сформирован частично из Луганского “ополчения”, частично из ростовских люмпенов).

Всего в трёх батальонах до 1 700-1 800 боевиков, порядка 72-74 БМ, до 16-18 единиц БТР-80, в каждом батальоне по миномётной батарее 120-мм, есть противотанковая батарея – до 6 орудий 100-мм противотанковых пушек МТ-12 “Рапира” и по 6-8 ПТРК либо “Фагот” либо “Конкурс”, по некоторым сведениям, 4-6 единиц ПТРК “Корнет”;

- **танкового батальона** (4 роты вместо 3), всего до 30-32 танков. Однако, по другим сведениям, количество танков в этом “батальоне” может достигать 46-48 единиц;

- **бригадной артиллерийской группы**. На вооружении – до 10 установок 122-мм САУ 2С1 “Гвоздика”, до 12 орудий 122-мм гаубицы Д-30 и Д-30А, до 16 установок БМ-21 122-мм РСЗО “Град”;

- **подразделений ПВО** (2 батареи – одна на ЗРК “Стрела-10М”, 8 установок и вторая – до 12 ПЗРК “Игла-М” на МТ-ЛБ);

- **разведывательной роты** “Метис”, входящей в состав одного из батальонов, но выполняющей задачи в интересах всей бригады;

- **роты подвоза** (до 45 грузовых автомобилей);

- **медико-санитарной роты, роты связи** (до 110 боевиков).

Отдельно стоит сказать, что в составе целого ряда вооружённых формирований т.н. “народных республик” воюют такие одиозные подразделения как российского, так и зарубежного происхождения:

- Коммунистический добровольческий отряд (батальон “Призрак”, до 160 боевиков, имеет стойкую тенденцию к увеличению);
 - Русский имперский легион (до 80 боевиков, тоже пополняет численность);
 - Добровольческий отряд “*Unite Continentale*” (до 40 боевиков);
 - Сербская рота (до 60 боевиков);
 - Добровольческий отряд РНЕ (“Русского национального единства” до 80-100 боевиков);
- ...и целый ряд других.

Поток тяжёлого вооружения в виде танков, БМ, разнообразной артиллерии, разнообразного пехотного вооружения, а так же целых эшелонов топлива, боеприпасов, снаряжения в виде “братской помощи” со стороны РФ не прерывается ни на минуту и не имеет тенденции к сокращению. Именно это позволяет российскому режиму разворачивать на оккупированных территориях Украины не только свои собственные кадровые войска, “задрапированные” под “местное ополчение”, но и целые “армейские корпуса”, “бригады”, “полки” и “батальоны” из российских же наёмников, поддержанных местными коллаборационистами, и с российским же оружием. Дополнив это не прекращающимся потоком “добровольцев” (в основном оплаченных российским бюджетом), получим вполне себе завершённую картину российской агрессии в Украине и военной оккупации части её территории.

Подводя итоги, следует заметить, что усилиями Кремля на оккупированной части украинского Донбасса создается из числа местных террористическо-криминальных группировок, а так же значительного количества “русских добровольцев” как крайне правого, так и крайне левого толка и кадровых российских военнослужащих регулярная вооружённая сила. ■

НЕБЕЗПЕКА “ГІБРИДНОЇ” ВІЙНИ

Джеймс ШЕРР,
позаштатний науковий консультант
з міжнародної безпеки
Центру Разумкова

Термін “гібридна” війна було створено на Заході для позначення чогось нового, хоча насправді він дуже чітко описує російську модель ведення війни, яка використовувалася століттями. Втрата цієї історичної перспективи свідчить не лише про значне послаблення західного розуміння мистецтва ведення війни Росією з часів холодної війни, але й про незбалансоване бачення загалом, сформоване власне під впливом холодної війни. Холодна війна, а також Велика Вітчизняна, що їй передувала, призвели до формування критично спотвореного уявлення про військові традиції Росії. Ті війни передбачали ведення боїв між великими, об’єднаними військовими формуваннями в оперативному і стратегічному полі, а останнім часом (з початку 1950-х років) – також обмін ядерними ударами в рамках і поза рамками визначених порогів ескалації. І хоча російські терміни “*нелинейная война*” і “*сетевая война*” також мають за мету опис чогось нового – тісного взаємозв’язку між політичними, військовими, економічними, соціальними, психологічними та інформаційними аспектами війни – вони мають своє коріння і відроджують набагато давніші моделі конфліктів, типових для часів Громадянської війни в Росії та царської епохи.

До моменту свого розпаду в 1917р. Російська імперія накопичила багатий спадок нетипових (іррегулярних) методів ведення війни. Війни на периферії імперії були хаотичними, жорстокими і часто віроломними, починаючи з часів Івана Грозного, а можливо, ще й до нього. Вони велися силами регулярних військ, напіввійськових формувань і банд, а також клієнтських (залежних) фрагментів суспільства та еліти, які переслідували багато в чому спільні з імперськими цілі, хоча й не ідентичні. Так само як за татар, у цих війнах також використовувалися прийоми введення противника в оману, залякування, підступність і обман, як на політичному, так і на військовому рівні. Крім того, що такі форми ведення конфлікту були ключовими у війні, вони також впливали на формування геополітичного середовища навколо Росії, а отже були важелями політичного впливу Російської імперії.

Сьогодні головні характеристики “гібридної” війни стали її основними цілями: розмити звичні розмежувальні лінії між політичною і військовою, внутрішньою і зовнішньою площинами, миром і війною. Для досягнення цих цілей у Росії використовуються форми “мережевої держави”, що сформувалася всередині Російської Федерації, і які, за думом, і автоматично розвивають межі “державного” і

“приватного”, а також розгортають *таємну* мережу патрон-клієнтських відносин всередині країни та поза її межами. Таким чином необхідно розуміти, що у війні на Донбасі беруть участь не лише кадрові військово-службовці ГРУ та ФСБ, але й відставники, співробітники приватних служб безпеки олігархів (українських і російських), козаки, чеченські та південно-осетинські бойовики, дезертири, волонтери з країн поза межами колишнього СРСР, шукачі пригод та злочинці. Так само, фінансування надходить не лише з казни Російської Федерації, але й з умовно приватних банків і компаній.

Отже, такий спосіб ведення війни забезпечує найкращі шанси на успіх там, де держава втратила довіру та ефективність, де громадянське суспільство слабе та розділене, де неформальні “тіньові” структури мають більше влади, ніж державні установи, і де розмиті кордони між офіційним, приватним і кримінальним світом. Автори першої і найбільш адекватної Концепції національної безпеки України 1997р. вірно зазначали, що саме ці слабкі місця, а не традиційні військові недоліки є найвразливішими точками України, які за відсутності належного реагування з боку держави, будуть використані зовнішнім ворогом. Інакше кажучи, в Концепції був окреслений спектр “гібридної” війни.

Крім цього, звісно, “гібридна” війна використовується у поєднанні з іншими компонентами військової справи і не применшує їх важливості. *Перш за все*, як засвідчили події в Україні, Росія продовжує надавати велике значення елементу стратегічної неочікуваності і “початковому періоду війни”. У радянській/російській практиці це зазвичай період до того, коли опонент зрозумів, що розпочалася війна. Проникнення в українську систему оборони, безпеки і правоохоронні структури, участь у злитті бізнесових і політичних інтересів тривали роками і розпочалися задовго до початкового періоду війни. За допомогою цих інструментів було створено середовище, що уможливило ефективну реалізацію деструктивних дій на початку 2014р. (наприклад, знищення документів СБУ, підрив комунікацій, дезорганізацію адміністративно-управлінських структур, зраду командирів силових структур), які, своєю чергою, забезпечили елемент стратегічної неочікуваності.

Наразі в НАТО з’явилося розуміння, що основною метою майбутніх “гібридних” воєн будуть дії нижче порогу реагування НАТО і досягнення ключових цілей ще до того, як буде розгорнуто ефективний захист.

По-друге, як зазначив С.Ковінгтон зі Штабу Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі, “гібридна” війна є лише одним з компонентів “підходу до конфліктів у ситуаціях миру, кризи та війни, який поєднує великомасштабні традиційні і ядерні озброєння та використання неоднозначних способів дестабілізації ситуації, відповідальність за які важко приписати комусь конкретному”¹. Наступальні операції, до яких були залучені регулярні військові підрозділи РФ, що передували першим і другим Мінським домовленостям, є підтвердженням цієї точки зору для кожного, хто мав щодо цього сумніви. Не випадково вони також продемонстрували нездатність Росії досягти своїх цілей в Україні лише нестандартними та прихованими методами. Це можна віднести на рахунок консолідації громадянського суспільства та країни загалом, яка стала сильнішою, ніж та, яка була описана в Концепції національної безпеки України 1997р. 17 років тому.

По-третє, інформаційна війна набула безпосередньої важливості для військових операцій всіх типів, можливо, навіть перевершивши звичні параметри багатого старшої дисципліни – *рефлексивного управління*. Більш широка, політична ціль ведення інформаційної війни добре прописана в Концептуальних поглядах 2011р. Міністерства оборони Росії:

підрив політичної, економічної і соціальної системи, та масова ідеологічна обробка населення для дестабілізації суспільства і держави, а також змушування держави приймати рішення в інтересах протилежної сторони².

Відкрита демонстрація військового потенціалу відбулася напередодні переговорів Мінськ-2. Під час

наступу на Донбасі 21 січня 2015р. було застосовано не лише нові системи озброєнь і засоби ведення електронної війни. На додачу, Росія поширила неофіційні чутки про ще більш летальні види озброєнь (наприклад, термобаричні боеприпаси) та наміри щодо ескалації конфлікту до ядерного рівня. Є підстави вважати, що ці “погрози” призначалися для вух А.Меркель.

Розглядати російські військові дії у Сирії окремо від наведеного вище в теорії і практиці є великою помилкою. Постійно повторювана новообраним Президентом Д.Трампом фраза, що “Росія воює з ІДІЛ” є свідченням того, що Росія успішно контролює контекст конфлікту (і схоже, що це має набагато ефективніші результати, ніж власне бойові дії). Для людей, які не є експертами в цьому питанні, дуже важко зрозуміти, що для Росії ДАІШ (ІДІЛ) є не стільки ворогом, скільки змінною, одним із багатьох гравців у складній грі, до якого необхідно вчинити такі дії: тасмно проникнути, воювати, і за можливості, використати.

Неофіційний (але офіційно навіяний) наспів про те, що “Росія веде війну проти Заходу” демонструє, наскільки різняться бачення війни російського політичного та військового керівництва сьогодні від бачення війни в минулому. Помилкою є не лише розглядати “гібридну” війну окремо від інших інструментів ведення війни, що їх використовує Росія. Так само помилкою є розглядати її окремо від інших моделей політичної боротьби. Тому замість того, щоб думати над тим, чи може Росія повторити сценарій “гібридної” війни на інших територіях, наприклад, в Балтійських країнах (як схильні робити багато чиновників у НАТО), краще замислитися над політичними цілями Росії в цих регіонах і порівняти їх з цілями в Україні, а також, як РФ може використати свій комплекс військових та інших інструментів для досягнення цих цілей. Не маючи настільки ж комплексного підходу, опоненти Росії швидше за все опиняться в невідгідному становищі і приречені на поразку. ■

¹ SR Covington, ‘Putin’s Choice for Russia’. – Harvard Kennedy School Belfer Center, August 2015, p.12.

Стівен Ковінгтон є Радником з міжнародних питань Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі, м.Монс. У статті висловлюється власна точка зору, яка може не збігатися з поглядами ВГК ОЗС НАТО або НАТО.

² “Концептуальные взгляды на деятельность Вооруженных Сил Российской Федерации в информационном пространстве”. – МО Российской Федерации, 2011, с.5, (переклад ред.).

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ РОССИИ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Павел БАЕВ,
ведущий научный сотрудник
Международного института исследований
проблем мира (PRIO) (Норвегия)
Брукингского института (США),
ассоциированный исследователь ИФРИ (Франция)

Три события начала 2016г. позволяют понять сложности взаимодействий между странами, находящимися по разные стороны от новой линии разлома, которая разделяет в настоящее время Европу не менее радикально, чем “железный занавес” во время холодной войны. Во-первых, в Эстонии трёх человек обвинили в шпионаже и передаче информации российским спецслужбам спустя лишь несколько месяцев после старомодного “обмена шпионами” на мосту, связывающем две поразительно разные части бывшего СССР¹. Затем, в Болгарии Премьер-министр Б.Бойко признал, что Москва, используя рычаги энергетических поставок, оказывает давление на его кабинет с целью разрушить солидарность Болгарии с НАТО и не позволить ей поддержать Турцию в конфликте с Россией². И, наконец, министр обороны России С.Шойгу озвучил распоряжение о создании в 2016г. трёх новых армейских дивизий на западном направлении³.

Эти разнородные события свидетельствуют о масштабе и серьезности новых проблем в области безопасности, с которыми государства Центральной и Восточной Европы — многие из которых менее 30 лет назад являлись членами Варшавского договора, если не республиками в составе СССР — сталкиваются сегодня в условиях новой конфронтации, несущей как черты холодной войны, так и новое качество, определяемое, за неимением лучшего термина, как “гибридная” война. Угроза этой конфронтации проявилась впервые в момент обсуждения Стратегической концепции НАТО (принятой на Лиссабонском саммите в ноябре 2010г.), нацеленной на комбинирование политики “перезагрузки” с Россией и создания дополнительных гарантий безопасности (*reassurance*) для союзников, в наибольшей степени обеспокоенных этой угрозой⁴. Разразившийся весной 2014г. кризис в Украине подтвердил худшие опасения западных экспертов по безопасности и обозначил резкий перелом в отношениях НАТО с Россией. **Сегодня Россия опирается преимущественно на традиционное использование военной силы в качестве политического инструмента и исходит из уверенности в том, что западноевропейские страны, несмотря на членство в НАТО, не имеют никакого желания применять на деле этот инструмент, особенно для защиты таких стран, как Латвия и Эстония⁵.** Одновременно с этим, Москва начинает экспериментировать с различными нетрадиционными инструментами давления, от пропаганды и шпионажа до коррупции и экспорта энергоносителей.

Доклад “Стратегическое влияние России в странах Центральной и Восточной Европы” опубликован в №97 (ноябрь 2016г.) электронной коллекции статей “*Russie.Nei.Visions*” Центра Россия/НГ при Французском институте международных отношений (ИФРИ).

Перевод с английского языка Н.Киселевой-Туте.

Полная электронная версия доклада ifri.org/sites/default/files/atoms/files/strategicheskoe_vliyanie_rossii_v_stranah_centralnoy_i_vostochnoy_evropy.pdf (http://www.ifri.org/ru/publications?term_node_tid_depth_1=128).

В этом журнале материал печатается с некоторыми сокращениями и незначительными редакционными правками, которые никоим образом не влияют на содержание. Все выделения в тексте (болд, курсив) сделаны редакцией.

¹ См.: Mardiste D. Estonia Jails Three Men over Spying for Russian Security Services. — Reuters, 23 февраля 2016г., www.reuters.com; Russia and Estonia Exchange Spies after Kohver Row. — BBC News, 26 сентября 2015г., www.bbc.com.

² См.: Bulgaria Was Pressured to Choose between Turkey, Russia — PM. — Novinite.com, 19 января 2016г., www.novinite.com.

³ См.: Шойгу: Минобороны РФ в 2016 году сформирует три новые дивизии на западном направлении. — TASS.ru, 12 января 2016, <http://tass.ru>.

⁴ О связи между перезагрузкой и созданием дополнительных гарантий безопасности (*reassurance*) см.: Asmus R., Czum S., Donnelly Ch., Ronis A., Valacek T., Wittmann K. NATO, New Allies and Reassurance. — CER Policy Brief, май 2010 г., www.cer.org.uk.

⁵ О нежелании связывать себя обязательствами по защите слабого места НАТО в Прибалтике см.: Peters R., Defending the Indefensible: NATO's Baltic States. — Strategika, Issue 23, 12 мая 2015г., www.hoover.org.

Новая геополитика “прифронтовой зоны”

В начале 2000-х годов, впрочем, так же, как и на протяжении большей части 1990-х годов, Москва уделяла чрезвычайно мало внимания большой группе средних и малых государств, составляющих слабо интегрированный регион Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ). У России имелось множество возможностей оказать влияние на переходные процессы в новоиспечённых государствах на Балканах и в Балтии, однако она отдала предпочтение выстраиванию более престижных двусторонних отношений с Германией, Францией, Италией и Турцией. Россия не приложила каких-либо целенаправленных усилий, чтобы повлиять на обсуждение в государствах ЦВЕ такой важной темы, как присоединение к НАТО, а волна расширения Альянса 2004г. не была воспринята в тот момент Кремлём как серьёзный фактор угрозы безопасности России⁶.

Индифферентная позиция России сменилась активным сопротивлением будущему расширению Альянса к 2008г., когда Президент В.Путин выступил с речью на саммите НАТО в Бухаресте и сумел заблокировать предложение по предоставлению Грузии и Украине Плана действий по членству в Альянсе. Вероятно, он и по сей день воспринимает это как крупную политическую победу (подкреплённую пятидневной войной с Грузией в августе 2008г.), несмотря на то, что процесс расширения НАТО начался и продолжается (в ближайшее время в Альянс намеревается вступить Черногория) в период его президентства⁷. Путин не упускает случая выразить недовольство этим процессом, а новая Национальная стратегия безопасности, принятая 31 декабря 2015г., содержит пункт о стратегии сдерживания, применяемой США и их союзниками по отношению к России (статья 12). Она также детально описывает исходящую от НАТО угрозу: “Наращивание силового потенциала Организации Североатлантического договора (НАТО) и наделение её глобальными функциями, реализуемыми в нарушение норм международного права, активизация военной деятельности стран блока, дальнейшее расширение Альянса, приближение его военной инфраструктуры к российским границам создают угрозу национальной безопасности” (статья 15)⁸.

По мере того, как ужесточается посткрымская конфронтация между Россией и Западом, Москва уделяет всё большее внимание отношениям с государствами ЦВЕ, составляющими “прифронтовую зону”, где, по мнению России, возникают и должны быть нейтрализованы угрозы её безопасности.

Данная геополитическая картина неоднородна и имеет множество нюансов, среди которых можно выделить три аспекта.

Во-первых, расширение НАТО воспринимается не как решительное усилие девяти (и больше, если включать Балканы) государств региона по вступлению в Альянс, а как враждебная инициатива, исходящая от США, которые полностью контролируют процесс. Подобный подход даёт Москве возможность развивать двусторонние отношения с отдельными государствами, невзирая на их членство в Альянсе. Так, например, В.Путин подтвердил, что Россия воспринимает Болгарию как “близкого друга” и что её “не беспокоит” то, что страна является членом НАТО⁹. Министр иностранных дел С.Лавров заявил в недавней статье, что бывшие члены Варшавского договора не получили свободу, а всего лишь сменили одного “лидера” на другого¹⁰.

Во-вторых, вопрос расширения НАТО тесно связан в российском стратегическом мышлении с **проблемой укрепления американской системы противоракетной обороны**, названной в военной доктрине (принятой в декабре 2014г.) одной из основных “внешних военных угроз”¹¹. Очевидная личная озабоченность Президента Путина этой проблемой определила главный приоритет модернизации стратегических сил в программе вооружения до 2020г., а также стала одной из главных тем пропагандистской кампании¹². В Москве уверены, что, в области потенциальных угроз, развёртывание “первого эшелона” американских радаров и ракет-перехватчиков в Восточной Европе направлено прежде всего на нейтрализацию российских средств стратегического сдерживания, несмотря на очевидный дисбаланс в количестве противоракетных систем НАТО и российских ракетных сил наземного базирования¹³.

В-третьих, вплоть до 2013г. расширение ЕС – в отличие от экспансии НАТО – не воспринималось как прямая угроза российским интересам, однако революция в Украине, Евромайдан, организованный, по мнению Кремля, западными – в т.ч. европейскими – политиками и организациями, изменил этот взгляд. **Теперь ЕС воспринимается как инициатор анти-российских санкций, а значит – противник, позицию которого необходимо ослабить любыми средствами.** Этому способствует кризис мигрантов, который захлестнул Европу. Национальная стратегия безопасности утверждает в статье 16: “Активизация миграционных потоков из стран Африки и Ближнего Востока в Европу показала несостоятельность

⁶ Интересный анализ этого периода сделан в: Kramer M. NATO, the Baltic States and Russia: A Framework for Sustainable Enlargement. – International Affairs, т.78, №4, октябрь 2002г., с.731-756.

⁷ См.: Gramer R. The New Thorn in Russia's Side: Why Moscow Doesn't Want Montenegro Joining NATO. – Foreign Affairs, 24 декабря 2015г., www.foreignaffairs.com.

⁸ Указ Президента Российской Федерации о Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. – Kremlin.ru, 31 декабря 2015г., <http://kremlin.ru>.

⁹ См.: Путин: Россию не беспокоит членство Болгарии в НАТО. – RIA Novosti, 17 августа 2015г., <http://ria.ru>.

¹⁰ Он заявил также, что выбор в пользу расширения НАТО является причиной систематических проблем в отношениях России с США и ЕС. См.: Лавров С. Историческая перспектива внешней политики России. – Russia in Global Affairs, 3 марта 2016г., <http://eng.globalaffairs.ru>.

¹¹ Она четвёртая в списке из 14 “опасностей”, в то время как укрепление и расширение НАТО фигурирует под номером один. См.: Trenin D. Russia's New Military Doctrine: Should the West be Worried? – National Interest, 31 декабря 2014г., <http://nationalinterest.org>.

¹² How Putin Uses Missile Defence in Europe to Distract Russian Voters. – NATO Review, 29 января 2015г., www.nato.int.

¹³ Трезвый анализ приводится в: Pifer S. The Limits of US Missile Defense. – The National Interest, 30 марта 2015г., <http://nationalinterest.org>.

региональной системы безопасности в Евро-Атлантическом регионе, построенной на основе НАТО и Европейского Союза”¹⁴. Некоторые западные политики обвинили Россию в том, что она подпитывает кризис мигрантов, но никаких доказательств представлено не было. Так, Президент ЕС Д.Туск отметил, что “как прямое следствие российской военной кампании в Сирии... тысячи новых беженцев хлынули в Турцию и Европу”, а американский генерал Ф.Бридлав, верховный главнокомандующий ОВС НАТО, обвинил Россию в использовании миграции как оружия¹⁵.

Москва склонна переоценивать интенсивность центробежных тенденций внутри ЕС и пытается использовать свои связи с государствами Центральной и Восточной Европы для того, чтобы усугубить существующую кризисную ситуацию, в то время как НАТО, как правило, воспринимается как более сплочённая и дисциплинированная организация. Сближение с НАТО или даже перспектива вступления в него Швеции и Финляндии является одним из возможных изменений в общей геополитической ситуации, которое видится в Кремле главным вызовом для российской безопасности на северном и балтийском флангах европейского “театра”. С целью предотвратить подобное развитие событий, Москва пытается комбинировать военное давление с политическим и экономическим¹⁶.

Российская энергетическая политика: устаревший инструмент?

Экспорт нефти и газа давно рассматривается Кремлём как весьма эффективный политический инструмент для прямого воздействия на другие страны. Глобальные изменения на мировом энергетическом рынке, совпавшие по времени с украинским кризисом, в сущности, лишили Россию возможности подобной инструментализации энергетической политики, хотя она с трудом признаёт это новое положение вещей. Президент В.Путин, привыкший считать, что он разбирается в энергетических вопросах лучше западных лидеров и охотно использовавший это преимущество, оказался теперь в полном замешательстве и продолжает цепляться за старые методы, не имея при этом никаких выигрышных вариантов действия.

“Газпром”: цены и обещания

Большие европейские энергетические проекты В.Путина середины 2000-х годов были в первую очередь ориентированы на крупные державы, прежде всего Германию, тогда как мелкие государства Центральной и Восточной Европы (некоторые из них серьёзно пострадали в результате российско-украинской “газовой войны” в январе 2009г.)

воспринимались как второстепенные цели. Если главной экономической задачей этих планов являлось завоевание большей части европейского рынка, ключевой стратегической целью было создание экспортного коридора в обход Украины. Парадокс этой политики заключался в том, что реализация стратегической цели вступала в противоречие с поставленной экономической задачей. При этом значительная разница в подходах наблюдалась в российской энергетической политике на северном и южном флангах “газового фронта”.

На северном направлении главным проектом был проходящий по дну Балтийского моря газопровод “Северный поток”, постоянное – хотя и неэффективное – противостояние которому со стороны Польши убедило Москву в политической враждебности стран этого сегмента европейского газового рынка. Россия предприняла несколько неудачных попыток приобрести энергетические инфраструктуры в прибалтийских государствах и в Польше, однако искушение наказать “строптивых”, заставив их платить самые высокие цены за импортируемый газ было слишком сильным, что в итоге привело к свёртыванию энергетического сотрудничества¹⁷. Несмотря на ограниченность ресурсов, Литва, Латвия и Эстония приложили немало усилий для создания альтернативы российской монополии на поставку газа. Благодаря строительству терминалов СПГ и сделкам с Норвегией они смогли существенно уменьшить свою уязвимость по отношению к российским рычагам энергетического давления¹⁸. При этом они обрели достаточную уверенность в себе для того, чтобы начать критиковать Германию за её интерес к строительству “Северного потока-2”, противоречащему ведущей линии Евросоюза на диверсификацию и потакающему, по их мнению, желанию России исключить Украину из европейских энергетических сетей¹⁹. Если на сегодняшний день Москва практически отказалась от энергетического давления на прибалтийскую тройку и надеется, благодаря этому, получить одобрение Еврокомиссии на строительство “Северного потока-2”, весьма вероятное негативное решение по этому проекту может вновь вызвать у неё непреодолимое желание наказать своих оппонентов, а, значит, новый виток конфронтации²⁰.

На южном направлении Россия первоначально планировала расширить энергетические связи с несколькими политически дружественными государствами и создать сеть “привилегированных” потребителей газа. Ключевым проектом здесь являлся “Южный поток”, особенность которого, – как, впрочем, и конкурировавшего с ним при поддержке ЕС проекта “Набукко”, – заключалась в том, что он не имел под собой сколько-нибудь крепкой

¹⁴ Gramer R. The New Thorn in Russia's Side: Why Moscow Doesn't Want Montenegro Joining NATO.

¹⁵ Baczynska G. EU's Tusk Says Russian Bombings Make Situation in Syria even Worse. – Reuters, 9 февраля 2016г., www.reuters.com; Dyer G. NATO Accuses Russia of “Weaponising” Immigrants. – Financial times, 1 марта 2016г., www.ft.com.

¹⁶ См.: Benitez J. The Bully to the East. – US News and World Report, 6 августа 2015г., www.usnews.com.

¹⁷ См., например: Lithuania Looks for Alternatives to Counter Russia's High Gas Price. – EurActiv, 8 июля 2013г., www.euractiv.com.

¹⁸ Oliver C., Foy H. Poland and Baltic States Set to Sign Deal to Build Gas Pipeline. – Financial times, 12 октября 2015г., www.ft.com.

¹⁹ Dempsey J. Germany, Dump Nord Stream 2. – Strategic Europe, 25 января 2016г., <http://carnegieeurope.eu>.

²⁰ Минеев А. Северный поток-2 перегородили плотиной. Нужен ли он Европе? – Новая газета, 18 апреля 2016г., www.novayagazeta.ru.

экономической базы. Поэтому неудивительно, что оба проекта в итоге оказались провальными²¹. Эта история сохраняет актуальность лишь в силу своеобразной структуры российского крупномасштабного проекта, которую Москва всё ещё надеется использовать: модель этого проекта основывалась на создании не одного, а целой серии из нескольких газопроводов. Главным политическим преимуществом подобного проекта, нерационального с точки зрения организационной структуры, была **возможность проводить двусторонние переговоры** отдельно с каждым из участников газового “коридора” и устанавливать выгодные отношения с местными партнёрами, неспособными объединиться для обретения влияния, достаточного, чтобы противостоять предложениям “Газпрома”. Москва намеренно исключила из своего энергетического проекта Румынию и сконцентрировалась на Болгарии, которую она рассматривала как исторически дружественное и в “полезной степени коррумпированное” государство, до той поры, пока его политический класс не набрался достаточной решимости, чтобы отказаться от сомнительной энергетически-политической схемы²². Затем ключевой мишенью российских газовых интриг стала Греция, однако Премьер-министр А.Ципрас отлично разыграл свою изначально слабую партию, используя отношения с Россией для того, чтобы добиться лучших условий в переговорах с Брюсселем²³. Кремль пытался развивать закулисные связи с партией Сириза и продолжает рассматривать варианты обхода Украины с юга, однако кризис в отношениях с Турцией с конца ноября 2015г. до середины августа 2016г. подорвал эти геополитические манёвры²⁴, и их возобновление не выглядит серьёзным планом действий.

Стремление Москвы выстроить энергетическую базу для “особых отношений” с Сербией без реального плана строительства газопровода не принесло результатов, поэтому протесты России относительно расширения связей Белграда с НАТО не дали никаких результатов²⁵. Попытки повлиять на Словакию с целью помешать Украине найти альтернативных поставщиков газа обернулись неудачей и имели обратный эффект – ЕС поддержал соглашение о реверсных поставках газа из Германии²⁶. В целом, **Россия оказалась неспособной извлечь политические дивиденды из имеющихся энергетических активов в Центральной и Восточной Европе**. Она вынуждена тратить политических капитал для сохранения своих позиций на важном для неё европейском рынке, но, в итоге, её усилия нередко оказываются контрпродуктивными.

Атомная энергетика

Одним из характерных элементов российской глобальной энергетической политики является упор на развитие и расширение ядерно-энергетического комплекса, который воспринимается Кремлём не только как одна из немногих сфер, в которых Россия располагает передовыми и конкурентоспособными технологиями, **но и как важнейшее средство создания и развития особых политических отношений на высшем уровне**. Строго централизованная политика в области ядерной энергетики реализуется через государственную корпорацию “Росатом” под управлением бывшего Премьер-министра С.Кириенко, поставившего перед ядерной индустрией амбициозную цель увеличить количество контрактов на строительство ядерных реакторов за рубежом с нынешних 29 до 80 к 2020г.²⁷ Центральная и Восточная Европа являются важным направлением для достижения заявленной цели.

Большинство связей в секторе ядерной энергетики восходит к советской эпохе строительства 24 реакторов в Болгарии, Чехословакии, Восточной Германии, Венгрии и Литве. Стоит отметить, что Румыния заключила контракт с канадской *AECL (Atomic Energy Canada Limited)* на строительство Чернаводской атомной электростанции. Чернобыльская катастрофа в апреле 1986г. вызвала серьёзное беспокойство относительно безопасности этих реакторов, что привело к закрытию в 1990г. Грайфсвальдской АЭС в Восточной Германии, а Болгария, Литва и Словакия были вынуждены вывести из эксплуатации восемь реакторов раннего дизайна типа ВВЭР (водо-водяной энергетический реактор) и РБМК (реактор большой мощности канальный), в соответствии с условиями вступления этих стран в ЕС²⁸. Продолжая предпринимать попытки выиграть конкурсные проекты на строительство новых реакторов, в частности, в Болгарии и Венгрии, Россия стремилась перевернуть чернобыльскую страницу и была готова выполнять нормы, установленные Еврокомиссией. Однако, в Болгарии, к горькому разочарованию “Росатома”, план строительства Беленской атомной электростанции был отменён в сентябре 2012г., а на переговорах по строительству нового реактора на старой станции Козлодуй в качестве ключевого партнёра лидирует *Westinghouse*²⁹. В Венгрии, продолжающей эксплуатировать четыре реактора советской сборки на АЭС Пакш, “Росатому” удалось получить контракт на строительство двух дополнительных реакторов, однако Еврокомиссия пока не одобрила эту сделку, заключённую без

²¹ Baev P., Overland I. The South Stream versus Nabucco Pipeline Race. – *International Affairs*, т.68, №5, май 2010г., с.1075-1090.

²² Kalan D., Bulgaria's Turn: Sofia Gives Moscow Some Attitude. – *Foreign Affairs*, 9 июня 2015г., www.foreignaffairs.com.

²³ Ghemawat P., Bastian P. Tsipras and Putin: Does Greece Have a Russia Option? – *The Globalist*, 30 июля 2015г., www.theglobalist.com.

²⁴ О связях с партией Сириза см.: Champion M., Syriza's Dangerous View of Russia. – *Bloomberg*, 3 февраля 2015г., www.bloombergview.com; о самых последних интригах см.: Socor V. Gazprom Promotes Greece-Italy Transit Route to Obstruct European Corridor. – *Eurasia Daily Monitor*, 3 марта 2016г., www.jamestown.org.

²⁵ Химшишвили П. Путин понял позицию Сербии по НАТО. – *RBC.ru*, 10 марта 2016г., www.rbc.ru.

²⁶ Harrison C., Princova Z. A Quiet Gas Revolution in Eastern and Central Europe. – *Energy post*, 29 октября 2015г., www.energypost.eu.

²⁷ Armstrong I. Russia is Creating a Global Nuclear Power Empire. – *Global Risk Insights*, 29 октября 2015г., <http://globalriskinsights.com>.

²⁸ Полезным источником информации является *Nuclear Power in the World Today*. – *World Nuclear Association*, январь 2016г., www.world-nuclear.org.

²⁹ Cancelled Russian Nuclear Plant May Cost Bulgaria €1 billion. – *EurActiv*, 11 сентября 2012г., www.euractiv.com.

объявления конкурса и с получением от России кредита в \$10 млрд.³⁰ Единственным реальным успехом “Росатома” стало соглашение о строительстве новой АЭС в Финляндии (Ханхикиви), заключённое в 2015г. с условием предоставления кредита, покрывающего 75% затрат (оцениваемых в €7 млрд.). “Росатом” приступил к реализации строительных работ в начале 2016г.³¹

Агрессивный российский маркетинг своих ядерных энергетических технологий принёс множество положительных результатов во многих частях света, но оказался на удивление неудачным в Центральной и Восточной Европе. Помимо того, что **некоторые государства**, такие как Литва, **не хотят сотрудничать с Россией**, главное препятствие представляет политика, проводимая Еврокомиссией. Не имея целью нанести России ущерб, **эта политика жёстко ограничивает Россию в применении её традиционного способа ведения бизнеса, в котором политический торг сопровождается коррупционной составляющей при распределении прибыли.**

Экспорт коррупции

Длительный период рекордно высоких цен на нефть в 2000-х годах обеспечил массивное поступление в российский бюджет нефтяных доходов, перераспределение и накопление большей части которых осуществлялось под прямым контролем Кремля, получившим таким образом в своё распоряжение значительные – и часто неучтённые – финансовые ресурсы для создания и поддержания своих внешнеполитических сетей. По утверждению находившегося в то время за решёткой М.Ходорковского, к началу 2010-х годов **экспорт коррупции стал вторым после экспорта нефти и газа важнейшим рычагом продвижения внешнеполитических целей России, в первую очередь в Европе**³².

Поддержка пророссийских сил в Европе

До начала 2010-х годов основным рынком для российского экспорта коррупции была Западная Европа: приток частных капиталов сомнительного происхождения привёл к росту цен на недвижимость в Лондоне и Ницце, а выгодные контракты помогли Путину построить особые дружеские отношения с такими лидерами, как Г.Шредер и С.Берлускони. При этом Центральная и Восточная Европа оказались на периферии этих контактов на высшем уровне. Особое внимание В.Путина к Германии подкреплялось наличием негласных связей с бывшими агентами и оперативниками Штази, восходящих к периоду его работы в Дрезденском офисе КГБ. Что касается

бывших членов Организации Варшавского договора, то нет практически никаких следов похожего использования такого рода контактов для создания каналов экономического и политического влияния в этих странах³³.

Тесное общение с европейскими коллегами осложнилось после возвращения В.Путина в Кремль в 2012г., а затем было полностью испорчено украинским кризисом начала 2014г., что **вынудило Президента РФ заняться поиском новых полезных связей в Центральной и Восточной Европе**. Ранее Москва использовала финансовые филиалы в этих регионах в основном в качестве каналов для перевода денег ценным “друзьям” на Западе. Например, Первый Чешско-Российский Банк был использован для предоставления займов “Национальному Фронту” во Франции³⁴. Теперь эти финансовые филиалы всё чаще используются для негласного финансирования различных крайних левых и правых популистских партий стран Центральной и Восточной Европы³⁵. Существует мало убедительных доказательств прямого перевода денег из Москвы в казну таких “протестных” партий, однако очевидно, что устойчивый рост их влияния опирается, среди прочего, и на значительное увеличение объема финансовых ресурсов³⁶.

Кремль не мог ограничиться “вербовкой” политических союзников только среди политических “маргиналов”, **он стремился расширить свою сеть и привлечь лидеров основных политических партий, стоящих у власти в Европе**. В Польше таких потенциальных союзников не нашлось, а в трёх прибалтийских государствах лишь крайне немногочисленные политические силы можно было назвать “пророссийскими”. Зато возможные каналы влияния обнаружились в Венгрии, Словакии и Чешской

³⁰ О слабых перспективах этой сделки см.: Samorukov M. Russia and Hungary's Fruitless Friendship. – Carnegie.ru, 19 февраля 2016г., /http://carnegie.ru.

³¹ Росатом начал работу по строительству АЭС в Финляндии. – Lenta.ru, 21 января 2016г., https://lenta.ru.

³² Khodorkovsky M. A Time and a Place for Russia. – New York Times, 28 января 2010г., http://www.nytimes.com.

³³ Один из наиболее ярких случаев развития и укрепления старых контактов со Штази, с участием Маттиаса Ворнинга, рассматривается в: Dawisha K. Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia? – New York & London: Simon & Shuster, 2014, с.50-56. О значимости опыта работы в ГДР для мировосприятия Путина см. также: Hill F., Gaddy C. G. Mr. Putin: Operative in the Kremlin. – Washington DC: Brookings Institution Press, 2015, с.145-147, с.181-183.

³⁴ По этой теме см.: National Front Seeks Russian Cash for Election Fight. – Politico, 19 февраля 2016г., www.politico.eu.

³⁵ Информативный обзор см.: In the Kremlin's Pocket. – The Economist, 14 февраля 2015г., www.economist.com.

³⁶ Подробное описание этой тенденции проводится в отчёте: Polyakova A., Shekhovtsov A. What's Left of Europe if the Far Right Has Its Way? – Issue Brief: Atlantic Council, Washington DC, март 2016г., www.atlanticcouncil.org.

республике – государствах, которые британское издание *The Economist* охарактеризовал как “*Big, bad Visegrad*”³⁷. Все открытые возможности были тщательно проработаны: Премьер-министра Словакии Р.Фицо тепло принимали в Москве в июне 2015г.; венгерского Премьер-министра В.Орбана с высшими почестями встречали в феврале 2016г.; Президент Чешской республики М.Земан принял участие в параде Победы в Москве 9 мая 2015г., а бывшего Президента В.Клауса пригласили выступить на встрече Валдайского клуба в октябре 2015г.³⁸ Все они, хотя и без особого результата, высказались за отмену санкций ЕС против России.

Несмотря на определённое личное взаимопонимание, возникшее у В.Путина с венгерским Президентом В.Орбаном, Президент России не воспринимает вышеназванных политиков как равных себе политических фигур³⁹. На их кампании были выделены весьма скромные – по оценкам масштабов коррупции в самой России – средства⁴⁰. Даже если российские деньги и оказали определённое влияние на выборы в Словакии в марте 2016г., Фицо обеспечил себе результат, на который рассчитывал⁴¹. В Сербии же на парламентских выборах в апреле 2016г. уверенную победу одержала проевропейская коалиция Премьер-министра Вучича, а ожидаемый и щедро профинансированный “успех” пророссийских националистов так и не состоялся⁴². Вполне вероятно, что из-за разоблачения российского “спонсорства” и роста спроса на большую финансовую прозрачность после опубликования “панамских документов” российские политические сети окажутся под давлением. При этом российский Президент крайне нервно отреагировал на панамский скандал, несмотря на отсутствие каких-либо доказательств его личного участия⁴³. Все сомнительные офшорные сделки осуществлялись через посредников, а Россия оказалась среди лидеров по индексу “кланового капитализма”⁴⁴.

Кремль исходит из предположения о том, что именно государства Центральной Европы становятся главным источником глубокого кризиса, подрывающего институты ЕС и угрожающего парализовать процесс принятия решений в Европейской комиссии⁴⁵. В этих расчётах зачастую

желаемое выдаётся за действительное, и многие российские эксперты, придерживающиеся официальной линии, спешат предсказать неизбежный распад Евросоюза, ослабленного неустойчивой финансовой политикой и перегруженного притоком мигрантов⁴⁶. На самом же деле, Орбан, Фицо и другие “друзья Путина” в регионе (как и Ципрас в Греции) вовсе не заинтересованы в распаде ЕС. Их “заигрывания” с Кремлём служат лишь для того, чтобы добиться лучших условий в переговорах по многим темам с Брюсселем и отвести внимание от критики за ущемление прав оппозиции и СМИ в собственных странах. И они преуспевают в этом лучше, чем Путин в своей стратегии.

Искусство информационной войны

Новой характеристикой российской политики в отношении Центральной и Восточной Европы, как и Запада в целом, является массовая PR-кампания, комбинирующая традиционные методы пропаганды в советском стиле с новыми каналами распространения информации. С начала украинского кризиса эта кампания достигла столь беспрецедентного размаха и уровня агрессивности, что её можно назвать ключевым аспектом “гибридной войны” России на европейском направлении.

Страны НАТО в полной мере оценили срочную необходимость противодействия этому наступлению, и, в качестве ответной реакции, создали новый Центр стратегических коммуникаций (*StratCom*) в Риге⁴⁷. Хотя риски, порождаемые российской пропагандой, уже хорошо изучены, стоит всё же остановиться на некоторых её особенностях.

Во-первых, прежде всего мишенью российских государственных телеканалов стали русскоязычные сообщества в Европе, в первую очередь в Германии, где телевизионную кампанию дополнили другие средства коммуникации, которые привлекли многочисленную и политически активную диаспору (ее размер оценивается от 1,5 до 2 млн. человек)⁴⁸. Не менее важными целевыми группами выступали русскоязычные сообщества в Эстонии и Латвии, где Москва надеялась сыграть на давних обидах⁴⁹, но достигла в этом, на удивление, незначительных успехов. Ни в одном из двух государств нет ничего

³⁷ Ключевым моментом этой критики, применимой равным образом к Польше, было неприветливое отношение к миграции. См.: *Big, Bad Visegrad*. – *The Economist*, 28 января 2016г., www.economist.com.

³⁸ Václav Klaus: Valdai's Debate about Threats: The Threat Is Us. – Valdai Discussion Club, 27 октября 2015г., <http://valdaiclub.com>.

³⁹ McNamara T. Is Hungary's Viktor Orban a Miniature of Vladimir Putin? – Policy Review, июль 2014г., www.policyreview.eu.

⁴⁰ По данным недавних исследований, общая сумма средств, переведённых из России к концу 2014г., оценивается в \$1,3 трлн. См.: *Offshore Finance: More than \$12 tn Siphoned Out of Emerging Countries*. – *The Guardian*, 8 мая 2016г., www.theguardian.com.

⁴¹ Ragozin L. Putin's Hand Grows Stronger as Right-Wing Parties Advance in Europe. – Bloomberg, 15 марта 2016г., www.bloomberg.com.

⁴² Pro-Russians Set for Comeback in Serbia. – EurActiv, 21 апреля 2016г., www.euractiv.com.

⁴³ См., например, Лейва М. Путин назвал информационные атаки на себя реакцией на укрепление России. – RBC.ru, 25 апреля 2016г., www.rbc.ru.

⁴⁴ Our Crony-Capitalism Index: The Party Winds Down. – *The Economist*, 5 мая 2016г., www.economist.com.

⁴⁵ Франц Д. Саммит ЕС столкнёт Восточную Европу с Западной. – Независимая газета, 18 февраля 2016г., www.ng.ru.

⁴⁶ Иноземцев В. Мантра для неудачников. – *The New Times*, 16 марта 2016г., www.newtimes.ru.

⁴⁷ Emmott R. NATO Looks to Combat Russia's "Information Weapon": Document. – Reuters, 27 января 2016г., www.reuters.com. Деятельность и публикации *StratCom* представлены на веб-сайте www.stratcomcoe.org.

⁴⁸ Подробный анализ представлен в: Amann M. и др. *The Hybrid War: Russia's Propaganda Campaign Against Germany*. – *Der Spiegel*, 5 февраля 2016г., www.spiegel.de.

⁴⁹ Veebel V. Russian Propaganda, Disinformation, and Estonia's Experience. – FPRI E-Notes, октябрь 2015г., www.fpri.org; Панкс К. Третья мировая в Прибалтике: может ли Латвия стать вторым Крымом. – Московский Центр Карнеги, 11 марта 2016г., <http://carnegie.ru>.

похожего на пресловутую “пятую колонну”, в чем неоднократно заверял мэр Риги Н.Ушаков⁵⁰.

Во-вторых, были приложены особые усилия по воздействию на общественное мнение ряда государств (Болгария, Черногория, Сербия, Словакия), считающихся “дружественными” России в силу исторических или “цивилизационных” причин. В дополнение к российскому телевидению, специальные программы на соответствующих языках (принадлежащих к славянской группе) были направлены на поддержку антиамериканских настроений и раздражения разными аспектами политики ЕС, от режима экономии бюджетных средств до миграционной политики. Первой мишенью этой кампании стала Болгария, министерство обороны которой даже заявило о том, что российская информационная война “подвергает прямой атаке национальные демократические ценности, дух и волю”⁵¹. При этом результат этих усилий не слишком впечатляет. По словам болгарского исследователя И.Крастева, “болгары симпатизируют россиянам, но, по причине хорошего понимания избираемых Москвой методов, не считают режим Путина образцом для подражания”⁵².

В-третьих, помимо телеканалов, для усиления пропагандистского наступления были использованы новые возможности социальных сетей, в частности, использование т.н. “троллей”, наводнивших популярные веб-сайты агрессивными комментариями. При этом, журналисты, расследующие деятельность “фабрик троллей”, подвергаются злым личным нападкам⁵³. Такое грубое злоупотребление информационным пространством (зачастую в сочетании с хакерскими атаками, наиболее разрушительные из которых были направлены против украинских энергосистем), как правило, оказывается контрпродуктивным⁵⁴. Так, многие государства Центральной и Восточной Европы почувствовали необходимость разработки совместных средств киберобороны, в то время как Швеции было предложено присоединиться к натовскому центру *StratCom*⁵⁵.

В-четвертых, пропагандистская кампания нередко сопряжена как с традиционным шпионажем, так и с новыми видами подпольной деятельности, тесно связанными с экспортом коррупции⁵⁶. В Центральной и Восточной Европе список стран, на которые направлена шпионская деятельность данного типа, возглавляют Польша и страны Прибалтики. Для того, чтобы не позволить России воспользоваться своим преимуществом опыта и

ресурсов, в Польше был создан Центр контрразведки НАТО, история которого, надо признать, вызвала поначалу немало вопросов⁵⁷.

Весной 2014г. Евросоюз, НАТО и большинство государств Центральной и Восточной Европы оказались захвачены врасплох мощностью и агрессивностью российского “пропагандистско-шпионского наступления”, однако постепенно они собрали ресурсы и объединили усилия для совместной организации ответных мер, список которых продолжает удлиниться. В то же время, экономический кризис вынуждает Москву сократить финансирование своей пропагандистской машины. **Таким образом, баланс сил в информационной войне смещается не в пользу России** до такой степени, что некоторые проницательные обозреватели предостерегают против риска тиражирования враждебного политического дискурса и утверждают, что “снижение качества широкой общественной дискуссии о России оказывает нам плохую услугу”⁵⁸.

Военные методы давления

Несмотря на всё внимание, уделяемое энергетическим вопросам, коррупции и пропаганде, **именно военная сила воспринимается российским руководством как наиболее надёжный и эффективный инструмент политики**. Действительно, нетрадиционный характер российской “гибридной” войны отличается главной особенностью – готовностью проецировать военную силу и пойти на риски, связанные с применением подобных устаревших методов агрессивного воздействия. С точки зрения стратегии, регион ЦВЕ можно разделить на два “театра” – Балтийское море и Чёрное, – где Россия располагает широкими возможностями проецирования военной силы, – и зону между ними, включающую Словакию, Чешскую республику и Венгрию (где в 1960-1980-х годах размещались крупные группировки советских войск) и отделённую от России украинским “буфером”.

Балтийский “театр”

Способность к применению и склонность России к демонстрации военной силы в адрес Эстонии, Латвии и Литвы ещё в начале этого десятилетия вызывали серьёзную озабоченность в этих странах, настаивавших на подготовке коллективного ответа на модернизацию российской армии. Эффективная операция по аннексии Крыма придала данной проблеме приоритетный статус. Документальный фильм BBC “Третья мировая война: внутри командного

⁵⁰ Walker Sh. Riga Mayor: “I Am a Russian-Speaking Latvian and a Patriot of My Country”. – The Guardian, 15 июня 2015г., www.theguardian.com.

⁵¹ Bulgaria Accuses Russia of Waging “Information War”. – Balkan Insight, 29 августа 2014г., www.balkaninsight.com.

⁵² Krastev I. What Central Europe Really Thinks About Russia. – New York Times, 27 апреля 2015г., www.nytimes.com.

⁵³ Miller N. Finnish Journalist Jessikka Aro’s Inquiry Into Russian Trolls Stirs Up a Hornet’s Nest. – Sydney Morning Herald, 13 марта 2016г., www.smh.com.au.

⁵⁴ Kuchler H., Buckley N. Hackers Shut Down Ukraine Power Grid. – Financial times, 5 января 2016г., <https://next.ft.com>; Fox-Brewster T. “State-Sponsored” Russian Hacker Group Linked to Cyber Attacks on Neighbours. – The Guardian, 29 октября 2014г., www.theguardian.com.

⁵⁵ O’Dwyer G. Sweden Seeks to Join NATO Info-War Agency. – Defense News, 1 ноября 2015г., www.defensenews.com.

⁵⁶ Calabresi M. Inside Putin’s East European Spy Campaign. – Time, 7 мая 2014г., <http://time.com>.

⁵⁷ Chapman A. Why did Poland Raid a NATO-Linked Training Center? – The Daily Beast, 20 декабря 2015г., www.thedailybeast.com.

⁵⁸ Galeotti M. By Matching Moscow’s Paranoia, the West Plays into Putin’s Hands. – The Guardian, 14 марта 2016г., www.theguardian.com.

пункта” привлёк внимание общественности к подобным эзотерическим сценариям и вызвал резкую эмоциональную реакцию как в прибалтийских странах, так и в России⁵⁹. Хочется надеяться, что готовность Кремля к вступлению в реальный военный конфликт с НАТО так и останется лишь гипотезой, однако **реальность балансирования на грани войны и риск лишь частично контролируемой эскалации будут продолжать оказывать влияние на политические события в регионе Балтийского моря.**

Москва демонстративно расширила масштабы провокационных военных действий на балтийском направлении параллельно с развитием ожесточённого конфликта на востоке Украины летом 2014г., возможно, с целью отвлечь внимание Запада от сражений на Донбассе. Провокации проводились главным образом посредством военно-воздушных сил (не участвующих в операциях в Украине), в то время как Балтийский флот оставался относительно пассивным (сообщения о замеченной у Стокгольмского архипелага подводной лодке оказались недостоверными)⁶⁰. Широкомасштабные военные учения, проведённые Россией в Западном и Центральном военных округах, были призваны продемонстрировать возможности реализации стратегических операций в короткий срок, несмотря на участие в затянувшихся и безрезультатных боях на Донбассе⁶¹. В динамике этих событий особенно примечателен тот факт, что с момента начала российской военной интервенции в Сирии в конце сентября 2015г. интенсивность демонстрации военно-воздушных сил на балтийском “театре” резко снизилась, а во внезапных проверках боеготовности в марте и сентябре 2016г. и в учениях “Кавказ-2016” отрабатывались в основном варианты усиления группировок войск на южном стратегическом направлении⁶². Тем не менее, агрессивная симуляция атаки на *USS Donald Cook*, наряду с перехватами самолёта наблюдения *USAF RC-135* в середине апреля 2016г. и нарушениями воздушного пространства Эстонии и Литвы в сентябре 2016г. могут знаменовать собой новую волну провокаций⁶³.

Есть основания утверждать, что настойчивое (хотя и нерегулярное) военное давление Москвы на уязвимую линию обороны НАТО в Балтийском регионе не только не принесло успеха, но, более того, оказалось

контрпродуктивным. Действительно, осуществляя эти усилия, Москва стремилась в т.ч. выставить Эстонию, Латвию и Литву в качестве “нахлебников”, не готовых к усилию по модернизации своих оборонных возможностей и попросту эксплуатирующих “русофобский” дискурс для привлечения внимания и получения помощи от Германии и США. Однако этим государствам удалось найти веские аргументы в пользу необходимости создания потенциала “сдерживания путём воспрепятствования” и продемонстрировать свою готовность мобилизовать необходимые ресурсы⁶⁴. Немалый ущерб коллективному усилию этих стран был нанесён политическим кризисом в Польше, приведшим к отставке нескольких видных генералов (нет никаких доказательств причастности российских спецслужб к этой “чистке”)⁶⁵.

Другой возможной целью российской демонстрации силы было усиление впечатления невозможности защиты трёх прибалтийских государств, что привело бы их союзников к выводу о том, что не имеет никакого стратегического смысла укреплять заведомо проигрышные позиции. Это впечатление подтвердилось достаточно противоречивым исследованием корпорации *RAND*, разработавшей сценарий “победного” наступления российских танковых колонн на Таллин и Ригу⁶⁶. Однако вместо того, чтобы признать тщетность попыток создания надёжной обороны на недостаточно защищённой прибалтийской линии, **страны НАТО не пошли на разрушение единства и солидарности** и сосредоточились на развитии возможностей партнёрства со Швецией и Финляндией⁶⁷. Несомненно, многое ещё предстоит сделать, прежде чем Объединённая оперативная группа повышенной готовности станет действительной боеспособной единицей, однако здесь важно подчеркнуть, что демонстративное развёртывание Москвой внушительных военных сил зачастую является стратегическим блефом. Операция, обеспечившая быструю оккупацию Крыма – это особый, уникальный случай, сценарий которого не может быть воспроизведён на балтийском “театре”. Размещение в Калининграде ракет *S-400* “земля-воздух” и развёртывание там бригады ракет малой дальности “Искандер” (*SS-26 Stone*) призваны произвести впечатление на США и НАТО, продемонстрировав им возможности России в области “*Anti-Access/Area Denial*” (A2/AD). Такое

⁵⁹ Chapman A. Latvia: Third World War – Inside the War Room. – Baltic Review, 5 февраля 2016г., <http://baltic-review.com>; Широкоград А. Злая киношка про войну понарошку. – Независимое военное обозрение, 12 февраля 2016г., <http://nvo.ng.ru>.

⁶⁰ Своевременный анализ был представлен в: Frear Th., Kuelsa L., Kearns I. Dangerous Brinkmanship: Close Military Encounters between Russia and the West in 2014. – ELN Report, 10 ноября 2014г., www.europeanleadershipnetwork.org. См. также последующий отчёт: Frear Th., Kuelsa L., Kearns I. Russia-West Dangerous Brinkmanship Continues, 12 марта 2015г., www.europeanleadershipnetwork.org.

⁶¹ Интересная оценка с российской стороны дана в: Гольц А. Большая репетиция большой войны. – Ежедневный журнал, 24 марта 2015г., <http://ej.ru>; информативный обзор: Kearns I., Kuelsa L., Frear Th. Preparing for the Worst: Are Russian and NATO Military Exercises Making War in Europe more Likely? – ELN Report, 12 августа 2015г., www.europeanleadershipnetwork.org.

⁶² Kramer A. E. Russia Announces Surprise Military Drills in South. – New York Times, 8 февраля 2016г., www.nytimes.com.

⁶³ Felgenhauer P. Russian Jets Fly Close to US Ship and Recon Aircraft Over Baltic Sea. – Eurasia Daily Monitor, 21 апреля 2016г., www.jamestown.org.

⁶⁴ Убедительный анализ сдвига к стратегии “сдерживания путём воспрепятствования”: Weiss Mitchell A. A Bold New Baltic Strategy for NATO. – The National Interest, 6 января 2016г., <http://nationalinterest.org>.

⁶⁵ Российский комментарий из хорошо информированного источника: Иванов С. Польша избавляется от советских генералов. – Gazeta.ru, 11 марта 2016г., www.gazeta.ru.

⁶⁶ Исследование доступно: Shlapak D. A., Johnson M. W. Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltic. – RAND Research Report RR-1253-A, 2016, www.rand.org. См. также: Shlapak D. A., Johnson M. W. Outnumbered, Outranged, and Outgunned: How Russia Defeats NATO. – War on the Rocks, 21 апреля 2016г., <http://warontherocks.com>.

⁶⁷ Интересный анализ этих возможностей: Wieslander A. Who will Defend the Baltics? NATO, the US and Baltic Sea Security. – NATO Source. Atlantic Council, 7 марта 2016г., www.atlanticcouncil.org.

впечатление не может, однако, нейтрализовать тот факт, что изолированный калининградский “бастин” остаётся крайне уязвимым⁶⁸. Ярким примером отклонения от соответствующей здравому смыслу стратегии стал приказ министра обороны С.Шойгу о трансформации трёх бригад на западном направлении в полноценные дивизии, что не соответствует ни реалиям снижения количества призывников, ни необходимости вынужденного сокращения расходов на оборону, так что реальная боеготовность армейской группировки на самом деле может даже понизиться⁶⁹.

Таким образом, российское военное давление не привело ни к образованию трещин в трансатлантической солидарности, ни к деморализации непосредственно подвергающихся этому давлению прибалтийских государств, ни к изоляции последних от их экономных и не склонных к риску европейских союзников. Снижение давления со стороны России в связи с необходимостью поддержания военной операции в Сирии предоставило НАТО паузу, которой союзники смогли воспользоваться, чтобы оценить истинные масштабы угрозы и подготовить планы на случай чрезвычайной ситуации, которые получили воплощение на Варшавском саммите в июле 2016г., где было принято решение о размещении четырёх интернациональных батальонов на ротационной основе в Польше и трёх прибалтийских государствах.

Посткрымская реконфигурация черноморского “театра”

После войны России с Грузией в августе 2008г. вопросы военной безопасности стали центром дискуссий о стратегическом профиле обширного Черноморского региона, но лишь на короткое время, так как вплоть до весны 2014г. страны НАТО пренебрегали изучением Черноморского “театра” в своём стратегическом планировании. Шокирующе эффективная военная операция, позволившая России осуществить стремительную аннексию Крыма, изменила ситуацию и вынудила НАТО пересмотреть свою оценку военного равновесия на этом изолированном фланге⁷⁰. Не теряя времени, Россия создала на полуострове мощную военную группировку, используя старую советскую инфраструктуру, постепенно разрушавшуюся на протяжении 25 лет, но возвращённую в исправное состояние быстро и с минимальными затратами. К концу 2014г., начальная фаза ремилитаризации Крыма была завершена, и Москва приобрела уверенность в том, что её новые “владения” находятся в безопасности⁷¹.

В 2015г. и начале 2016г. дальнейшему увеличению крымской группировки было отведено значительно меньше усилий и внимания, и российским военным экспертам не оставалось ничего другого, как тешить себя фантазиями о “непотопляемом авианосце”⁷². Черноморский флот был усилен тремя дизельно-электрическими подлодками класса Варшавянка (*Project 636*). Поставка ещё трёх ожидается в 2016-2017гг., что позволит сформировать новую дивизию, которая будет базироваться не в Крыму, а в Новороссийске⁷³. План по расширению Черноморского флота дивизией из шести фрегатов класса Адмирал Григорович (*Project 11356M*) пришлось всё же отменить, поскольку газотурбинные двигатели для них производились в Украине (завод “Зоря”-“Машпроект” в Николаеве), что создаёт проблему надлежащего обслуживания даже трёх уже находящихся в эксплуатации судов⁷⁴. Также российское высшее командование, по всей видимости, осознало, какую чрезвычайную сложность представляет проблема материально-технического снабжения военных сил в Крыму, поскольку все поставки на полуостров должны осуществляться морским путём.

Москва охотно демонстрирует свою военную мощь в Чёрном море, идёт на провокации и рискует, бросая вызов кораблям ВМС США, однако удерживается от каких бы то ни было демонстраций в адрес болгарских и румынских военно-морских или воздушных сил⁷⁵. Развёрнутые в Крыму воздушные и морские силы также не использовались для осуществления давления на Украину, даже в период эскалации военных действий вокруг Мариуполя в конце лета 2014г. До конца ноября 2015г. Россия особенно осмотрительно относилась к интересам и действиям Турции в Чёрном море, желая подчеркнуть, что особое стратегическое партнёрство с этим соседом для неё важнее, чем его членство в НАТО. Москва предпочла не прибегать к каким-либо военным демонстрациям в Чёрном море даже в ходе кризиса в двусторонних отношениях, вызванного инцидентом с российским бомбардировщиком, сбитым 24 ноября 2015г. в Сирии турецким истребителем⁷⁶. Очевидно, что Москва со всей серьёзностью отнеслась к возможности того, что Турция закроет свои проливы для ВМФ России, в полном соответствии с пунктом о “прямой военной угрозе” Конвенции Монтрё (1936г.) и при полной поддержке со стороны НАТО⁷⁷.

В целом, Россия несомненно пользуется весьма сильным, возможно даже доминирующим военным положением в Чёрном море. Она способна

⁶⁸ Howard G. Lithuania's Key Role in Countering Russian A2/AD Challenge to the Baltic. – Delfi, 2 марта 2016г., <http://en.delfi.lt>.

⁶⁹ Это предположение было сделано: Гольц А. Новые дивизии понизят боеготовность. – Ежедневный журнал, 13 января 2016г., <http://ej.ru>.

⁷⁰ Blank S. The Black Sea and Beyond. – Proceedings. US Naval Institute, т. 14, №10, октябрь 2015г., www.usni.org.

⁷¹ Оптимистичный обзор: Чаплыгин А. Российская армия в Крыму год спустя: сильная и современная. – РИА Новости, 13 марта 2015г., <http://ria.ru>.

⁷² См., например: Лузан А. Крым как непотопляемый авианосец. – Независимое военное обозрение, 24 июля 2015г., <http://nvo.ng.ru>.

⁷³ Bender J. Russia's Black Sea Submarine Fleet is Getting a Serious Upgrade. – Business Insider, 14 июля 2015г., <http://uk.businessinsider.com>.

⁷⁴ См.: Novichkov N. Russia Hoping to Export Three Sanctions-Hit Admiral Grigorovich-Class Frigates. – IHS Jane's Navy International, 15 октября 2015г., www.janes.com.

⁷⁵ Интересный краткий обзор: Jean G. Russian Su-24s Make Multiple Passes by USN Destroyer in the Black Sea. – IHS Jane's 360, 2 июня 2015г., www.janes.com.

⁷⁶ Исключением послужил случай появления солдата с переносной ракетой “земля-воздух” на борту большого десантного корабля “Цезарь Куников”, в момент его прохождения через Босфор. См.: Turkish FM Slams Russia's Missile “Provocation” in Bosphorus. – Hurriyet Daily News, 6 декабря 2015г., www.hurriyettodaynews.com.

⁷⁷ Российский взгляд на законность такого закрытия изложен: Ремесло И. Контроль над проливами Босфор и Дарданеллы и невыученные уроки истории. – РИА Новости, 27 ноября 2011г., <http://ria.ru>.

эффективно пресечь морской и воздушный транспортные потоки вдоль берегов Болгарии и Румынии, используя частично модернизированную военную инфраструктуру в Крыму. В то же время, в отличие от балтийского “театра”, Россия явно неохотно экспериментирует с проекцией военной силы в этом регионе, к примеру, оставив без ответа размещение американских истребителей *F-22* в Румынии в апреле 2016г.⁷⁸ Перехваты американских самолетов-разведчиков в ходе учений “Кавказ-2016” в сентябре 2016г. были в значительной мере вынужденным шагом, но сценарий крымской части этих учений был сугубо оборонительным. Такую сдержанность в поведении Москвы необходимо принять во внимание, чтобы осознать возможную ошибочность суждений, основывающихся лишь на суммарных возможностях России и приводящих к выводу о том, что Болгария и Румыния подвергаются такому же риску, что Эстония и Латвия⁷⁹. На самом же деле, Москва обеспокоена наращиванием превосходства НАТО на этом фланге, особенно это было заметно в период кризиса в отношениях с Турцией, когда последняя проявила стремление к более активному участию в совместных действиях альянса, включая предложение о создании совместной военно-морской эскадры, к вящему неудовольствию российского МИДа⁸⁰. Необходимость поддерживать военную операцию в Сирии (даже в урезанном формате) вынуждает Россию к ещё большей осторожности в утверждении силовой позиции на черноморском “театре” за исключением, разве что, отношений с Грузией.

Ядерная угроза и раздражитель противоракетной обороны

Одной из главных проблем безопасности государств Центральной и Восточной Европы в отношении России выступает угроза нестратегических ядерных вооружений, в то время как для России один из самых болезненных стратегических вопросов связан с развитием американской системы ПРО и её европейского “эшелона”, который должен быть развёрнут в основном в Центральной и Восточной Европе. Возникшее сплетение реально существующих, непосредственных рисков, о которых имеется очень мало информации, и ощущения опасности, исходящего от много раз пересмотренных планов, порождает политическую напряжённость, зачастую используемую сообразно требованиям текущей политической конъюнктуры.

Споры вокруг “ракетного щита” США, восходящие к эпохе Горбачёва и Рейгана, приобрели новое

содержание после распада Договора по ПРО (1972г.) по инициативе Президента Дж.Буша в декабре 2001г. Президент и верховный главнокомандующий В.Путин столь часто ссылаются на одностороннее расторжение Договора по ПРО со стороны США, что эту его привычку уже можно назвать стратегической одержимостью⁸¹. Можно сказать, что именно она и определила в качестве главных приоритетов модернизацию стратегических сил в программе вооружений до 2020г. (остающуюся в силе несмотря на острую нехватку финансовых средств) и реорганизацию структур управления, объединившую под единым командованием ПВО, космические силы и ВВС⁸². Такая сосредоточенность В.Путина на одной проблеме стала также причиной серии непоследовательных мер, которые были направлены на “нейтрализацию” американских вооружений, развёрнутых в Центральной и Восточной Европе. Так, Россия не единожды предупреждала о готовящемся размещении в Калининграде баллистических ракет малой дальности “Искандер” (*SS-26 Stone*) и даже провела там несколько учений, неизменно вызывая негативную реакцию в Польше⁸³. Решение о развёртывании в Крыму дальних бомбардировщиков *Tu-22M3 (Backfire)* было сначала представлено как прямой ответ на размещение элементов ПРО США в Румынии, но затем опровергнуто⁸⁴. Ходило также множество слухов о возможности доставки и хранения в Крыму ядерных боеголовок, однако никаких определённых мер предпринято не было⁸⁵.

Нерешительность Москвы вытекает из сочетания стратегических переговоров с США и политических интриг в Центральной и Восточной Европе, имеющих целью настроить общественное мнение против участия в системе ПРО НАТО. Москва никогда не верила в то, что огромные инвестиции в эту систему могут быть оправданы гипотетической угрозой со стороны Ирана, и полагала, что восточноевропейские государства не воспримут всерьёз опасность, исходящую от Ирана. Играя на страхах, Кремль пытался добиться нарастания в Румынии, Чехии и даже Польше голосов против участия в проекте, который не может в обозримом будущем обеспечить эффективную защиту против российских ракет, но способен превратить эти страны в мишень для нанесения превентивных ударов, возможно даже ядерных⁸⁶. Ожидалось также, что усиление угроз, в т.ч. при помощи пропагандистской кампании, приведёт к росту антиамериканских настроений, по-прежнему присутствующих в “новой Европе”, однако реальный

⁷⁸ Pawlyk O. F-22 Jets are in Romania to Keep Tabs on Russia's Black Sea Antics. – Air Force Times, 25 апреля 2016г., www.airforcetimes.com.

⁷⁹ Один из примеров: Bugajski J., Dolan P. B. Black Sea Rising: Russia's Strategy in Southeast Europe. – CEPA Report, февраль 2016г., <http://cepa.org>.

⁸⁰ Это беспочвенно сформулировано: Мухин В. Нужен заслон в секторе угроз. – Независимое военное обозрение, 22 января 2016г., <http://nvo.ng.ru>. См. также: МИД допустил ответные меры при создании флотилии НАТО в Чёрном море. – RBC.ru, 27 апреля 2016г., www.rbc.ru.

⁸¹ Pifer S. Putin's Nuclear Saber-Rattling: What is He Compensating For? – Order from Chaos, 17 июня 2015г., www.brookings.edu.

⁸² Краткую оценку этого проекта см.: Гольц А. Воздушно-космические силы нужны только генералам. – Ежедневный журнал, 4 августа 2015г., <http://ej2015.ru>.

⁸³ Weselowsky T. Kaliningrad, Moscow's Military Trump Card. – RFE/RL, 18 июня 2015г., www.rferl.org.

⁸⁴ Петров И. Ту-22М3 не будут размещать в Крыму. – Российская газета, 27 июля 2015г., <http://rg.ru>.

⁸⁵ Odnokolenko O. Крым может стать ракетно-ядерным. – Независимая газета, 2 июня 2015г., www.ng.ru.

⁸⁶ Gramer R. How Should NATO Counter Putin's Nuclear Threats? – Newsweek, 13 июля 2015г., <http://europe.newsweek.com>.

результат оказался скорее противоположным⁸⁷. Россия всё чаще воспринимается как опасный и непредсказуемый сосед, что делает тесные связи с США и НАТО единственным способом обеспечить себе защиту от её военных посягательств.

Заключение

С началом украинского кризиса 2014г. **возросло экономическое, политическое и военное давление со стороны России на государства Центральной и Восточной Европы**. Оказавшись в ситуации новой конфронтации с Западом и, к тому же, перед лицом неожиданного единства государств-членов ЕС и НАТО в одобрении антироссийских санкций, Россия стремится пробить брешь в их единстве. Реализуя свою политику, ориентированную на использование слабых мест в солидарности между странами ЕС и НАТО, Москва проявляет незаурядную гибкость: опора на энергетические связи с одними государствами (Болгария и Словакия), создание коррумпированных политических сетей с другими (Чешская республика и Венгрия), оказание военного давления на третьи (Румыния и страны Прибалтики). **Однако ни один из этих методов, которые сопровождается интенсивная пропагандистская кампания, не привёл к желаемым результатам**. Эффективность энергетических рычагов была подорвана изменениями на глобальном и европейском энергетических рынках, обеспечившими более сильную позицию покупателям; возможности России по предоставлению кредитов и покупке активов оказались ограничены в связи с внутренним финансовым кризисом; дивиденды от экспорта коррупции серьёзно сократились в результате нескольких громких расследований, а российскому военному давлению была с успехом противопоставлена решительная позиция НАТО. С достаточной долей уверенности можно предположить, что в ближайшем будущем Москва не только не получит дополнительных рычагов влияния в этом регионе, но, более того, столкнётся с дальнейшим его сокращением.

Окончательные выводы были бы преждевременными, однако можно отметить признаки того, что Россия перестаёт рассматривать военную мощь в качестве самого надёжного инструмента политики и реже прибегает к провокациям, что, в общем, отвечает тенденции неизбежных сокращений её оборонных расходов. Её сегодняшняя сдержанность вступает в резкий контраст с параллельным усилением мер противодействия, предпринимаемых НАТО, особенно на балтийском “театре”. В западном сообществе специалистов по безопасности велась энергичная кампания по принятию на Варшавском саммите НАТО решения о “систематической ротации”, если не постоянном базировании наземных сил во всех трёх прибалтийских государствах и создании штаб-квартиры сил быстрого реагирования в

Польше⁸⁸. Латвийские, эстонские и литовские политики, как обычно, выступают за ещё более жёсткий ответ на агрессивность России и против привлечения Москвы к диалогу, который бы способствовал снижению напряжённости⁸⁹. Позиция стран Прибалтики вполне понятна, и меры по наращиванию военного присутствия на балтийском фланге соответствуют уровню активности России в период с весны 2014г. по осень 2015г., однако, с учётом сегодняшней ситуации, Россия может сделать вывод, что НАТО отвечает на её демонстрацию сдержанности ростом подготовки к прямому военному конфликту.

Отношения России с государствами Центральной и Восточной Европы, а также степень оказываемого ею на эти страны давления будет во многом зависеть от развития украинского кризиса. **Москва манипулирует интенсивностью военных действий на Донбассе** и исходит из предположения о том, что продолжающиеся конфликты внутри страны усугубят экономический кризис в Украине и усилят чувство “усталости от Украины” в ЕС⁹⁰. Если предположить, что этот кризис не обернётся катастрофой, сохраняется возможность того, что на позицию России в её конфронтации с Западом окажут значимое влияние события на балтийском и черноморском “театрах”. В зоне Чёрного моря главным источником риска выступает возможность нового конфликта России с Турцией в результате очередного инцидента или какого-либо непредвиденного события в Сирии. Если Анкара потребует в этом случае ощутимую поддержку со стороны НАТО, это с неизбежностью приведёт к вовлечению в конфликт Болгарии и Румынии. В зоне Балтийского моря ключевая тенденция заключается в более тесном военном сотрудничестве НАТО со Швецией и Финляндией, которое Россия стремится заблокировать, однако каждое исходящее от неё грозное предупреждение подталкивает оба государства к новым шагам в направлении сближения с НАТО. Вопрос об их присоединении к альянсу может перейти в плоскость реальности (и это означало бы снижение геостратегической уязвимости трёх прибалтийских государств), что неизбежно будет воспринято Москвой как серьёзнейший удар по её стратегическим позициям.

Геостратегическое отступление на западном “фронте” вынуждает Россию искать способы замедления этого процесса, мобилизуя все свои экономические, политические и военные средства в Центральной и Восточной Европе, где действительно имеются – но, как правило, преувеличиваются Москвой, – слабые места европейского и атлантического единства. Какими бы эффективными с точки зрения тактики не были попытки Москвы переломить своё медленное, но верное отступление, они могут породить острый политический кризис и привести к дальнейшему ухудшению её стратегических позиций. ■

⁸⁷ Недавний опрос общественного мнения, проведённый Институтом Гэллапа, показал, что 69% поляков, 58% эстонцев и 57% румын воспринимают Россию как главную угрозу, в то время как 14% болгар называют основной угрозой США. См.: Esipova N., Ray J. Eastern Europeans, CIS Residents See Russia, US as threats. – Gallup World, 4 апреля 2016г., www.gallup.com.

⁸⁸ Lucas E. NATO's Baltic Dilemma. – CEPA Europe's Edge, 8 февраля 2016г., <http://cepa.org>; Lucas E. Waiting for Warsaw. – CEPA Europe's Edge, 19 апреля 2016г., <http://cepa.org>.

⁸⁹ Linkevicius L. Enough: NATO Should Stop Feeding the Russian Troll. – Politico, 5 марта 2016г., www.politico.eu.

⁹⁰ Moshes A. Will Europe Blink First on Ukraine? – PONARS Eurasia Memo 422, март 2016г., www.ponarseurasia.org.

МЕРЕЖІ КРЕМЛЯ У ФРАНЦІЇ (витяг з книги)

Сесіль ВЕССЬЄ,
професор Реннського Університету,
спеціалізується на вивченні Росії, радянської та пострадянської історії.
Автор книги “Мережі Кремля у Франції”

Уже протягом кількох років Кремль веде кампанію агресивного зваблення Європейського Союзу з метою чинити вплив на внутрішні справи країн-членів. Росія використовує “змішану техніку” м’якої сили та традиційних методів КДБ, які сформували багатьох людей, які зараз знаходяться при владі. А тим часом російська економіка переживає серйозну структурну кризу, яка поглиблюється великим розмахом корупції, фінансовою підтримкою Росії іноземних асоціацій, аналітичних центрів, пропаганди в медіа, “фабрики тролей” та, навіть, політичних партій, що формує мережу впливу. У Франції представники Кремля активно розвивають відносини з дисидентами, російською діаспорою, французькими політиками різних таборів, журналістами, бізнесменами та всіма, хто з різних причин захоплюється особистістю В.Путіна. Звідси виникає важливе питання, чи ця політика втручання являє собою загрозу для національної безпеки Франції або для європейської єдності? Під час дослідження я стикнулася зі слідом офіцерів КДБ, православних мільярдерів, спадкоємців престолу з ностальгією за втраченою величчю, численних “корисних ідіотів” та дуже великими грошима...

РОСІЙСЬКА М’ЯКА СИЛА ТА АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР У СЕРЦІ ПАРИЖА

Амбіції та невдачі м’якої сили на російський манер

Що означає термін “м’яка сила”, який так часто використовував В.Путін? Його винайшов Дж.Най - молодший, викладач Гарварду. Він використовує це визначення у книзі, в якій досліджує, “як влада може змінюватися у сучасних міжнародних відносинах”¹. “Влада” може бути визначена, за Р.Далем, як здатність спонукати інших робити те, чого б вони не вирішили зробити самостійно. Най вбачає, що переваги, які колись вважалися вирішальними (географічне розташування, населення, сировина), потроху поступаються своєю важливістю іншим: технології, освіта, економічне зростання і т.ін. Для отримання бажаного країна може використовувати силу та погрози або ж, навпаки, винагороду та заохочення; а ще – можна досягти своєї мети

на міжнародному рівні, коли інші країни починають бажати наслідувати приклад, імітувати чи починають погоджуватися з системою, яка викликає такий ефект. Ось вона – *soft power* – м’яка сила (чи “здатність кооптації”), яка запускає систему “транснаціональних створювачів враження”.

Най також відмічає, що після Другої світової війни СРСР “скористався неабиякими перевагами для просування стратегічної принади”, яку склали комуністична ідеологія, міф про неминучість і транснаціональні комуністичні інституції. “Однак, Сполученим Штатам вдалося бути ефективнішими – їх м’яка сила була дієвішою, зокрема, завдяки їх підприємствам та культурі: від телепередач і джінсів до музики та кіно. Крім того, “американська мова стала *lingua franca* світової економіки”, а американські університети починають домінувати у світі знань. І, нарешті, цінності демократії та повага прав людини так само стають джерелом міжнародного впливу”, – зазначає Най.

Переклад і роздрук окремих глав книги “Мережі Кремля у Франції” здійснено ГО “Навчальний центр “Громадська ініціатива” за люб’язною згодою видавництва *les Petits Matins*.

Переклад з французької мови Г.Роговченко.

У цьому журналі матеріал подається зі скороченням та незначними редакційними правками, які жодним чином не впливають на зміст. Майже всі виділення в тексті (болд, курсив) зроблені редакцією.

¹ Joseph Nye Jr, *Le Leadership américain. Quand les règles du jeu changent*, Presses universitaires de Nancy, 1992.

Одночасно й інші країни починають використовувати свої козири м'якої сили: китайська продукція продається в усьому світі, як і японська манга, як німецькі машини, французькі технології та вина тощо. Що ж до цінностей та стилю життя Європи, то вони перемагають та схилиються на свій бік далеко за її межами. У той час ситуація в Росії не найкраща: ні мультинаціональних компаній, ні розвитку економіки (крім сфер, які не мають нічого спільного з м'якістю (видобуток сировини, космос, зброя). Росія не продає товари широкого вжитку, не вигадєє ні *Apple*, ні *Sony*, ні *Coca-Cola*. Тобто на Заході ніхто не є регулярним споживачем російських товарів, крім газу, нафти та, в деяких колах, автоматів Калашнікова. Маючи дивовижну культурну спадщину, пострадянська Росія не спромоглася вибудувати популярну культуру “на експорт”: не створила ні форматів телепередач, ні брендів одягу, які б продавалися глобально. Більшість університетів приваблюють студентів хіба що з країн третього світу, якщо йдеться про стажування перекладачів, а західні туристи, попри красу російської природи, не поспішають завітати. А от що запрацювало ще краще, ніж досі, то це *створювачі враження*.

Отже, коли російські керманічі вирішили розвивати м'який вплив Росії, вони не намагалися копіювати Америку, але доклали всіх зусиль для комунікації із зовнішнім світом². Їх стратегія – формування позиції та вибудова мережа, які займуться просуванням їх позиції. Зокрема, великого успіху вони досягли в роботі з білою еміграцією у Франції з 2003р.

Автор книги про російську м'яку силу Марсель ван Герпен висловлюється жорсткіше. Як він каже, Кремль сприймає м'яку силу як “простий інструмент маніпуляції в руках ворожих урядів”. За версією спецслужб, наприклад, американські ГО є “агентами впливу”. Відтак, Кремль вбачає свою м'яку силу в тому, щоб “впливати на закордонні уряди та маніпулювати громадською думкою”, повністю втрачаючи сенс визначення, яке надав Най, навіть більше, перевернувши його. В очах Кремля, вважає Марсель ван Герпен, “навіть такі незаконні дії, як *pots-de-vin* та шпигунство за кордоном, можна представити як корисні інструменти “арсеналу” м'якої сили країни”³. Еге ж, звісно. У будь-якому випадку, чотири стандартних найзручніших інструменти використовуються у Франції: російська мова, культура, церква та історія.

Російська мова: надто політичний вектор

Російський центр науки та культури, який залежить від “*Rosotrudnichestva*”, організовує мовні курси в Парижі та по регіонах: це – одна з первинних його функцій. Крім того, у 2013р. російський Уряд вирішує створити мережу культурних центрів, Інститутів Пушкіна, для координації викладання російської мови та культурних програм за кордоном. Треба поспішати: В.Ніконов, голова організації “*Русский мир*”, заявляє про “зменшення останніми роками у світі числа російськомовних на 50 мільйонів”. Все це поки що схоже на дії інших країн.

Згодом дії стають більш політизованими та агресивними: Кремль намагається отримати для російської мови статус офіційної мови Євросоюзу – це б відкрило Росії широкі двері до європейських

інституцій і додало б ваги для “утвердження” “прав пострадянських російськомовних”. Від Міністерства закордонних справ Росії це бажання висловив О.Чепурін під час Форуму співвітчизників 2011р. Перша спроба відбулася в Латвії: прокремлівські сили в цій країні домоглися проведення 18 лютого 2012р. референдуму щодо набуття російською мовою статусу другої офіційної⁴, що автоматично зробило б її офіційною мовою Європейського Союзу. Цілком очікувано 12 січня 2012р. на сайті “*Русского мира*” з'явилась велика стаття на підтримку необхідності такого референдуму. Однак, попри значну явку (69,23%), 75% латвійців, включно з російськомовними, проголосували проти надання такого статусу російській мові.

Щойно завершився латвійський референдум, як, за порадою О.Чепуріна, був запущений збір підписів під петицією на проведення іншого референдуму, цього разу – на рівні ЄС. Хто ініціює таку петицію у Франції 6 травня 2012р.? Союз російськомовних, тобто Д.Кошко та І.Кривова. Отже, цей Союз російськомовних проявляється як очевидний засіб політичного лобізму. Чи заплатив Союз за це, як заплатив за візит українців, чи як платив, щонайменше, деяким промоутерам латвійського референдуму? Зрештою, запуск та координація такої петиції потребує часу та зусиль. Компенсація ж може бути як прямою, так і опосередкованою – як-то цільові благодійні внески (субвенції).

Наприклад, у Латвії політична діячка Т.Жданока та організації, в яких вона задіяна, отримали €30 тис. на свою діяльність, головну частину якої складає пропагування російської мови як офіційної мови ЄС⁵. У 2015р. за таким же призначенням Жданока, її прокремлівська партія та/чи її НГО⁶, отримує суму €224 тис. Гроші перераховуються – і, вочевидь, сприймаються Кремлем як інвестиція. У будь-якому разі, петиція гучно провалилася: Д.Кошко закликав зібрати 54 тис. підписів, на 20 березня 2015р. підписалося лише 1 229 осіб.

Культура та церква: між звабленням і насиллям

У той же час Росія намагається, як і всі великі країни, пропагувати свою культуру, навіть, якщо вона на даний час у геть не найкращому стані. Кремль полюбить партнерські роки (як, наприклад, 2010р. – рік Росії у Франції та рік Франції у Росії), книжкові ярмарки, кінофестивалі та великі виставки (як виставка ікон у Луврі): культурна дипломатія працює на зображення привабливого іміджу країни. Д.Кошко й тут зайнятий: Союз російськомовних організовує Дні російської книги, протягом яких вручає літературну премію *Russophonie* (“російськомовність”) за найкращий переклад російських творів на французьку. Премія, заснована у 2006р., фінансувалася Фондом Бориса Єльцина та за підтримки

² Natalia Burlinova, “Russian soft power is just like Western soft power, but with a twist”, Russia Direct, 7.04.2015, www.russia-direct.org.

³ Marcel van Herpen, цитована робота.

⁴ “Le camp russophone crasé par référendum en Lettonie”, Libération, 19.02.2012.

⁵ “Spreading Democracy in Latvia, Kremlin Style”, re:baltica, 19.03.2012, www.rebaltica.lv.

⁶ “Kremlin's Millions: How Russia Funds NGOs in Baltics”, Delfi, 4.09.2015, www.en.delfi.lt.

організації “Русский мир”, а також Російським центром науки та культури в Парижі (тобто “Рос-сотрудничество”). Безперечно, премійовані – чудові перекладачі важливої літератури, а до складу журі, за почесного головування Т.Юмашевої-Сльциної, доньки першого російського Президента, належать заслужені фахівці. Однак, ця премія викликає дедалі більше суперечок між викладачами та перекладачами, то ж останніми роками дехто вирішує не допомагати в цьому процесі, оскільки складається враження, що премія працює скоріше на досягнення політичної мети.

Ще гарячіші конфлікти розгортаються навколо православних церков у Франції та інших країнах. Насправді, Кремль використовує російську православну церкву як інструмент поширення нової державної ідеології, ідеології антидемократичної, антизахідної, антилюдяної (за словами Марселя ван Герпена). До того ж, 2000р. Московський Патріархат під впливом Кремля розпочинає процес перепідпорядкування російських православних парафій, – себто, церковних будівель і земель під ними! – які в радянський період перейшли під Патріархат Константинополя, вважаючи, що церква є над кордонами, щоб уникнути будь-якого втручання радянської держави. Тож, сучасні російські керівники намагаються повторити те, що, за наказом Сталіна, уже спробували зробити після Другої світової війни: контроль парафій дозволяє контролювати їх майно.

Це може здаватися смішним. Наприклад, запекла боротьба точилася навколо церкви в Ніці – на рівні судових процесів, політичного тиску на високому рівні (Путін, Саркозі-Філон), спроб присоромити і, навіть, із задіянням спецслужб. І, хоч Московський патріархат досяг бажаного, проте вся православна спільнота Франції стала налаштованою проти них. Крім того, має місце конфлікт стосовно церкви Біаріц та собору на вулиці Дарю. З тих же причин подібні конфлікти продовжуються у США⁷. Хто хоче підпорядкувати французькі парафії Московській юрисдикції – це ті, хто підтримує В.Путіна, наприклад, “листами князя”. Вимальовується чітка лінія, яка розділяє православну спільноту та нащадків російських іммігрантів.

Паралельно стоїть питання побудови російських церков, які стануть під юрисдикцію Московського Патріархату: в Страсбурзі проект ще не розпочався, зате в Парижі роботи вже йдуть. Церква, яку зведуть біля Ейфелевої вежі, потягне витрат на сотні мільйонів євро, включатиме початкову школу та “слов’янський інститут”, функції якого дуже туманні. Перемовини велись напряму між В.Путіним і Н.Саркозі, “який Путіну пообіцяв”⁸. Суперечки навколо цього проекту стосуються не лише естетики: численні емігранти чи нащадки російських іммігрантів побоюються, що це місце стане новим центром путінської пропаганди. А інші, навпаки, підтримують будівництво, яке “знаменує оновлення російського впливу” у Франції⁹. Спільнота розділена по тій лінії, яку ми окреслили вище.

Інструменталізація історії та реабілітація Сталіна

Інтерпретація певних сторінок історії зараз набирає розмаху як ще одне свідчення факту, що витрачаються численні купюри російського мосту. Питання стоїть надто гостро у відносинах Росії та України або країн Балтії, оскільки позиції з цього питання стосуються специфічних відносин усередині СРСР,

а також успадкування Росією таких відносин. Водночас, Росія ще не визначилася стосовно своєї позиції до деяких фактів ХХ ст. і продовжує збирати протиріччя: наприклад, вшановувати сім’ю останнього імператора і, в той же час, певні кола дедалі більше вшановують Сталіна. До того ж, чиновники використовують ці питання як інструмент з метою чи то зваблювати (нащадків еміграції зокрема), чи то звинувачувати (наприклад, в “українському нацизмі”). Ретельно опрацьовувалися спроби поширити у Франції думку про “путінських консерваторів”. Першою помітною спробою є публікація французькою мовою книги Н.Нарочницької “Що лишилось від нашої перемоги?”¹⁰. Твір з’явився в Росії у 2005р., у Франції – у 2008р., коли автор відкриває в Парижі Інститут демократії та співробітництва (ІДС). Цей інститут стане ключовим елементом у кремлівських мережах у Франції та в концепції того, що стане їх “м’якою силою”.

Н.Нарочницька (1948р.н.) представляється істориком, хоча вона, скоріше, політична діячка та високопоставлена чиновниця. Як особа, наближена до влади, як й інші, вона представляла В.Путіна під час президентської кампанії 2012р. в Росії. У МГІМО вона заснувала школу, яку відвідувала радянська еліта та її діти, тож Нарочницька заявляла про свою абсолютну прихильність до правил режиму.

Після випуску у 1971р. вона спочатку працювала в Інституті економіки, потім у 1982-1989рр., – в ООН у Нью-Йорку, де, безсумнівно, вона перетнулася з В.Якуніним – вже тоді членом ради директорів організації “Русский мир”, як і вона. Те, що ця пані працювала в ООН демонструє, що зв’язки з КДБ у неї були прекрасні. А вже потім Нарочницька скаже, що “стала переконаною слов’янофілкою”¹¹ і що політичну кар’єру вона розпочала за Путіна. Ставши “православною патріоткою” та “переконаним борцем за сильну державу”¹², ця членкиня націоналістичної партії “Родина” була депутатом Думи з 2003р. по 2007р. Вона також очолює Фонд історичної перспективи, заснований у Москві у 2004р., який організовує “економічні, політичні і культурні форуми”, запрошуючи видатних росіян та іноземців¹³ – саме те, чим займається Інститут демократії та співробітництва в Парижі.

У своєму творі “Що лишилось від нашої перемоги?” Н.Нарочницька запевняє, що західні спроби представити Сталіна як “злочинця всіх часів і народів” насправді є бажанням “демонізувати унікальний успіх Росії ХХ сторіччя”, – його перемогу у Другій світовій війні – а, відтак, затаврувати всю Росію. Для Нарочницької важливо те, що в минулому багато росіян – колишніх мужніх борців, викривали сталінські злочини в ім’я тих самих цінностей, з якими вони захищали свою землю! Для авторки якщо Захід критикує Сталіна, то лише тому, що він “із глибоким презирством ставився до “занепадаючого Заходу” і трансформував “країну” в потужну

⁷ Marcel van Herpen, цит. робота.

⁸ Frédéric Mitterrand, La Récréation, Robert Laffont, 2013, с.277.

⁹ GaïdzMinassian, “Les réseaux français de Poutine: une intelligentsia hétéroclite”, Le Monde, 18.11.2014.

¹⁰ Natalia Narotchnitskaia, Que reste-t-il de notre victoire? – Russie-Occident: le malentendu, éditions des Syrtes, 2008.

¹¹ Наталья Нарочницкая. Русский Мир, Алетейя, 2008, с.93-94.

¹² Наталья Нарочницкая, Русский код развития, Книжный мир, 2013, с.9.

¹³ Наталья Нарочницкая, 2008, цит.вище, с.303.

геополітичну силу. Тобто Захід не витримає сильну Росію. В аргументації Н.Нарочницької, крім довільного злиття Росії та ЄСРР, проглядають дві схеми мислення, дуже поширені в сучасній Росії: з одного боку, страх, що “країна” зникне, як ЄСРР; з іншого боку, доволі радянське переконання, що мета виправдовує засоби. Мимохідь політична діячка хоче нав’язати ідею, за якої всі, хто захищають права людини в Росії, “заперечують [національну] історію”. Бо ж “історичний і культурний досвід” країни вимагає йти за державою, якою б вона не була, і надто не перейматися захистом індивідуума, оскільки це історично неправильно: достатньо перечитати Пушкіна, щоб у тому впевнитися.

Її книга реабілітує Сталіна офіційно, і цей процес не припинить наростати, що доводить спектакль Курочкіна в Севастополі¹⁴. Все пробачається тому, хто пізнав російську “могутність”, тобто розмір території і страх, який відчувають сусіди, і це пояснює певну реакцію після незаконної анексії Криму. “*Что осталось от нашей победы?*” – це не тільки книга з історії, це – політичний підручник, який формує підвалини “дискурсу” російських “консерваторів”.

Хто опублікував французьку версію такої політизованої книги? Видавництво *Syrtis*, яким керує Серж де Пален, який належить до почесної ради Фонду Святого Василя Великого Малофеева, і який підписав “лист князя”.

Хто склав вступ і висновок? Економіст Ж.Сапір і Фр.Кокен, колишній викладач Колеж де Франс: обох знаходимо одразу ж. Потрохи вимальовується мережа в чистому вигляді. А Н.Нарочницька розвиватиме цю мережу й далі завдяки Інституту демократії та співробітництва.

Інститут демократії та співробітництва

Інститут є важливим інструментом путінської м’якої сили у Франції: він дозволяє кремлівським речникам бути присутніми на публічних дебатах, просувати аргументи російських керманів, встановлювати зв’язки з людьми та групами людей. Це підтверджує О.Броннікова у своїй дисертації: головна роль цього “випромінювання російської влади” в тому, щоб “розповсюджувати за кордоном політичну лінію діючої влади в Росії”¹⁵. ІДС, розкішний офіс якого розташований в центрі міста, за кілька кроків від готелю “Матіньон”, демонструє бажання Кремля виставляти себе в найвигіднішому світлі: наближеність до західних владних кабінетів і спроможність платити за оренду. ІДС був заснований у 2008р. як російський еквівалент американської ГО *Freedom House*¹⁶ та має “близнюка” у Нью-Йорку, закриття якого було оголошене у 2015р. Ось, як вони себе представляють:

“Місія ІДС – брати участь у дебатах стосовно взаємозв’язку суверенітету держав та прав людини; вивчати відносини Схід-Захід; говорити про роль ГО в демократичному житті країн світу; обговорювати інтерпретацію прав людини і способів їх застосування в різних країнах. Ми також цікавимося збереженням пам’яті про великі моменти історії, зокрема, про дві великі війни ХХ сторіччя. Інститут захищає класичне бачення міжнародного права; ми віримо, що держава-народ є найкращою рамкою для захисту прав людини і що “гуманітарне” втручання може викликати протиріччя в даному аспекті; ми стоїмо на позиції за міжнародну систему, яка поважає суверенітет держав та народів. Ми також вважаємо, що політичний порядок має базуватися на моралі, зокрема – на

*юдо-християнській етиці, яка об’єднує обидві – східну та західну – частини Європи. Інститут бере участь у дебатах з цих питань, запрошує експертів висловити їх думку на форумах і круглих столах. Інститут схвалює вираження різних точок зору”*¹⁷.

У цьому стислому описі словосполучення “права людини” використовується тричі, “суверенітет” і “Схід-Захід” – двічі. Очевидно, “права людини” не є сильною стороною нинішніх російських керівників. Є бажання розташуватися у Парижі, на території, яка традиційно асоціюється з Заходом, у Франції, але з метою захищати концепцію Кремля, концепцію, де-факто, (нео-)радянську: за якою немає місця “гуманітарному” втручання, бо першочерговим є “суверенітет” держави. Три наступних пункти шокують: відсилка до “юдо-християнської етики” – це виявиться дуже ефективним для залучення певних прошарків французького суспільства; висунення на передній план держави-народу, тоді як Н.Нарочницька у своїх виступах захищає імперію та її еквіваленти, в тому, що стосується Росії та її сусідів; важливість, яка приписується історії ХХ сторіччя, причому, історії, вираженій “двома великими війнами”, які дуже демонстративно не називаються “світовими”.

ІДС видалив один пункт зі свого опису: до недавнього часу там ще згадувалося про “фінансування від російських неурядових організацій”. У 2008р., у відповідь на запитання німецького журналіста про бюджет у €60 млн. на “російські демократичні інституції”¹⁸, Н.Нарочницька запевняла, що розраховує на “пожертви, які роблять представники ділового російського світу” і пояснювала, що ІДС просить фінансування – бюджетні кошти – за посередництва Соціальної палати¹⁹. В грудні 2013р. вона на одному з російських сайтів заявляла, що інститут не живе на “гроші Кремля”, але тримається винятково завдяки пожертвам компаній²⁰. згадувалися “банк Татарстану” і “компанія з Москви”²¹. Постійно висувуються нові версії, але всі, як одна, дуже розпливчасті; джерела фінансування лишаються прихованими. Але це й неважливо: російська держава, “Газпром”, організація “Русский мир” – це все просто гра слів. Неважливо, який олігарх готовий фінансувати ІДС, якщо саме йому так скажуть “зверху” – такі вже правила гри.

Посади Наталії Нарочницької

В ІДС у Н.Нарочницької працює британець Дж.Логланд, директор з досліджень, який, зокрема, писав про “політичні процеси від Карла I до Саддама Хусейна”, “процес над Слободаном Мілошевичем і корупцію в міжнародній юстиції” та про “руйнування Європою [...] засад політичного суспільства”. Себе він називає “консерватором та євроскептиком”. Таким

¹⁴ Див.: Cécile Vaissie Les Réseaux du Kremlin en France, Les Petits Matins, 2016, p.44.

¹⁵ Ольга Броннікова, цит. вище, с.196.

¹⁶ Marcel van Herpen, цит. вище.

¹⁷ IDC, www.idc-europe.org.

¹⁸ Інші вважають, що бюджет IDC складає \$3 млн. Див.: “Сколько Россия тратит на информационную войну с Украиной?”. – Информ Напалм, 20.12.2015, www.informnapalm.org.

¹⁹ Наталья Нарочницкая, *Россия и русские в современном мире*, Алгоритм, 2010, с.289.

²⁰ Наталья Нарочницкая, *Сосредоточение России. Битва за русский мир*. Книжный мир, 2015, с.298.

²¹ Lorraine Millot et Veronika Dorman, “Les sept familles dans la manche du Kremlin”, *Libération*, 24.10.2014.

чином, його позиція дуже близька до націоналістичної радянсько-російської.

Вихованка радянської системи пані Нарочницька – елегантна, гарно одягнена жінка, з ідеальною зачіскою, надивовижу бліда та холодна. Вона опублікувала багато книжок, більшість з яких – збірки невеликих статей та інтерв'ю, які вже вийшли раніше. Що ж до сучасної Росії, то директорка ІДС підкреслює важливість православ'я та сім'ї, хоча сама прийшла в релігію пізно і має тільки одну дитину. Якщо офіційне послання ІДС за п'ять років його існування декларувало, що головною метою є “створення мосту міцної дружби між двома великими європейськими націями – французькою та російською”, то Н.Нарочницька тримається різко антизахідного дискурсу: Захід хоче підкорити Росію, нав'язати свої правила, “роздробити” її²². Для неї та інших “консерваторів” існує лише “російська цивілізація”, “російський код” – те, що вирізняє Росію від решти Європи, – російський світ, який стане альтернативою Заходу²³.

Директорка ІДС не любить ні дисидентів, ні тих, хто хоче панування прав і свобод у Росії. Вона заявляє, що не має “жодних ілюзій стосовно системи, яка зветься демократією”: “У всьому світі це – найменш демократична система функціонування суспільства”. Вона також не вірить ні “в філософію прогресу, ні в побудову ідеального суспільства”: “Ми – рибалки і у нас є те, що ми заслуговуємо ввічати”²⁴. Вона вважає, що “тематичні прав людини” приділяється занадто багато уваги на Заході, що ці права людини використовуються проти деяких держав. Тут вона, зокрема, має на увазі Югославію, СРСР і, авжеж, Росію. Тому ІДС критикує західне сприйняття прав людини, при цьому наголошуючи, що саме права людини лежать у підґрунті її діяльності. Це дозволяє Нарочницькій відкидати звинувачення путінської Росії з цього приводу та, своєю чергою, звинувачувати європейські інституції. Так, для Н.Нарочницької Рада Європи є “фундаментально ідеологічною організацією”, в якій “домінує майже троцькістський месіанізм – силове насадження критеріїв без огляду на національність чи релігію”²⁵.

Для неї не існує спонтанних суспільств чи соціальних рухів: це просто маніпуляції різної потужності. Директорка ІДС вважає, що “кольорові” революції Грузії та України були спровоковані Заходом. Вона засуджує входження балтійських країн у НАТО. “Русский мир” має бути “ширшим за кордони самої Росії”²⁶. Н.Нарочницька дуже холодно аргументує необхідність Росії розширення на південь і захід та зберегти традиційну зону впливу і не приховує, що вважає розпад СРСР “катастрофою”: “Зруйнували не Радянський Союз – зруйнували російську державу”²⁷, – так вона це сприймає. Як і більшість “консерваторів”, вона ототожнює Росію з Російською імперією та СРСР. Така імперська концепція дозволяє налагоджувати зв'язки з нащадками білої еміграції, але за умови, що ті погоджуються, що СРСР був формою Російської імперії. Така концепція виправдовує операції, які ведуться в Криму, на Донбасі та деінде.

Місія ІДС

Місія ІДС – представляти Росію в найвигіднішому світлі. Це неприховане бажання висловлюється відкрито 13 грудня 2013р., коли Н.Нарочницька на своїй сторінці Facebook анонсує “любим друзям”, що “почала новий проект, мета якого – побудова

позитивного іміджу Росії за кордоном”. У цьому конкретному випадку це робилося шляхом створення сторінки англійською мовою – *From Russia with love*, на якій вона регулярно публікувала фотографії чудових пейзажів, золотих палаців, смаколиків, нарівні з ведмедями, собачками та дітьми.

Більш серйозно пані Нарочницька та її колега Дж.Логланд виконуватимуть цю місію тоді, коли почнуть працювати на медіа, що вони наразі й роблять – регулярно і часто. Їх промови завжди вписуються на 100% в лінію Кремля. Вони обоє беруть участь у маніфестаціях, конференціях, круглих столах мало не по всьому світу. У Франції ІДС організовує зустрічі та колоквіуми, які геть не схожі на наукові заходи; місце проведення – або офіс ІДС, або найпрестижніші зали, наприклад, Сенат чи Національна Асамблея. Туди, з-поміж інших, запрошують осіб, помічених у франко-російських зв'язках (депутат-республіканець Т.Маріані, О.Трубецької, колишній десантник К.Моро та ін.), представників крайніх правих, прихильників відділення, деяких публічних осіб, інтелектуалів, військових, наприклад, Ж.Дюфурк, головного редактора журналу національної безпеки (“*Revue de défense nationale*”), чи відставного полковника Ж.Огар – всі гості можуть там зустрітись з “консерваторами”, наближеними до Президента Путіна, наприклад, з економістом С.Глазєвим чи Д.Рогозіним, який, до того ж, є постійним представником Росії при НАТО.

Досить просто, вивчаючи імена промовців у ІДС та теми обговорення, зрозуміти, в яких колах і за якими орієнтирами Н.Нарочницька намагається розбудовувати мережі для ще більшого процвітання Кремля. Це ще простіше тому, що промовці також часто виступають у франкомовних медіа Кремля: мережі перетинаються і підсилюють одна одну.

ОБМІН ВВІЧЛИВОСТЯМИ З ФРОНТ НАСЬОНАЛЬ

Отже, після встановлення зв'язків між ФН і Кремлем стало можливим доволі публічно надавати послуги одне одному. З одного боку, ФН, як і інші радикальні праві партії Європи, схвалює дії Кремля щодо Криму та Донбасу, хоча Росія порушила всі міжнародні правила та зобов'язання, які взяла на себе стосовно України²⁸. Своєю чергою, ФН отримує російське фінансування, перераховане через інституції, утримувані “колишніми” кадебістами, та яке уможливлює фінансування виборчих кампаній. Роль партії Марін ле Пен (та кількох інших в Європі) вимальовується досить чітко: *ФН має називати легітимним те, що легітимним не є*.

Референдум у Криму і ті, хто його легітимізують

Повернемося до подій кінця лютого 2014р., коли зелені чоловічки – російські військові – заповнили Крим за наказом В.Путіна (як той пізніше сам

²² Наталья Нарочницкая, 2008, цит. вище, с.111.

²³ Наталья Нарочницкая: “Русский мир – альтернатива Западу, и это вызывает ревность”, *Нарочницкая.ру*, 3.09.2015.

²⁴ Наталья Нарочницкая, 2013, цит. вище, с.11.

²⁵ Наталья Нарочницкая, 2008, цит. вище, с.170-171.

²⁶ Наталья Нарочницкая, 2008, цит. вище, с.297.

²⁷ Наталья Нарочницкая, 2013, цит. вище, с.268.

²⁸ Міністр закордонних справ Сергій Лавров відкрито збрехав 26 січня 2016 року, заявивши, що єдиним зобов'язанням Росії за Будапештським меморандумом було не погрожувати Україні атомною зброєю (Див.: Cécile Vaissie Les Réseaux du Kremlin en France, Les Petits Matins, 2016, p.57).

зізнається і, як міг здогадатися кожен, хто хоч трохи спостерігав за подіями). 1 березня 2014р. А.Шопрад, кандидат ФН на виборах до ЄП, виправдовує російську інтервенцію в офіційному коментарі від імені ФН, в якому бачимо багато суперечностей: “У Києві відсутня законна влада; ті, хто є – діють під тиском радикальних озброєних угруповань, які знищили демократію, порушують мовні права російськомовних, обмежують опозиційні телепрограми, нападають на українські православні церкви Московського Патріархату та погрожують скасувати автономію Криму, гарантовану угодами”. За його словами, “цілком логічно було передбачити, що Москва не дозволить новій владі погрожувати російськомовному населенню Сходу та Криму”. Як і французька інтервенція в Малі, російська інтервенція на Сході України та в Криму має на меті, спершу, роззброїти населення, яке небезпечно озброювалося, гарантувати права російськомовних, які були вже порушені в Києві й, що також досить очевидно, за прикладом Франції у сахарському регіоні Африки, зберегти певні власні стратегічні інтереси по всій зоні історичного впливу²⁹.

Якщо його промова й складалася з фальшивих аргументів Кремля, він, принаймні, зізнався, що зелені чоловічки були російськими, і Росія здійснила вторгнення у Крим і Донбас в ім'я збереження “зони впливу”. Тож, не факт, що це коментарі сподобалося російським керманічам.

Псевдо-референдум за анексію Криму Росією пройшов 15 березня 2014р., трохи більше, ніж за два тижні після вторгнення до цього українського регіону. Жодна з визнаних міжнародних організацій не забажала бути спостерігачем: цей “референдум” порушував усі правила і не мав жодних ознак легітимності. Проте, вималювалася дивна Євразійська рада за демократію і вибори (EODE), яка приймає “спостерігачів”, які представляли крайніх правих з усієї Європи: Форца Італія, Північна Ліга Італії, угорський Йоббік, болгарська Атака, австрійська ФПО, бельгійська Влаамс Беланг. Ця т.зв. місія насправді є неурядовою організацією, зареєстрованою в Москві з метою “протистояти західній ідеології” та спеціалізується на моніторингу виборів у “республіках”, проголошення незалежності яких не визнається жодною країною: Абхазія, Придністров'я та інші³⁰. На чолі стоїть бельгієць, військовий, правий радикал Л.Мішель, якого вже помічали серед запрошених на *La Voix de la Russie* і який, за словами В.Жовера, “перебуває на утриманні Москви”³¹.

А.Шопрад і Ж.-Л.Шафхаузер також є у складі військових запрошених до Криму, поки Марін ле Пен заявляє, що “офіційно ФН не відрядив спостерігачів”³². Шопрад виконуватиме функцію, для якої його покликали: він дасть інтерв'ю “Голосу Росії” та заявить, що “не помітив тиску”. Далі він скаже: “Я вважаю, що референдум був успіхом, адже абсолютна більшість росіян взяли свою долю у свої руки, але й інші меншини взяли у цьому участь! Думаю, що це був важливий результат об'єднання Росії, матеріальності, зі своєю історичною провінцією!”³³.

Того ж вечора Шопрад схвалює цей референдум на *RT*. Потім, як стверджує одна російська публікація, він направляється до Москви, де візьме участь у “закритій зустрічі” з К.Малофєєвим, олігархом, який спонсорує сепаратистів: “Розмова була таємною та пройшла в одній із зал музею Глазунова”³⁴.

17 березня Марін ле Пен дає прес-конференцію, на якій заявляє, що “результати референдуму, безперечно, правдиві”³⁵. Наступного дня В.Путін

ратифікує вхід Криму та міста Севастополь, яке до того часу мало особливий статус, до складу Російської Федерації. 19 березня Жан-Марі ле Пен стверджує на *BFM TV*, що “позиція Путіна [...] не підлягає критиці” та що “Крим завжди належав російській імперії”. Безперечно, пан ле Пен був не в курсі, що в серпні 2008р., щойно скінчилася російсько-грузинська війна, німецьке телебачення *ARD* спитало Путіна, чи не буде Крим наступною цілью Росії. Як передає російське агентство “РІА Новості”, Путін відповів так: “Крим не є спірною територією. Росія давно визнала Україну в її існуючих кордонах”³⁶.

Чи легітимізує ФН дії Кремля лише тому, що поділяє ідеологічні засади та концепції розвитку суспільства? Через кілька місяців хакери з *Anonymous International* розповсюджують документи Т.Прокопенка, відповідального за департамент внутрішньої політики в Кремлі. Перехоплені повідомлення датуються березнем 2014р. і, згідно з *Mediapart*, виявляють контакти між росіянами та Фронт Насьональ стосовно отримання офіційної позиції праворадикальної партії на користь приєднання Криму Росією. Крім того, в матеріалах “обговорюються фінансові питання”. Після прес-конференції Марін ле Пен 17 березня, Прокопенко жваво спілкується з одним чоловіком (скоріше за все, К.Риковим, колишнім депутатом і впливовим блогером):

“15:49 Марін ле Пен офіційно визнала результати референдуму в Криму.

15:51 Так, виправдала очікування. ;)

15:57 Треба буде якось віддячити французам. Це важливо.

16:09 Так, сунер!”³⁷

Через кілька днів сайт *Pont russe* заявляє, що “поділяє радість росіян і жителів Криму в цей момент історичного возз'єднання після 23 років штучного роз'єднання”, а Т.Шаховська розказує про “бездоганный референдум, проведений [...] у бездоганных умовах спокою та прозорості”³⁸. Хоч методи роботи з білою еміграцією й були особливими, результат той самий: повне та беззаперчне схвалення.

Послуга за послугу

У квітні 2014р. Марін ле Пен повертається до Москви, цього разу – з приватним візитом. Дехто стверджує навіть, що це був повторний візит після лютого 2014р., коли відбулася зустріч з В.Путіним, під час якої велися певні перемовини щодо можливого фінансування. У будь-якому випадку, у квітні вона, за словами *Le Monde*, була “прийнята з відкритими обіймами” Думою та С.Наришкіним, який побажав їй успіху на європейських виборах. Марін ле Пен

²⁹ “Communiqué” Aymeric Chauprade [...], офіційний сайт Фронт Насьональ, 1.03.2014, www.frontnational.com.

³⁰ Mitchell A. Orenstein, “Putin's Western Allies”, *Foreign Affairs*, 25.03.2014. Див. також сайт EODE: www.eode.org.

³¹ Vincent Jauvert, “Vladimir Poutine, grand frères fachs”, цит. робота.

³² Agathe Duparc, Karl Laske, Marine Turchi, “Crimée et finances du FN: les textos secrets du Kremlin”, *Mediapart*, 2.04.2015.

³³ Alexandre Artamonov, “En direct de la Crimée: A. Chauprad et émoigne”, *La Voix de la Russie*, 16.03.2014, www.fr.spuniknews.com.

³⁴ Marín Le Pen, “Равняться на Путина!”, цит. робота, с.12-13.

³⁵ Agathe Duparc, Karl Laske, Marine Turchi, цит. робота.

³⁶ “Путин: Россия признает границы”, *РИА Новості*, 30.08.2008, www.ria.ru.

³⁷ Agathe Duparc, Karl Laske, Marine Turchi, цит. робота.

³⁸ Tamara Schakhovskoy, “Crimée 2014: le travail de mémoire”, *Russky Most*, 26.03.2014, www.russkymost.net.

вдячна за добре ставлення і запевняє, що перебуває в опозиції щодо санкцій, запроваджених внаслідок війни в Україні і, між іншим, підтримує проект федералізації України, випестуваний Москвою та відкинутий Києвом. Таким чином, Кремль отримує слова та жести підтримки від союзника, який захищатиме його інтереси у французьких та європейських медіа. Зі свого боку, Марін ле Пен отримує визнання та міжнародний статус, а ще – багато, багато грошей, як швидко виявить дослідження, проведене переважно М.Турші для Медіапар³⁹.

Санкції проти Росії

Російська військова інтервенція у Крим приголомшила Захід, який оніміло дивився, як брутально порушуються правила функціонування міжнародних відносин. Першою зреагувала Америка: 6 березня 2014р. Президент Обама підписує документ, за яким можна запроваджувати санкції до осіб, порушивших суверенітет і територіальну цілісність України. 17 березня Рада ЄС запроваджує санкції проти 21 політика та функціонера Росії та Криму. Після того, як Росія незаконно анексує Крим 18 березня, Америка, ЄС, Австралія, Нова Зеландія та Канада запроваджують перший рівень санкцій. У кожній країні чи групі країн складається відповідний список осіб, компаній та організацій, які вважаються відповідальними за вчинене. Їх майно може бути арештоване, візи – анульовані, забороняється вести з ними бізнес, участь у самітах і міжнародних зустрічах скасовується.

Санкції також обговорюються й у квітні-травні, поки ситуація на Донбасі погіршується через російські дії. Інші країни складають власні санкційні списки та розширюють уже складені. 18 липня Європейський банк реконструкції та розвитку припиняє фінансувати нові проекти в Росії.

Ці санкції впливають на кількох рівнях: особи, російські організації та установи (наприклад, банки) і російська держава (скасування самітів). Вони впроваджуються країнами (Америка, Канада, а також Албанія, Німеччина, Франція, Ісландія, Японія, Грузія, Україна та інші), а також групами країн (ЄС), тому можливі випадки, коли одна країна наклала на суб'єкт санкції, а інша – ні.

Після довгої фази перемовин з метою дати Кремлю змінити політику без “втрати обличчя” 29 липня 2014р. все різко змінилося. Літак Малайзійських авіаліній був збитий над територією Сходу України, захопленою проросійськими сепаратистами. 30 липня Рада ЄС заборонила інвестувати та вести бізнес з Кримом у певних секторах. 31 липня Рада ЄС запроваджує справді важкі для російської економіки санкції: накладаються суворі обмеження на можливість російських фінансових інституцій позичати гроші на визначених ринках, а також забороняють продавати Росії зброю та елементи, необхідні для обслуговування деяких енергетичних ресурсів. Спочатку санкції запровадили на рік, далі продовжили до 31 січня 2016р., потім – до 31 липня 2016р.

Своєю чергою, 6 серпня 2014р. Росія зреагувала блокуванням імпорту деяких продуктів харчування з 28 країн-членів Євросоюзу, з США, Канади, Норвегії та Австралії. Спочатку ці “антисанкції” запровадили на рік, потім продовжили до 5 серпня 2016р. Перед цим Росія анонсувала скасування візитних віз деяким американцям, канадцам та європейцям (цей список не був опублікований).

Кремль може розраховувати й на інших союзників. Коли Франція, наприклад, не забезпечує дипломатичне представництво Криму і не радить своїм громадянам туди навідуватися, в Ялті 11 травня 2014р. організовується більш ніж символічний форум: “Російський Крим: історичні та цивілізаційні корені”. У форумі бере участь “делегатія російської аристократії”, серед якої – П.Шереметьєв, який відвідує його на ознаку визнання нової влади. Не заперечуючи, що був у Криму десятки разів, він виражає “безмежну радість від повернення в Росію”⁴⁰. Тож, чи в Ялті була зроблена світлина, яка у грудні проілюструє інтерв'ю Д.Шаховського виданню “Российская Газета”? Колишній викладач позує з дещо натягнутою посмішкою перед чимось схожим на човен та перед кількома іншими сірими кораблями. Він несе повідомлення, що вся ця незаконна анексія – результат сегрегації, жорсткості та брехні – буде легітимною.

25 травня 2013р. 23 кандидати від Фронт Насьональ стають депутатами Європарламенту. Франція ще не знає, що ФН отримав російські гроші, які були витрачені на виборчу кампанію партії. А.Шопрад і Ж.Л.Шафхаузер є серед цих 23 обраних. Для першого це – посвята та винагорода за його лобіювання Москви. Для другого – дивина: Шафхаузер, колишній центрист, який навіть не є членом ФН, восени 2013р. несподівано заміняє першого в списку ФН на міських виборах у Страсбурзі, а потім Шопрад прощовхує його у список на вибори в ЄП третім. Він спеціалізується на “запуску компаній за кордоном і пошуку фінансування для спільнот”. Зокрема, він працював на Дассол, Тотал та Ашан; є близьким до *Opus Dei* та, за свідченням Медіапар, на прохання його друга Жана-Поля II⁴¹, працював з 1991р. на зближення Ватикану, Росії та православної церкви. Його контакти та навички, здається, є добре оплачуваними. Саме він виявиться основним елементом механізму у відносинах, зокрема фінансових, між ФН та Кремлем.

Ці депутати ФН уже зможуть на рівні, як мінімум, однієї європейської інституції, яка їм щедро платить, вести антиєвропейську лінію. Так, через місяць після виборів Шафхаузер скликає слухання в Європарламенті щодо України та організовує виступ Дж.Логланду, який заявляє, що, буцімто, в українській армії та серед влади в Києві є “нацисти”⁴² (Логланд буде знову запрошений депутатом 7 липня 2015р.). Саме завдяки йому право-радикальний депутат, який представляє російський аналітичний центр у Парижі, двічі виступав в Європейському Парламенті, щоб представити бачення Кремля стосовно ситуації в Україні. Деякі інвестиції виявляються корисними.

“Віденський Конгрес” та вибори

Час від часу відбувалися й інші, таємничіші зустрічі, які показують, що відносини між ФН і Кремлем вписуються в більш загальний план використання інструменту європейських крайніх правих. Наприклад,

³⁹ Див.: Cécile Vaissie Les Réseaux du Kremlin en France, Les Petits Matins, 2016, p.105.

⁴⁰ “В Крым прибыли представители дворянских родов России”, Крымские новости, 11.05.2014; “Петр Шереметьев: Украина – это часть России”, Крымские новости, 12.05.2014, www.komtv.org.

⁴¹ Agathe Duparc, Karl Laske, Marine Turchi, “Argent du FN: le shommes de la filière russe”, Mediapart, 8.12.2014.

⁴² “L'IDC au Parlement européen”, Institut de la démocratie et de la coopération, 24.07.2015, www.idc-europe.org.

31 травня 2014р. К.Малофеев у режимі високої секретності зустрівся із сотнею людей, які переважно представляли партії, присутні в якості “спостерігачів” у Криму 16 березня, або які пропагують радикальні націоналістичні ідеї. Офіційно, мультимільйонер організував подію в надзвичайно красивому палаці Ліхтенштейна на честь святкування “майбутнього фундаментальних цінностей християнської цивілізації в Європі, як у сім’ї”⁴³. Постає питання, з одного боку, який зв’язок між двома цими темами, а з іншого – чому, якщо зустріч дійсно присвячена цій темі, вона була закритою для преси та громадськості (учасникам навіть не дозволялося робити фото).

Після кількох перевірок даних вдалося з’ясувати, що там були присутні А.Шопрад, безперечно, Марін ле Пен, євразист О.Дугін і художник І.Глазунов, а також граф де Пален, іспанський рояліст Сікст-Анрі де Бурбон-Парм⁴⁴, були там і російські ультранационалісти, представники австрійської ФПО та скандальної болгарської партії Атака. Ж.-Л.Шафхаузер згодом скаже новинам Ельзасу (*Dernières Nouvelles d’Alsace*), що був запрошений, але його затримали інші обов’язки. За інформацію щоденного видання, він “був закордоном – в Росії – з Марін ле Пен і, крім іншого, зустрів голову Думи – також наближеного до Путіна – С.Наришкіна”⁴⁵. У Відні Дугін закликав створити “п’яту колону проросійських сил” з “представників інтелігенції, яка бажає посилити свою національну ідентичність”⁴⁶. Швейцарська газета “*Tages-Anzeiger*” висвітлює цю подію під іронічною назвою “Зустріч на високому рівні з п’ятою колоною Путіна”. Всі прийшли поговорити про методи “порятунку Європи від лібералізму й гомолобії” та вшанувати заслуги Путіна⁴⁷. Любов не може бути повністю безкорисливою.

За все треба платити. Так, коли 2 листопада 2014р. “республіки”, підтримані Кремлем, організовують у Донецьку та Луганську щось на зразок виборів без найменшої легітимності, ОБСЄ – міжнародна визнана організація з офіційними повноваженнями зокрема спостерігати за демократичністю перебігу виборів у всьому світі – не відряджає жодного спостерігача. Проте представники європейських праворадикалів знову прибувають, щоб надати видимість серйозності того, що відбувається. В той же час, *EODE* Л.Мішеля та польська маріонеткова організація напередодні створюють АБСЄ (Асоціацію безпеки та співробітництва в Європі). Схожість звучання має на меті виставити ОБСЄ на посміховисько та створити плутанину. А.Шеховцов у своєму блозі опублікував 44 імені цих “спостерігачів”: у цьому списку єдиним французом є Жан-Люк Шафхаузер⁴⁸. Його статус євродепутата надає йому ваги, якої немає у бельгійця Ф.Бора, наближеного до Л.Мішеля.

Ця “місія” спостерігачів на нелегітимних виборах – чи не є це, за кількома винятками, збіговиськом напівмаргіналів? І так, і ні. Бо серед них також присутній Л.Слущкий, який надав коментар

щодо “листа князя” “Комсомольській правді”⁴⁹. Член партії Жириновського, очолює Комітет Думи з питань СНД, інтеграції і зв’язків зі співвітчизниками, а ще – російський Фонд за мир – організацію, яку “*Le Monde*” відмітить як “наближену до православної церкви та пов’язану з російськими службами”⁵⁰. Советолог майже зворушено говорив, що розмови “про мир” знову використовуються, щоб мобілізувати та інструменталізувати західних “корисних ідіотів”, і що це працює. Такі розмови, як було визначено у 1950р. Стокгольмським закликом, були одним із засобів радянської повоєнної пропаганди, яка спиралася на просте, але брехливе розмежування: СРСР захищав мир у всьому світі, поки капіталістичний Захід – за його словами – “був носієм мови”. Тож, багато наївних людей Заходу добровільно підтримували радянські ініціативи.

За словами А.Шеховцова, “спостерігачів” спершу розмістили в престижному готелі Метрополь у Москві⁵¹, що вимагає серйозних вкладень, а потім, незаконно, без дозволу української влади, вони перетнули російсько-український кордон, щоб відправитися у Донецьк.

Викриття Медіапар

Трьома тижнями пізніше спалахує скандал. 22 листопада 2014р. М.Турші оголошує в Медіапар, що у вересні 2014р. Марін ле Пен отримала від Першого Чесько-Російського банку (ПЧРБ) позику на близько €9 млн., і близько €2 млн вже були переказані. Цей банк наклав на ФН відсотки за позику 6% і право знімати гроші “за потребою фінансування”. Таким чином, це “фінансування”, отримане після інтенсивного лобювання московських керівників, провокує питання щодо походження коштів. Та й щодо конкретних умов угоди: що ФН пообіцяв навзаєм? До того ж, досить “відповідально” встановлювати фінансові відносини з країною, п’ять великих банків якої знаходяться під санкціями. І чого ж ФН не сповістив громадськість про цю позику? Оскільки подарунки та субвенції з-за кордону заборонені французьким законодавством?

Зніжковий ФН дуже швидко починає запевняти, що позика буде повернута і що не було іншого вибору, бо жоден француз не хотів давати такі кошти. Це, знову ж таки, дивує. Складно уявити, щоб всі французькі банки відмовилися позичати кошти з ідеологічних міркувань. Чи ФН привів у ПЧРБ сторони, які були не цікаві французьким інституціям? Відкриття продовжуються: йдеться вже про €40 млн., а не €9 млн. (зрештою, виявляється що справжня сума там €9 млн.⁵²), і Медіапар підкреслює, що “це фінансування порушує питання про втручання іноземної держави в політичне життя Франції”⁵³. Чи є позичені гроші коштами банку, чи російської держави, яка лише прикрилася банком?

Не зайвим буде нагадати, що з 1980-х років КДБ повернуло, як мінімум, частину коштів радянської

⁴³ AFP, “Réunion prorusse à Vienne departis d’extrême droite européens”, Libération, 4.06.2014.

⁴⁴ Marine Turchi, “Le FN ren force ses connexions russes”, Mediapart, 11.06.2014.

⁴⁵ “Jean-Luc Schaffhauser, désormais un des “personnages clés” des connexions russes du FN?”, Dernières Nouvelles d’Alsace, 11.06.2014.

⁴⁶ “Черный интернационал”. Как Москва кормит правые партии по всему миру”, цит. робота.

⁴⁷ Bernhard Odehnal, “Gipfel treffen mit Putins fünfter Kolonne”, Tages-Anzeiger, 3.06.2014.

⁴⁸ “Fake monitors “observe” fake elections in the Donbass”, Anton Shekhovtsov’s blog, 1.11.2014, www.anton-shekhovtsov.blogspot.fr.

⁴⁹ Александр Гамов, “Русская белая эмиграция вновь вступила за Россию-матушку”, Комсомольская Правда, 25.12.2014.

⁵⁰ Matthieu Goar, Benoît Vitkine, “À l’UMP, la tentation de Moscou”, Le Monde, 13.04.2015.

⁵¹ “International “observers”: Moscow – Rostov – Donetsk”, Anton Shekhovtsov’s blog, 8.11.2014, www.anton-shekhovtsov.blogspot.fr.

⁵² Marine Turchi, “Front national, l’œil de Moscou”: enquête sur l’alliance avec la Russie de Poutine”, Mediapart, 2.11.2015.

⁵³ Marine Turchi, “Le FN attend 40 millions d’euros de Russie”, Mediapart, 26.11.2014.

комуністичної партії та інвестувало їх у нові банки та підприємства, на чолі яких поставили “або чекістів або стукачів”⁵⁴, як висловився А.Кох, один з відповідальних за приватизацію. Крім того, вище керівництво КДБ увійшло до служб безпеки цих банків і підприємств: весь російський банківський сектор знаходиться в руках та під контролем колишніх офіцерів КДБ.

ПЧРБ був заснований у Чеській республіці в 1996р., а також відкрився в Москві. З грудня 2002р. “Стройтрансгаз” (СТГ), лідер у будівництві газопроводів, потроху викупив 94,5% капіталу ПЧРБ, і відтоді його очолив 30-річний Р.Попов, колишній заступник фінансового директора СТГ. Його дружиною є дочка В.Бабусенка⁵⁵, який керував департаментом КДБ у державних відносинах, потім став людиною номер два безпеки СТГ, а пізніше – заступником директора цієї компанії. По факту, в мережах КДБ таких багато: вони, наразі, навіть очолюють російську державу. У лютому 2007р. СТГ офіційно забирає свій капітал з банку, в якому Р.Попов, як приватна особа, тримає 74,45% акцій (на сьогодні – 100%). У 2008р. Бабусенко очолює Наглядову раду ПЧРБ, а у 2011р. стає першим віце-президентом⁵⁶.

Таким чином, стає очевидним, що ПЧРБ ніколи не позичав ФН грошей без дозволу російської влади, а точніше – без її наказу.

Посередником у справі позики виступив Шафхаузер, який без коливань схвалює надання позики⁵⁷. Безсумнівно, саме він у лютому 2014р. спершу представив Марін ле Пен О.Бабакову (депутату партії “Сдіна Росія”), якого бізнесмен з Ельзасу зустрів в середині 2000-х років випадково в православної церкви⁵⁸. Отже, О.Бабаков, хоч і є членом Комітету Думи з міжнародних справ, здебільшого діє як “спеціальний представник Президента Путіна у справах зв’язків з організаціями співвітчизників за кордоном”⁵⁹. Виходить, зробили коло й повернулись. За доказами, які наводить О.Навальний, О.Бабаков має наступні успіхи: мажоритарний акціонер українських енергетичних компаній та різноманітних готелів купляє чудовий маєток у Сен-Леже-ан-Івлін та квартиру в люксовому кварталі Парижа. Він також створює компанії в Чехії. Все настільки чудово, що Навальний задається питанням, чи не стоїть Бабаков “за цим чесько-російським банком, який дав кредити партії ле Пен”⁶⁰. Навесні 2014р. Бабаков опиняється у списку осіб під санкціями Канади.

Шафхаузер діяв винятково з принципів ідеалізму: зізнається, що отримав винагороду в розмірі €140 тис. за роль посередника – винагороду, яку цей добрий християнин спочатку забув вказати в декларації про доходи, яку подавав в якості парламентаря⁶¹.

Гравці послугами

У Парижі вирують нові пристрасті. В 1988р. ФН засновує мікро-партію, яку очолює Жан-Марі ле Пен – *Cotelec*, який працює, як маленький банк: збирає пожертви, надає грошові позики та кредити кандидатам ФН й кілька разів рятує цю партію. Так, 29 листопада 2014р. Медіапар з’ясувало, що одночасно з наданням згаданої позики, *Cotelec* отримала в квітні 2014р. (саме перед виборами до Європарламенту) “два мільйони євро від кіпрської компанії”⁶² – *Vernonsia Holdings Limited*. Ці гроші дають ФН можливість поповнити фонди своїх кандидатів.

Згаданий вище кіпрський банк належить Ю.Кудімову (який все заперечує). Він так само,

найвірогідніше, є одним з колишніх офіцерів КДБ, що перефарбувався у працівника фінансової сфери. В радянську епоху Ю.Кудімов представлявся журналістом – популярне прикриття, – але був викритий і депортований з Лондона у 1985р. За даними російського *Forbes*, саме завдяки зв’язкам із силовиками (апріорі – КДБ), він зробив фінансову кар’єру та став мільйонером. У 2009р. Ю.Кудімов також отримав завдання створити “ВЕБ Капітал”, який і очолив. “ВЕБ Капітал” керує деякими активами ВЕБ – важливого “Внешкомбанку” (Банк зовнішньої торгівлі)⁶³, який тримає 100% акцій “ВЕБ Капітал” і 100% акцій якого належать російській державі та є наближеним до секретних служб, як і радянські банки, з яких він вийшов. У 2011р. Кудімов був членом стратегічної ради групи Ростелеком разом з К.Малофєєвим. У 2013р. він залишив “ВЕБ Капітал” і створив “Пангео Капітал” з капіталом у \$700 млн. Запаморочливий успіх.

Жан-Марі ле Пен вдає з себе наївного, стверджуючи, що \$2 млн. є позикою, наданою кіпрською установою, і що він не вбачає в цьому російського джерела. Кілька місяців потому, виявиться, що старенький був у Москві в кінці жовтня – на початку листопада 2014р. Він заявив, що Крим завжди “був російською провінцією” і зустрівся з О.Дугіним і К.Малофєєвим. Можливо, його представив З.Чавчавадзе, який каже, що знав колишнього керівника ФН понад 20 років. Але ключову роль зіграв Шопрад. Жан-Марі ле Пен висловлюється чітко: “Пан Шопрад познайомив мене з людьми, яких знав [...]”. Завдяки Шопраду я зустрівся з К.Малофєєвим. Ви ж знаєте, як воно буває – пообідали-повечеряли, як кажуть, “знаю декого, хто може вам допомогти знайти того, хто дасть позику”⁶⁴.

Колишній голова ФН зізнається Медіапар, що Шопрад хотів спочатку отримати “особисту позику” від російської сторони: “Він хотів отримати персональну позику [...]. Я порекомендував йому цього не робити. Я сказав йому, що “раджу взяти позику в *Cotelec*, слідувати стандартній процедурі, без винятків [...]”. Він і пішов через *Cotelec*. Позичив €400 тис. І відтоді він уже повернув свою позику”⁶⁵.

Установивши зв’язок з Малофєєвим та його багатими друзями, Шопрад убив одразу трьох зайців: отримав потрібне фінансування своєї виборчої кампанії

⁵⁴ Альфред Кох, Игорь Свиноаренко, *Ящик водки*, том 1. “Эксмо”, 2003, с. 81; див. також Брий Щечокхін, *С Любовью*, Новая Газета, 2006, с.129-150.

⁵⁵ Agathe Duparc, Karl Laske, Marine Turchi, “Argent du FN: les hommes de la filière russe”, цит. робота.

⁵⁶ Agathe Duparc, Karl Laske, Marine Turchi, “Argent du FN: les hommes de la filière russe”, цит. робота.

⁵⁷ Marine Turchi, “Le Front national décroche les millions russes”, цит. вище; Agathe Duparc, Karl Laske, Marine Turchi, “Argent du FN: les hommes de la filière russe”, цит. вище.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Бабаков, Александр Михайлович, www.ru.wikipedia.org.

⁶⁰ “Российский депутат с украинскими деньгами ищет финансирование французскому политику, поддержавшему ДНР”, Navalny.com.

⁶¹ Karl Laske et Marine Turchi, “Le troisième prêt russe des Le Pen”, *Mediapart*, 11.12.2014.

⁶² Fabrice Arfi, Karl Laske et Marine Turchi, “La Russie au secours du FN: deux millions d’euros aussi pour Jean-Marie Le Pen”, *Mediapart*, 29.11.2014.

⁶³ Антон Вержбицкий, “Кредит доверия: как правильно управлять деньгами миллиардера” *Forbes*, 26.02.2015.

⁶⁴ Karl Laske et Marine Turchi, “Le troisième prêt russe des Le Pen”, цит. вище.

⁶⁵ Там само.

до Європарламенту; зробив послугу патріарху ФН; а ще – виставив себе посередником між ФН та грошима Кремля, не поступившись цією роллю Шафхаузеру та здобувши довіру. У Франції Жан-Марі ле Пен нагадає про своє “захоплення” В.Путіним і “тим шляхом, яким він виводить країну до відновлення після 70 років комунізму”⁶⁶. Відновлення? Яке відновлення? Рубль пішов у вільне падіння, економіка загинається. Однак, це не заважає Кремлю “надавати позики” через Малофєєва чи пропонувати гроші європейським політичним партіям. Ці інвестиції, вочевидь, розглядаються як рентабельні в середньостроковій перспективі.

По факту, обмін ввічливостями продовжується: двох російських політиків запрошують на конгрес ФН 29-30 листопада 2014р. А.Ісаєв, 50-річний віцепікер Думи, значно збагатився від початку своєї політичної кар’єри в якості анархіста за часів Горбачова. А.Клімов є членом Ради Федерації на посаді голови Комітету закордонних справ. Під час конгресу Фронт Насьональ А.Ісаєв з трибуни нападає на Україну, на Євромайдан, розривається від жорсткої критики США та ЄС: він-бо бачить тут взаємозв’язок.

Далі події розгортаються блискавично: 11 грудня 2014р. Медіапар випускає матеріал “Третя російська позика ле Пен”. Жан-Марі ле Пен дійсно розкрив сайту інформацію щодо перерахунку чергової суми (без уточнення) на його мікро-партію *Cotelec*. У всякому разі, просочилась інформація про суму у €20 млн.⁶⁷ Але, якщо про суму у €20 млн. швидко забули, питання нагромаджуються: як же тоді інтерпретувати прийняття Фронтом прокремлівської позиції по Криму чи щодо санкцій? Йдеться про поклик серця чи обмін послугами?

Тим часом, кількість випадків просування потрібної позиції в Європарламенті збільшується. Так, у комюніке від 9 серпня 2014р. ФН підтверджує свій протест проти антіросійських санкцій та заявляє про наслідки від них для французького сільського господарства. У вересні 2014р. 23 депутати Фронту в Європейському Парламенті проголосували проти Угоди про асоціацію та вільну торгівлю з Україною, яку все-таки прийняли. 27 листопада 2014р. Шопрад запевнив, що рішення не надавати Росії перший Містраль може “зашкодити проектам продажу обладнання збройної індустрії”⁶⁸. Марін ле Пен на конгресі ФН також висловила жаль стосовно звіту про надання цих кораблів і подала скаргу “Європі від Атлантики до Уралу”. Політолог П.Перріно, присутній у залі, заявив: “Ніколи не бачив їх настільки стурбованими питаннями Росії. Склалося враження зобов’язаності. Більш того – це доводить, що проросійське лобі робить маневр”⁶⁹.

У 2015р. в Росії виходить книга-збірник інтерв’ю голови ФН, як свідectво – висловлювання, які вона безперестанку повторює, повністю відтворюють позицію російського керівництва⁷⁰: на захист цінностей,

протест проти стереотипів Європейського Союзу, зони євро та НАТО, заява про прихід “нацистів” до влади в Києві, твердження, що у Франції немає реальної демократії й країна підкоряється США і т.ін. Відповідно до формулювань стає зрозумілою кінцева мета: зруйнувати ЄС у тому вигляді, в якому він існує, а зробити це можна, якщо Франція вийде з його складу. Це співзвучно з проектом, сформульованим О.Дугінім, або з аналітичним матеріалом британського журналіста Л.Гардінга, який справедливо підкреслює, що Кремль залучив й інші праворадикальні партії Європи⁷¹.

Позики, подарунки чи обмін?

Постає ще одне питання: чи не є всі ці “позики”, як мінімум частково, купівлею впливу, який можна здійснювати прийняттям прокремлівської позиції? Однозначних доказів бракує, але є певні елементи, які дозволяють більше зрозуміти ситуацію та російські методи.

Дослідниця Т.Кондратьєва показала, наскільки радянська система перейняла процеси російського феодалізму. Влада зосереджена на своїх функціях “утримування”: кожен подарунок має створювати зв’язок між владою та підлеглими, а будь-який елемент влади повинен ставати джерелом власного збагачення⁷². Як показали різноманітні проблеми приватизації, ці зв’язки ще більше зміцнилися після падіння СРСР.

І.Хакамада, відома політична діячка Росії, перед завершенням цієї кар’єри розказує у книзі 2006р. деякі практики, які вона спостерігала⁷³. В ній Хакамада пояснює, що передача конвертів з грошима з рук до рук чи оплата телевізійникам – це “кам’яний вік корупції”: простіше заплатити за “фейкове” дослідження чи зробити “подарунок” фундації – ці практики також існують і у Франції, але їх кількість у Росії зросла в рази. Крім того, можна також зрозуміти роль певних фундацій, які виявляються дуже зручними для отримання переказу, коротше кажучи – відмивання грошей. Можна навіть не згадувати про термін “хабар” – це вже банально: в Росії матеріально компенсуються “витрати” прибічників для забезпечення лояльності. Здійснювати обмін послугами допомагає часте переплетіння приватного та публічного майна, як, серед іншого, покаже приклад, наведений нижче.

До 2009р. російські медіа згадували про можливе запровадження податку на імпорт у Росію USB-ключів і дисків – податок, призначений фінансово допомагати артистам. Від вересня 2010р. преса анонсувала, що цей податок буде переданий кінематографісту М.Міхалкову, який створив Російський союз правовласників з цією метою. Так, у листопаді 2014р. відомий журналіст А.Носік пише, що цей податок приніс М.Міхалкову “додатково понад 600 млн. рублів” (€12 млн.) за три роки. Звідки у Носіка цифра про 600 мільйонів рублів? А ще, чому він вважає, як і

⁶⁶ Fabrice Arfi, Karl Laske et Marine Turchi, “La Russie au secours du FN: deux millions d’euros aussi pour Jean-Marie Le Pen”, цит. вище.

⁶⁷ Karl Laske et Marine Turchi, “Le troisième prêt russe des Le Pen”, цит. вище.

⁶⁸ Aymeric Chauprade, “Début des conséquences de la non-livraison du premier BPC Mistral: la panique de M. Le Drian”, офіційний сайт Фронт Насьональ, 27.11.2014, www.frontnational.com.

⁶⁹ “Au congrès du FN, la “camaraderie” russe est bruyamment mise en scène”, Mediapart, 29.11.2014.

⁷⁰ Марин ле Пен. Равняться на Путина! цит. робота.

⁷¹ Luke Harding, “We Should Beware Russia's Links With Europe's Right”, The Guardian, 8.12.2014.

⁷² Tamara Kondratieva, Gouverner et nourrir. Du pouvoir en Russie (xvi e - xx e siècles), Les Belles Lettres, 2002.

⁷³ Ирина Хакамада, Секс в большой политике, “Новая газета”, “Книжный клуб 36.6”, 2006.

більшість росіян, що ці гроші підуть не в касу Союзу правовласників, а в кишеню цього режисера?⁷⁴ Кінематографіст відомий своєю відкритою підтримкою В.Путіна.

У сфері влади крутяться гроші. Згідно з опитуванням, опублікованим Медіапар у липні 2015р., американська кампанія перерахувала щонайменше €7,6 млн. хабаря російським чиновникам для збереження домінуючої позиції на ринку. Потім цей хабар допоміг В.Путіну взяти під контроль юридичну систему країни⁷⁵. У ширшому плані, гроші дозволяють підкупати людей, робити їх зобов'язаними та залежними, а відтак – вразливими. Так функціонує путінська Росія, і всі росіяни це знають.

Отже, сумніви в “послугах” Національному Фронту є легітимними принаймні тому, що, як мінімум, одна така “послуга” вже надавалася у 2002р. під час виборів Президента Франції: росіяни запропонували покрити витрати кампанії Фр.Байру. Пропозиція була зроблена через посередника – француза, ім'я якого невідоме. Повідомлення було дуже чітким: “Ми довго спостерігаємо за вами, віримо у ваше політичне майбутнє, і ми готові вас фінансувати...”. Байру відмовився від пропозиції і надав події розголосу. Про це пізніше писала дослідниця Е.Блан у 2004р.: “Він був не першим і не останнім у цьому аспекті. Інші політики Європи також отримують схожі пропозиції”⁷⁶.

Ситуація в інших країнах Європи

Купівля росіянами політичного впливу, незалежно від того, чи представляють вони Кремль, також простежується у пострадянських країнах. Скандали були в Литві та Естонії, особливо, у випадку з мером Таллінна: той попросив у Росії €1,5 млн. на свою партію і таку ж суму – на побудову православної церкви, багато разів зустрічався з В.Якуніним. У Чехії поширені чутки щодо экс-президента В.Клауса та діючого – М.Земана. Були встановлені певні факти: Земан погодився “прийняти гроші від лобістів, пов'язаних з Росією”. Паралельно, Земан кілька разів висловлюється проти антиросійських санкцій⁷⁷.

Крім того, зв'язки між крайніми правими та Кремлем констатуються лише французькою стороною, і дедалі більше їх вивчають викладачі університетів і журналісти. З лютого 2014р. український дослідник А.Шеховцов дописує в блозі статтю, в якій аналізує проросійську мережу (в Європі), яка стоїть за антиукраїнською кампанією зганьблення. Він називає імена Н.Нарочницької та Дж.Логланда і повідомляє про “широку мережу, яка має на меті просування антизахідних, проросійських і проєвразійських ідей”, “розведення праворадикалів”⁷⁸. Жовер пише в тому ж дусі у травні 2014р.: “Щоб послабити Союз, шеф Кремля підтримує крайні праві партії”. Журналіст

цитує “Російські зв'язки” – дослідження, опубліковане в березні 2014р. угорським політологом П.Креко, який доходить тих самих висновків⁷⁹. У листопаді 2014р. популярна німецька газета *Bild* заявляє, що впродовж місяців “Кремль вибудовує мережу правих популістів Західної Європи”, зокрема, надаючи їм позики через “банки, пов'язані з секретними службами”⁸⁰. Американська телеграма, опублікована на Вікілікс у 2011р., показує, що в Болгарії чи то Атака, чи то її очільник “кладе до кишені великі суми грошей, які надходять з Росії”⁸¹. Дехто каже про російське фінансування Золотого Світанку – грецької неонацистської партії⁸² та австрійської *FPO*⁸³.

27 листопада 2014р. російськомовний сайт *The Insider* публікує велику статтю під назвою “Чорний інтернаціонал. Як Москва живить праві партії по всьому світу”. У тексті наведене листування команди К.Малофеева з електронних скриньок, зламаних *Anonymous International*. Виявлені документи доводять, що Малофеев і його команда “вербують” (слово з лексики російських спецслужб) і “підтримують сили маргіналів та ультраконсерваторів у західних країнах”. Згідно з цією статтею, політичні діячі та інтелектуали, “які критикують ліберальні цінності й підтримують політику Кремля” отримують фінансування, як і “десятки партій, рухів та ЗМІ з ультраконсервативною позицією по всьому світу”, про що свідчить конференція *WCF* у вересні 2014р. в Москві. Таким чином, Малофеев був центральною фігурою в цих операціях; у деяких з них були залучені (до цього треба ставитися дуже обережно) “його діловий партнер, О.Трубецької” – підписант “листа князя” і член Координаційної ради “співвітчизників” – і бізнесмен С.Рудов. За інформацією з цього сайту, Малофеев, Трубецький і Рудов спіралися також на контакти, встановлені *Russia Today*⁸⁴.

Звичайно, офіційних доказів бракує, і бракуватиме їх аж до відкриття архівів. У всякому разі, деякі аспекти, підмічені *The Insider*, вказують на інформацію щодо інших гравців. Ситуація видається парадоксальною: Кремль фінансує крайніх правих Європи після того, як десятиріччями підтримував по всьому світу комуністичні партії (стосовно цього факту докази вже були опубліковані пресою на початку 1990-х років). Крім того, парадоксально, що Кремль звинувачує київську владу в тому, що вони – “фашистська хунта”, але сам підтримує крайні праві, дуже сумнівні партії. У будь-якому разі, повертаючись до ФН, якщо розглядати гроші росіян, які вони погодились прийняти, принаймні частково, як позику в рамках “обміну послугами” – це означає, що ФН за російським законодавством є “іноземним агентом”, себто – майже зрадником батьківщини. Але ж такого законодавства не існує в занепадаючому Європейському Союзі... ■

⁷⁴ Anton Nossik, “Besogony prosjat babla”, LiveJournal, 11.11.2014.

⁷⁵ David Crawford et Marcus Bensmann (Correct!V), “Le système Poutine (1/6): argent sale et effondrement de l'État”, 25.07.2015; “Le système Poutine (2/6): quand les fonctionnaires allemands fermaient les yeux”, 27.07.2015, “Le système Poutine (3, 4, 5): trois baleines, un espion et des “raids”, 1.08.2015, Mediapart.

⁷⁶ Hélène Blanc, KGB Connexion. Le système Poutine, вид. Hors Commerce, 2004, с. 314.

⁷⁷ Marcel van Herpen, цит. робота.

⁷⁸ “Pro-Russian Network Behind the Anti-Ukrainian Defamation Campaign”, Блог Антона Шеховцова, 3.02.2014, www.anton-shekhovtsov.blogspot.fr.

⁷⁹ Vincent Jauvert, “Vladimir Poutine, grand frère des fachos”, цит. робота.

⁸⁰ “AfD-Chef im Bild-Verhör. Lassen Sie sich von Putin finanzieren, Herr Lucke?”, Bild, 26.11.2014.

⁸¹ Mitchell A. Orenstein, “Putin's Western Allies”, цит. вище; Vincent Jauvert, “Vladimir Poutine, grand frère des fachos”.

⁸² Leyteris Xaralampopoulos, “Le financement de l'Aube dorée. Ses liens avec l'extrême droite russe, les hommes d'affaires grecs et russes”, Ініціатива грецьких студентів і працівників Парижа, 3.07.2014, www.initiativegreceaparis.wordpress.com.

⁸³ Ludovic Lamant, “Prêt russe au FN: le Parlement européen s'empare de l'affaire”, Mediapart, 3.12.2014.

⁸⁴ “Черный интернационал”. Как Москва кормит правые партии по всему миру, цит. вище.